

HONOLULU

MERET

Az ócsai öreghegy pincéi (A cikket lásd a 46. oldalon)

HONISMERET

HONISMERETI TÁJÉKOZTATÓ FOLYÓIRAT

Honismeret, 1981. IX. évfolyam 1. szám

TARTALOM

Lakó György: A szülőföld és az anyanyelv jelentősége az ember életében 3

KRÓNIKA

Honismereti bizottsági ülés Kecskeméten (M. P.) 8
Honismereti diáktábor a Szigetközben és a Csallóközben (Bedécs Gyula) 9
Történelmi-honismereti munka a CSEMADOK keretében (Csáky Károly) 13
Egy hajdúszováti népi építészeti emlék megújulása (Dr. Szamosújvári Sándor) 15
A tizedik seregszemle – előzetes tájékoztatás (A Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtők Szakosztálya) 17

HONISMERETI OLVASÓKÖNYV

Gyermekcsere és nyelvtanulás (Kósa László) 18
A Szőkealmi Gazdaképző Intézet (Hidvégi Lajos) 22
Egy tolcsvai görög kereskedő feljegyzései (Dr. Sasvári László) 25
Népi és néprajzi mozgalom a hódmezővásárhelyi diákság körében a harmincas években (Szathmáry Lajos) 27
A szervezett természetjárás kezdetei a Mátrában (Pozder Miklós) 31

TERMÉS

A Rákoskeresztúr és Rákoscaba közti „igaz” határ megállapítása a XVII. században (Dr. Bartók Albert) 36
A gerényi templom (Dékány Tibor) 40
Eperjesi műemlékek (Dr. Dobay Sándor) 44
Az ócsai öreghegyi pincesor felmérése (Tomory László) 46

SZABAD FÓRUM

Honismereti postaláda (Zóka László) 49

KÖNYVESPOLC

Ezerszinű Magyarország (Csorba Csaba) 52
Békés megye helyismereti irodalma 1945–1978 (Szűlgyi Miklós) 55
Emlékek a szabadságharcról (Sz. F.) 57
Ambrus Béla: A Magyarországi Tanácsköztársaság pénzürendszere (Barbalics Imre János) 58
Venczel József: Az őn ismeret útján (Domokos Pál Péter) 58
Balogh Edgár: Vargyasi változások (Sándor László) 59
Timaffy László: Szigetköz (Gunda Béla) 60
Barna Gábor: Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén (Fehér Zoltán) 62
Kuoliiaaksi tansittetu tyttö – A halálra táncoltatott lány (Kovács Ágnes) 63

GYŰJTÉSI ÚTMUTATÓK

A falusi és tanyai lakosság által végzett takarítás, fertőtlenítés, karbantartás és hulladékkezelés. (Összeállította: Szentí Tibor) (melléklet)

MUNKATÁRSAINK

Bartók Albert dr. ny. főelőadó, Bp. – Bedécs Gyula tanár, Révai Miklós Gimnázium, Győr – Csáky Károly tanár, Ipolytörzs – Csorba Csaba muzeológus, Budapesti Történelmi Múzeum, Bp. – Dékány Tibor tervező, VÁTI, Bp. – Dobay Sándor dr. jogász, Eperjes – Domokos Pál Péter dr. ny. tanár, Bp. – Fehér Zoltán adjunktus, Tanítóképző Intézet, Baja – Gunda Béla dr. egyetemi tanár, KLTE, Debrecen – Hidvégi Lajos ny. tanár, Cegléd – Kovács Ágnes dr. tud. munkatárs, MTA Néprajzi Kutató Csoport, Bp. – Kósa László dr. tud. főmunkatárs, MTA Néprajzi Kutató Csoport, Bp. – Lakó György dr. egyetemi tanár, ELTE, Bp. – Morvay Péter dr. a Néprajzi Múzeum ny. osztályvezető-helyettese, Bp. – Pozder Miklós üzemtechnikus, EIVRT Félvezető és Gépgyár, Gyöngyös – Sasvári László dr. tud. főmunkatárs, Semmelweis Orvostörténelmi Könyvtár, Bp. – Sándor László, a Gorkij Könyvtár ny. igazgatója, Bp. – Szamosujvári Sándor dr. vezető tanár, KLTE Gyakorló Általános Iskola, Debrecen – Szathmáry Lajos dr. ny. gimnáziumi tanár, Bp. – Szentí Tibor szakoktató, Állatorvostudományi Egyetem Állategészségügyi Főiskolai Kar, Hódmezővásárhely – Szilágyi Ferenc dr. tud. főmunkatárs, KLTE Irodalomtörténelmi Intézet, Bp. – Szilágyi Miklós dr. igazgató, Béni Balogh Ádám Múzeum, Szekszárd – Tomory László tanszékvezető docens, Agrárdudományi Egyetem, Gödöllő – Zóka László művészeti előadó, Kodály Művelődési Ház, Pécs.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)	SÁNDOR LÁSZLÓ
FRANK TIBOR	SZABÓ BÉLA
GAZDA ISTVÁN	SZABÓ FERENC
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)	SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ	TIMAFFY LÁSZLÓ
MORVAY PÉTER	TÓTH GÁBOR
OLSVAI IMRE	TÖLTÉSI IMRE (felelős szerkesztő)

ISSN 0324-7627

Kiadja a Hazafias Népfront

A kiadásért felel: *Juhász Róbert*, a HNF Országos Tanácsának osztályvezetője

Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon: 182-855

Készült 8000 példányban, 4 (B/5) ív terjedelemben

81 80/4007 Veszprém megyei Nyomda Vállalat, Veszprém

Felelős vezető: *Danóczy Balázs* igazgató

Lakó György:

A szülőföld és az anyanyelv jelentősége az ember életében¹

Feladatom előadást tartani arról, hogy milyen szerepe van az ember életében a *szülőföldnek* és az *anyanyelvnek*. Mindkét kérdéstről rengeteget írtak már az előttem élők és kortársaim egyaránt. A szülőföld szépségét megénekelte sok költő. Jelentőségéről az ember életében sokat beszéltek és beszélnek tudósok, oktatók, politikusok, újságírók, s e kérdéssel rendszeresen foglalkozik pl. a HONISMERET c. folyóirat. Nem csoda hát, hogy sokan azt hiszik: teljesen tisztában vannak mind a szülőföld, mind pedig az anyanyelv jelentőségével, sőt talán még csodálkoznak is azon: hogy lehet e kérdésekről annyit beszélni. Remélem, hogy előadásomból ki fog derülni: noha mind a szülőföld, mind pedig az ember életében nem árt újra és újra, több szempontból is megvilágítani.

Mit is jelent voltaképpen a *szülőföld* szó? Mindenekelőtt tudnunk kell azt, hogy a magyar nyelvben a *szülőföld* szónak két jelentése van. Jelenti a szó egyrészt azt a helyet (várost, falut), ahol születünk, valamint annak környékét, táját, másrészt a hazát, azt az országot, ahol születünk. Az előbbi értelemben használja a szót pl. *Kisfaludy Károly*, aki egyik versében így emlékezik szülőföldjéről: „Szülőföldem szép határa! Meglátlak-e valahára? Ahol állok, ahol megyek, Mindenkor csak feléd nézek.” *Gyulai Pál* viszont egy helyen ezt írja: „Szülőföldem, hazám, dicső Magyarország”.

Amikor a *szülőföld* szó jelentését tisztáztam magamnak, felmerült számomra az a kérdés: e szó melyik értelmében szólok itt ma a szülőföldnek az ember életében való jelentőségéről. Nem kétséges t. i., hogy nem csupán szülőhazánkról alkotunk magunknak ilyen vagy olyan fogalmat, hanem szűkebb értelemben vett szülőföldünkről is, sőt érzelmi szempontból is egyénileg viszonyulunk az utóbbihoz is. Érthető, hogy a költőket és az írókat is szoros érzelmi kapcsolat fűzte szülőföldjükhöz, illetőleg annak szűkebb vagy tágabb környezetéhez. Petőfi az egész Alföldért rajongott: „Szép vagy Alföld, legalább nekem szép! / Itt ringatták bölcsőm, itt születtem. / Itt boruljon rám a szemfödél, itt / Domborodjék a sír is fölöttem”. *Eötvös Károly*t viszont a balatoni tájak és a Bakony szépsége ragadta meg. De vannak hívei a Mátra-vidéknek, a tiszai tájaknak és egyéb magyar vidékeknek is, nem is szólva Erdélyről, *Mikes Kelemen* szülőföldjéről, a Székelyföldről és így tovább. Minderre gondolva úgy döntöttem: szólok röviden a szűkebb értelemben vett szülőföld jelentőségéről is.

Az az indítás, amelyet a szülőföld ad a fiatalnak az élethez, általában nem döntő, de lehet jelentékeny is. Kedvező körülmények között a szülőföld egész életünkre meghatározó lehet, s hálára kötelez bennünket azért, amit ifjúságunkban adott nekünk. Még gyakoribb azonban, hogy életünk a szülőföld indításaitól többé-kevésbé függetlenül alakult. Hiszen nagyon általános jelenség, hogy az emberek elhagyják szülőföldjüket: az ország más vidékére, más városba vagy faluba költöznek, s ott boldogulnak, jól érzik

¹ A jánosalmi Radnóti Miklós Gimnáziumban 1980. május 16-án elhangzott előadás rövidített szövege (*Szerk.*)

magukat. Van azonban egy *nagyobb terület*, s van egy *nagyobb közösség*, amely életünk alakulását általában megszabja. Ez a *haza*, illetőleg a *nemzet*. A haza jelentősége az ember élete szempontjából lényegesen nagyobb és több oldalú, mint a szűkebb értelemben vett szülőföldé. Kötődésünk a hazához kétirányú, egyrészt a HAZA alakítja ki számunkra azokat a gazdasági, politikai, művelődési és szociális körülményeket, amelyek közt élünk, másrészt nekünk feladatunk dolgozni a HAZÁért, fennmaradásáért, fejlődéséért, a benne élő nép viszonyainak javításáért. Természetes, hogy a hazához minden körülmények között sok szál köt bennünket. Hiszen itt van a szűkebb értelemben vett szülőföldünk. Az iskolától és a haza más intézményeitől itt kaptuk meg azokat az ismereteket és indításokat, amelyek képessé tesznek bennünket az életben való elindulásra, s ezek az ismeretek és indítások olyan jellegűek, hogy az életben való boldogulásunkhoz az előfeltételeket elsősorban a *hazában* adják meg számunkra, mert a legszorosabban kötődnek ahhoz a nyelvhez, amelyet hazánk lakóinak többsége beszél, azaz: anyanyelvünkhöz.

Mi is voltaképp az ANYANYELV? A Magyar Nyelv Értelmező Szótára így határozza meg: „Az a nyelv, amelyet az ember legjobban és legszívesebben beszél, s rendszerint az, amelyet gyermekkorában, főként anyjától tanul.” Alig hiszem, hogy ez a meghatározás meg tudná értetni, hogy voltaképpen milyen is például a mi magyar anyanyelvünk. Nem is csoda! Hiszen *Kosztolányival* kell egyetértenünk, aki a következőképp nyilatkozik róla: „Anyanyelvünkkel nemigen szoktunk gondolkodni. Olyan egy velünk, hogy többnyire észre se vesszük . . . Anyanyelvünk ösztönös.” (A Pesti Hírlap Nyelvőre. 1932. 4–5 old.)

Ám az anyanyelv mivoltának megértéséhez tisztában kell lennünk azzal is, amit a nyelvről a tudomány tanít: nyelv és gondolkodás a legszorosabb kapcsolatban van egymással. Nyelv nélkül nincs gondolkodás, s ha nem is beszélünk hangosan, a nyelv segítségével gondolkozunk. A gyermeknél az első szavak még csak érzelmeinek és vágyainak a jelei. Idővel azonban a gyermek a szavakat tárgyakra kezdi vonatkoztatni, ezek állandó jeleinek érzi őket. A nyelv segítségével alakul ki kapcsolat egyfelől a gyermek, másfelől családja, környezete tagjai között. Anyanyelve segítségével alkot a gyermek egyre több fogalmat magának, s az anyanyelv útján közli mondanivalóját környezetével. Idővel eljön az a nap, amikor eljut az iskolába. Itt az anyanyelv segítségével szerez egyre több és több ismeretet magának tanítóitól, s annak segítségével alakítja ki kapcsolatait iskolatársaival. Felnőttkorunkban az anyanyelv az az eszköz, amelynek segítségével munkánkat végezzük, beilleszkedünk a társadalomba, s tartjuk kapcsolatainkat munkatársainkkal. Anyanyelvünk útján közöljük elgondolásainkat, nézeteinket, óhajainkat, terveinket. Anyanyelv nélkül nem folyhatna szervezett, tervszerű munka. Anyanyelvünkön szólnak hozzánk államunk vezetői meg a költők és az írók. Röviden: anyanyelv nélkül nem tudnánk kifejezésre juttatni, hogy ennek a hazának a fiai vagyunk, azaz nem tudnánk kifejezni, hogy magyarok vagyunk, hogy országunkat fejleszteni, gazdagítani kívánjuk.

Az eddig mondottakból bizonyára kiviláglik: mit jelent az anyanyelv az értelem szempontjából. Ám anyanyelvünkhöz nemcsak értelmünkkel, hanem *érzelmileg* is kapcsolódunk. Az anyanyelv érzelmi életünknek is egyik kifejezője, lelki egyensúlyunk fontos biztosítója. Hogy mit jelent számunkra az anyanyelv, akkor tudnánk meg igazán, ha *elvesztenők*. Képzeljük csak el: milyen helyzetben lennénk, ha anyanyelvünket nem szabadna vagy nem lehetne használnunk, ha az iskolában iskolatársaink többsége nem értene meg bennünket, mert más nyelven beszélne, mint mi, ha az ismeretszerzésben nem tudnánk lépést tartani azokkal a tanulótársainkkal, akik tanáraikkal azonos, de nekünk idegen nyelvet beszélnek. Milyen óriási többletmunkát jelentene számunkra a tanulás, ha idegen nyelvű, számunkra alig érthető tankönyvekből kellene ismereteket szereznünk, s nem értenénk meg jól tanárainknak a tananyaghoz fűzött magyarázatait! Milyen kisebbségi érzés lehetne úrrá fölöttünk, ha azt kellene éreznünk, hogy anyanyelvünk miatt szinte ki vagyunk köztartva a bennünket körülvevő közösségből, illetőleg hogy csak egy törpe kisebbség tagjai

vagyunk! Milyen más lenne az életünk, ha az utcán csupa idegen nyelvű feliratot látnánk, amelyeken — legalábbis egy ideig — nem tudnánk kiokosodni! Milyen nehéz lenne életünk, ha hivatalos ügyeinket nem tudnánk magyarul intézni, ha kérdőíveken a kérdésekre csak mások segítségével tudnánk válaszolni, ha az orvosoknak nem tudnánk előadni egészségi panaszainkat, s rendeléseiket, tanácsait legfeljebb feliből-harmadából — tolmács útján — érthetnénk meg. Ha mindezt egyszer meg kellene érnünk, akkor tudnánk csak meg igazán: micsoda kincs számunkra az anyanyelv, hogy mennyire meg kell tennünk mindent, hogy anyanyelvünk révén továbbra is a magyar nemzetnek a tagjai maradhassunk.

A valósághoz persze hozzátartozik annak az elismerése is, hogy a tartózkodás egy idegen nyelvi közösség körében nem minden esetben olyan nyomasztó, mint az előbb mondottakból következtethető lenne. Ha egy nagyobb nyelvi közösségnek a jogát az anyanyelv megőrzésére és használatára, s a kisebb közösség tagjait egyébként is a haza egyenjogú polgárainak tekinti, panaszra legfeljebb csak elvétve akad ok.

A más nyelvűek jogainak biztosításában legmesszebb tudtommal a *finnek* mentek el. Ismeretes, hogy Finnország 4 800 000 lakosa közül kb. 300 000, azaz a lakosságnak kb. 6 %-a svéd. Mégis minden olyan város vagy község, amelyben a svéd lakosság száma eléri a 8%-ot, illetőleg legalább a 3000-et, hivatalosan kétnyelvű. Ez azt jelenti, hogy az ilyen helységeken az utcai névtáblák, az állami intézmények, bankok, üzletek stb. névtáblája finn és svéd nyelvű. Természetesen a finn állam minden ilyen helyen megteremti a svéd gyerekek számára a svéd nyelvű iskolázás lehetőségét, tehát minden ilyen helyen külön svéd nyelvű iskolák, illetőleg osztályok vannak, amelyek számára a finn állam gondoskodik szakképzett svéd nyelvű oktatószemélyzetről. Turkuban, Finnország harmadik legnagyobb városában, külön svéd egyetem van, az ún. Abo Akademi, amelyben a svéd anyanyelvű egyetemi hallgatók sokféle pályára nyerhetnek képzést. Helsinkinek, Finnország fővárosának, ma kb. félmillió lakosa van, s ennek tíz százaléka, azaz kb. 50 000 a svédesség száma. Természetesen így Finnország fővárosa is kétnyelvű város, ahol a svéd, ha éppen úgy tetszik neki, holta napjáig sem tanul meg finnül, s emiatt komoly hátrányt sehol sem szenved. Helsinkiben ugyan nincs külön svéd egyetem, de a fontosabb tudományokat itt is tanulhatják a svédek anyanyelvükön. Több fontos tárgynak ugyanis két professzora van, akik közül az egyik finn, a másik svéd anyanyelvű, s így az egyik finnül, a másik svédül tart előadásokat. Az olyan szakokon, ahol csak finn anyanyelvű professzor van, a professzorjelöltnek vizsgán kell bebizonyítania, hogy a svéd nyelvet is megérti, s a svéd anyanyelvű hallgatóknak joguk van vizsgáikon svédül felelni. A svédek persze egyesületeket alkothatnak, újságokat, folyóiratokat adhatnak ki, és így tovább.

A mondottakból talán kiviláglik, micsoda kincs az anyanyelv. Tanulásunk, továbbhaladásunk záloga, boldogulásunk kulcsa — nélkülözhetetlen kellék ahhoz, hogy környezetünkben otthonosan érezzük magunkat. Ám lássuk most már azt a kérdést: rendben van-e nálunk minden anyanyelvünk használata és tanítása körül, avagy vannak-e e vonatkozásban nálunk is hiányosságok. Szakemberek megnyilatkozásai és a magam tapasztalatai alapján sajnos azt kell mondanom: anyanyelvünk körül nálunk, saját hazánkban is vannak bajok. *Köpeczi Béla*, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárhelyettese írja *Anyanyelv és kultúra* című értekezésében: „Általános tapasztalat, hogy a nyolc osztályt elvégzett fiatalok, sőt az érettségizettek sem tudják kifejezni magukat, szabatos formában elmondani gondolataikat és érzéseiket, és nem tudnak helyesen írni (idézi *dr. Tiszaváry Ervin*: *Magyar Nemzet*, 1980. II. 6.). Az egyetemeken a felvételre jelentkezteteket vizsgáztató tanárok ugyancsak a jelöltek kifejezőképességének a hiányáról panaszkodnak. 1979. októberében az MTA Anyanyelvi Bizottsága a tankönyvek nyelvvel foglalkozott, s megállapította, hogy tankönyveink egy része pontatlan fogalmazású, zsúfolt mondatokkal van tele (*Magyar Nemzet* 1979. X. 17.). *Keserű Ernő* újságíró joggal kifogásolja, hogy egyik-másik középvezető bonyolultan, a szakmai zsargon egész szókincsét felvonultatva tud csak egy-

szerű termelési folyamatokról, pénzügyi és munkahelyi kérdésekről beszélni. *Szilágyi Ferenc* nemrég azt tette szóvá, hogy az elmúlt háború után elharapózott nálunk a zabolátlan, durva beszéd (uo. 1979. VIII. 12.).

Egy orvos a következőket panaszkolta a nyilvánosság előtt: „Nem merem kategorikusan kijelenteni, de leírom: a betegek nagyobbik hányada nem tudja elmondani a panaszt... Magával a beszéddel is hiba van, pontosabban a beszéd-, illetve kifejezőképességgel. Főleg a 14–18 éves korosztály képviselőinél tapasztalom a fentieket. Bejön hozzám a rendelőbe egy tizenhat éves fiatalember... így szól: »A torkom.« Se többet, se kevesebbet.” (*Dr. Erdei Sándor*: Az „orvosi életrajz” hasznos segítség a gyógyítómunkában. Magyar Nemzet 1980. V. 13.) A tudományos szakirodalom nyelve hemzseg a felesleges idegen szavaktól, úgyhogy egyik-másik tudományos könyvet vagy cikket nemcsak az átlagos műveltségű ember nem érti meg, hanem a rokon tudományok művelője sem. Ma már a „magasabb tudományos körökben” és a „modern” tudósok meg utánzóik körében maradinak számít az, aki tudományról szólva „kutatócsoport”-ról beszél. A „korszertű”, „előkelő” tudós ugyanis ma már csak *team*-ről tud, s immár nincs „csoportmunka”, csak „team-munka”. Akad egyetemi hallgató, aki nyelvészeti szakórákon már nem beszél birtokos személyjelekről (vagy – ragokról), ő már csak „Px”-ekről tud – azon meggondolás alapján, hogy a birtokos személyjelen az amerikai nyelvészeti szakirodalomban „possesive suffix”-nak nevezik. Az illetők persze magyar nyelv- és irodalomtanárnak készülnek. El tudom képzelni: az ilyenek már nem is tudják, hogy a „Px”-nek magyarul birtokos személyjel a neve, s ha majd tanárként szembetalálják magukat pl. a jánoshalmi diákokkal, csak „Px”-ekről tudnak nekik beszélni, ami persze nem nagyon fogja gyarapítani a jánoshalmi diákok nyelvtani ismereteit.

Sok a kifogásolnivaló a hivatalos nyelvben, valamint a mozgalmi nyelvben is. *Javorniczky István* újságíró (Magyar Nemzet 1977. III. 12.) joggal tette szóvá, hogy a magyar hivatali nyelv használói sok németes szerkezetre nem kerestek és nem találtak magyaros fordulatot, átvették a németes szerkezeteket, aminek az lett a következménye, hogy az ügyfelek azt hitték: kérvényt írni a magyar köznyelv eszközeivel nem lehet, hivatalhoz csak valamilyen mesterkéltnak, a magyar nyelv használói számára teljesen idegen nyelvezeten lehet. Ugyancsak *Javorniczky* rámutat, hogy a mozgalmi nyelvben is egy szűkebb réteg nyelvhasználata vált uralkodóvá, amely nem annyira összekötő láncul szolgál a szélesebb rétegekhez, mint inkább válaszfalat jelent köztük.

Végül megemlítem: nem csupán a szóhasználattal, szöveggel, mondatszerkesztéssel van baj a mai magyar nyelvben, hanem a hanglejtéssel is. Ennek kifejtése azonban már külön előadást kívánna meg. Nem folytatom mai nyelvhasználatunk fogyatékoságainak felsorolását. Röviden ki kell azonban térnem azokra az okokra, amelyek miatt idáig jutotunk.

Ennek egyik okát abban látom, hogy egy időben túlságosan sokszor hallottunk olyanféle állítást, miszerint a szülőföld szeretete – a *szülőföld* szó mindkét értelmében – elkülönülést jelent nagyobb közösségektől, más népektől, s ezért kerülendő, sőt kárhózas. A magyar nyelvhasználattal szemben megnyilatkozó igényesség fölösleges úri kedvtelésnek minősült. A zabolátlan, durva beszédet – ahogyan *Szilágyi Ferenc* írja (Magyar Nemzet 1979. VIII. 12.) – egyesek a demokratizmus kétségtelen, sőt nélkülözhetetlen jeleként értelmezték. Időbe került, amíg némelyek *Illyés Gyula* nézetét merték magukévá tenni, mely szerint „Az obszcén szavak terjedését azok próbálják nyelvi demokratizálódásként értelmezni, akik az alacsonyot a népből összetévesztik az aljassal...” (i.h.). *Bököny József* (Magyar Nemzet 1977. IV. 8.) fején találja a szöveget: nyelvünk romlásának egyik oka kényelemszeretetünk, nemtörődömségünk. Mindegy, hogy ilyen vagy olyan írásművet nyelvi szempontból milyen minőségben adunk ki kezünkéből, a fő, hogy valahogy meglegyen, s postára kerüljön, – a többi már nem a mi gondunk. Rengeteg kárt

okozott és okoz a tisztán mennyiségi szemlélet uralkodása a minőséggel szemben. Még egyik-másik akadémiai kutatóintézetben sem mindig arra kíváncsi a vezetőség, illetőleg a magasabb szerv, hogy ki milyen munkát végez, lényeges csak az, hogy ki *hány* cikket írt. A könyvkiadók ugyan – rendelkezésre vagy más okból – lektoráltatták a kiadandó könyveket, ám ha a lektor azok nyelvi formáját kifogásolta, azt ritkán vették komolyan, s a lektornak a stílusra vonatkozó megjegyzéseit inkább csak felesleges akadémikuskodásként könyvelték el. Baj volt és van a tankönyvekkel is. Az a szempont, hogy a középiskolai és az egyetemi tankönyveknek nyelvi szempontból is kifogástalanoknak kellene lenniük, a magyar olvasókönyvekben és nyelvtanokon kívül csak igen ritkán merült fel. Ennek az a következménye, hogy tankönyvek és egyetemi jegyzetek tele vannak hosszú, körmönfont mondatokkal, amelyek a megértést sokszor megnehezítik, sőt néha lehetetlenné teszik. Többen rámutattak már arra is, hogy nálunk a helyes magyar beszéd oktatása a magyar nyelvórákra korlátozódik, s oktatásától felmentve érzi magát a többi szaktárgy nem egy oktatója. Pedig a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottságának tagja, *Takács Etel* főiskolai docens, a közelmúltban újra hangsúlyozta azt a nagy igazságot, hogy „... küzdhetünk bármilyen lankadatlanul, a tanár beszélt nyelve és a tankönyv írott nyelve a legfőbb forrás, ez a kettő alapozza meg az eljövendő nemzedék anyanyelvi műveltségét” (ld. *Ruffy Péter*: Magyar Nemzet 1978. XII. 4.). Nagy baj, hogy az érthetőség követelményét egyik-másik tudósunk sem veszi komolyan. Hiába hozza határozatait a Magyar Tudományos Akadémia, némelyeknek nyugati műveltségük fitogtatása, meg a modernkedés sokkal fontosabb, mint a magyar nyelv és a közösség érdeke. Tudják azt, hogy ha sok idegen szót használnak, ezáltal a hozzá nem értőkben a nagyobb tudományosság látszatát keltik, s sokan úgy gondolkoznak majd felőlük: „Ez nagyon okos ember lehet, mert felét sem értettem annak, amit beszélt.”

Miért fontos az, hogy nyelvhasználatunk hibáit kiküszöböljük, hogy nyelvünk ősi sajátosságait eredeti tisztaságukban megtartsuk, hogy nyelvünket helyesen és szépen beszéljük? E kérdésre röviden lehet válaszolni: azért, mert elsősorban nyelvünk az, ami magyarrá tesz bennünket. Az a nép, amely lemond nyelvéről, rövidesen beleolvad más népbe, s ezzel elveszti hazája önállóságát is. A régi orosz krónikák sokat írtak a liv és a vót népről, a régi feljegyzésekből arra lehet következtetni, hogy a liv és a vót nép valaha jelentős nép lehetett, saját hazája volt. Ma már a vót nyelvet csupán néhány aggastyán beszéli (illetve beszélné, ha volna kivel), s alig akad már liv gyerek, aki szülei anyanyelvén meg tudna szólalni. Ha nem akarunk a livek és a vótok sorsára jutni, kötelességünk anyanyelvünkkel törődni. A nyelv feladat, hogy a bennünk támadó gondolatokat, véleményeket, észrevételeket meg érzelmeket mások számára, a közösség számára is megfoghatóvá, érthetővé tegye. Ha a nyelv alkalmatlanná válik ennek a feladatának az ellátására, vele együtt elveszti lehetőségét az önálló létre az a közösség is, amely a szóban forgó nyelvet beszélte. Őseink annak folytán tudták a hazát Magyarországgént megőrizni, hogy megőrizték anyanyelvüket. Anyanyelvünk tehát az a kapcsolat, amely a múlttal összeköt bennünket. Anyanyelvünk az az eszköz, amellyel hirdetjük, kívánjuk és hangsúlyozni tudjuk, hogy ebben az országban az emberek megbecsülésének az alapja a munka legyen. S csak magyar anyanyelvünk az a jogalap, amelyre hivatkozva ezt a hazát a jövőben is magunkénak vallhatjuk, s amelynek segítségével ezen ország jövőjét építeni tudjuk. „Őseink milliói és milliói, aki már rég porrá váltak, szájról szájra adták ezt (a nyelvet). Most elérkezett hozzánk évezredek messzeségéből. Bennünk lüktet, folytatja a múltat, és a jövőbe igyekszik” – írja a már említett helyen *Kosztolányi Dezső*.

Honismereti bizottsági ülés Kecskeméten

A honismereti mozgalom 20. évfordulóját többhelyt felhasználták a jubiláris, III. Országos Honismereti Konferencián, Szombathelyen elhangzottak továbbadására, megvitatására, valamint a helyi mozgalmi eredmények, problémák számbavételére.¹

A Hazafias Népfront Bács-Kiskun megyei Honismereti Bizottsága, Kecskeméten, 1980. november 4-én lezajlott kibővített ülésének is ez volt egyik főtémája. A bizottság elnökének, *Kuczy Károlynak* váratlan akadályoztatása miatt előbb *Farkas József*, a Hazafias Népfront megyei titkára adott alapos áttekintést a honismereti tevékenység megyei húsz évről, majd a napirend második pontjában *Sztrinkó István* megyi múzeumigazgató-helyettes az emlékhelyek, kismúzeumok, gyűjtemények helyzetét, problémáit világította meg. Mindkét referátum több vonatkozásban érintette a megyei honismeret lényeges időszerei kérdéseit, s éppen ezért magvas hozzászólásokat váltott ki az ülés szép számú résztvevőjéből. Negyvenegyháyan voltak ugyanis jelen az érdekelt közművelődési intézmények képviselői s a szakkörvezetők köréből.

A kismúzeumok, muzeális honismereti gyűjtemények ismert problémáival kapcsolatban (a személyhez kötöttségből adódó nehézségek, a fenntartás feltételeinek hiánya, a szakszerűtlen vezetés) utalás történt más megyék jó kezdeményezéseire (Vas megye egykori tanfolyama kisgyűjtemények kezelőinek, szakember vezette táji tárgygyűjtő „expedíciók” Győr-Sopronban), továbbá arra, hogy a kisgyűjtemények anyagáról készítendő rajzos-fényképes pályamunkák is jól szolgálhatják a muzeális értékű tárgyak számbavételét.²

Emellett az ilyen pályamunkák készítése módszeresebb gyűjtésre, szakszerűbb anyagkezelésre is nevel. Szó esett arról is, hogy az említett problémák megoldásánál alapvető jelentőségű a múzeumi szakembereknek és a kisgyűjtemények létrehozóinak, gondozóinak kétoldalú, folyamatos kapcsolata. Szóba került az is, milyen haszonnal járhat a magángyűjtemények legszebb darabjainak kiállításon való bemutatása. E jó kapcsolat szebb pozitív példájaként hivatkoztak a kiskőrösi úttörők által megmentett jelentős muzeális értékű gyűjteményre, amely alapul szolgált az ottani szlovák tájház berendezéséhez, hasonlóképpen a bátyai általános iskola gyűjteményére, amely külön kezelt tárgycsoportként a kalocsai Viski Károly Múzeumba került. Arra is rámutattak, hogy annak a most bontakozó kiadványtervnek a megvalósulása, amely az egyes megyék teljes népművészeti anyagát kívánja számba venni, bemutatni, jó alkalmat adhat a még lappangó értékes népművészeti darabok felkutatására, illetőleg az említett népművészeti kiadványba való bekerülésükre.

¹ Így pl. a TIT Budapesti Helytörténeti–Üzemtörténeti Szakcsoportjában, október közepén.

² Hasonlóképpen hiánypótló és hovatovább pótolhatatlan szerepe lehet a nép anyagi kultúrája megismerésében azoknak a pályamunkáknak is, amelyek egy-egy hagyománytartó paraszti porta vagy tanya teljes eszközkészletét dolgozzák fel.

Örömmel hallottunk beszámolót arról, hogy Bács-Kiskunban is rendeztek az országos honismereti táborok bevált módszereit alkalmazó megyei honismereti tábort (szakcsoporthal, terepmunkával) a gyűjtött anyag feldolgoztatásával. Ez bizonyára jó hatással lesz az elkövetkező évek megyei pályamunkái számának és színvonalának növekedésére is. Sajnálattal kellett tudomásul vennünk, hogy a valaha szép eredményeket felmutató gyűjtőpályázatok iránt minimálisra csökkent az érdeklődés a megyében. Ennek megváltoztatása érdekében e sorok írója a megyei pályázati felhívás minél korábbi megjelentetésére és az eddiginél hatékonyabb népszerűsítésére hívta fel a figyelmet. Hasonlóképpen az ajánlott témák rendszerének a korábbi országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázatokon bevált alkalmazására, amely természetszerűleg akkor lehet igazán hatásos, ha rendelkezésre állnak az egyes témák kidolgozását segítő részletes útmutatók is.

Komoly szó esett arról is, hogy a pályázati tevékenység elevevége és színvonala jórészt a középiskolai szakköri élet elevevége és színvonalának függvénye. S ez nemcsak megyei, hanem országos probléma is, amelyre mind a központokban, mind a megyékben nagyobb figyelmet kell fordítani. Ezzel összefüggésben több felszólalás konkrét példái is figyelmeztetnek arra, hogy az iskolai honismereti munka kellő feltételeinek megteremtése körül bizony még van javítanivaló, s hogy az áldozatos szakkörvezetői munka nem kapja meg mindenütt a szükséges és megérdemelt támogatást, elismerést.

Fontos kérdést érintett felszólalásában *Fazekas István*, aki a félegyházi Kiskun Múzeum igazgatója, amikor az Alföld-kutatás távlati tervébe beilleszkedő, szakszerű és alapos helyi-kistáji monografikus gyűjtések megszervezését szorgalmazta. Ez összefügg a publikációk, kiadványok fontos kérdésével, amely ez alkalommal is szintén szóba került. *Szabó Csaba*, a megyei művelődésügyi osztály munkatársa vázolta a megyei publikációs lehetőségeket (pl. az önállóan gazdálkodó intézményeknél adódók jobb kihasználást), hangsúlyozta, hogy a gazdasági nehézségek miatt várható kb. 30%-os csökkenés a minőség további javításával kívánják ellensúlyozni.

A jelenlevők örömmel hallottak arról, hogy a jövő évben több honismereti érdekű országos rendezvény színhelye lesz Bács-Kiskun megye. A Kecskeméti június végén megrendezendő IX. Országos Honismereti Akadémia, a VII. Duna menti Nemzetközi Folklor Fesztivál keretében júliusban (Baján sorra kerülő ülésszakok) egyik délelőtt a Kórusok Országos Tanácsa Népzenei Bizottságának fórumszerű, kibővített ülése, s egy másikon „A folklór a mai életben” pályázattal, valamint a népművészeti hagyományok az ifjúsági mozgalomban való alkalmazásával foglalkozó tanácskozás), az augusztusi kecskeméti IX. Országos Népzenei Találkozóan a Bartók-centenárium jegyében lezajló előadásai, bemutatói minden bizonnyal élénkítőleg hatnak majd a megyei honismereti tevékenységre is.

A tartalmas ülésnek ünnepélyes mozzanata volt az *Ortutay Gyula* arcmásával díszített jubileumi honismereti emlékérmek átadása az azt kiérdemelt megyei honismereti munkásoknak.

M. P.

Honismereti diáktábor a Szigetközben és a Csallóközben

1980. augusztus 18-tól 23-ig a szigetközi Mosonmagyaróvárott – az ezt követő héten pedig Nagymenyeren (Čalovo) rendezte meg a Hazafias Népfront Győr-Sopron megyei Bizottsága és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat megyei Szervezete, a nagymenyeri CSEMADOK Klub és a Nemzeti Front Dunaszerdahelyi járási Bizottsága – Győr-Sopron megyében immár ötödször, a Csallóközben még csupán elsőként – a *Honismereti Diáktábort*.

A rendező szervek talán hosszadalmasnak tűnő felsorolása és a tábornak helyet adó városok is jelzik, hogy új és remélhetőleg sokáig élő kezdeményezésként „nemzetközivé” bővült a Győr-Sopron megyében hagyományosnak tekinthető honismereti tábor. Ez a változás a tábor programjában is megfigyelhető, amelyet az eddigi táborok tanulságai és a győri Révai Miklós Gimnázium honismereti szakkörének, majd a Hazafias Népfront munkatársának csallóközi látogatása alapján szerzett tapasztalatok alapján fogalmaztak meg a tábor szervezői.

A program az eddigiek pozitívumait kívánta átmenteni és ötvözni. Az első, 1975 nyarán Győrött megrendezett megyei tábor (mint arról a Honismeretben is hírt adtunk) az akkor általánosnak tekinthető gyakorlattól eltérően városban ütött tanyát, és a múzeumi-néprajzi – akkor szintén általánosan követett – gyűjtőmunka helyett a pályázatírásra és a honismereti munkára történő – inkább elméleti jellegű – felkészítést állította programjának középpontjába. A tábor munkájának későbbi értékelése során felmerült, hogy a program túlzottan elméleti volt, és ezért a Honismereti Bizottság javaslata alapján a következő táborok gyakorlati programmal, elsősorban gyűjtőtáborok voltak. A tanulók délelőtt járták a várost, és a közeli felvakat, gyűjtöttek – délután pedig a gyűjtött anyag feldolgozását végezték. A tábor munkáját vezető helytörténészek és néprajzosok szakértelme és hozzáállása garancia volt arra, hogy a szervező bizottság elképzelése megvalósul. A kapuvári múzeum „gyarapodás”, a pusztulástól megmentett sok-sok tárgy, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Fertő menti házát bemutató kiállítás tárgyai bizonyítják, hogy a tanulók derekas munkát végeztek és nem egy tanuló örökre eljegyezte magát a honismereti mozgalommal. Mégis maradt hiányérzet, elsősorban azért, mert nem kaptak kellő módszertani felkészítést az elkövetkező kutató- és pályázatírói munkához. Bibliográfiai összeállítás, katalógushasználat, forráselemzés mind-mind feltétele annak, hogy a tanulók a tudományos kutatás igényével és módszertani felkészültséggel dolgozzanak, mégis hiányzott a programból. Természetes volt tehát a táborozás gondját vállaló Honismereti Bizottság javaslata, hogy maradjon meg az izgalmas és romantikát nyújtó gyűjtés is, de kapjanak helyet az elméleti jellegű pályázatírásra felkészítő foglalkozások is.

Amikor a múlt év őszén ez az elképzelés kikristályosodott, akkor került sor az előbb említett szakkör és a Hazafias Népfront munkatársainak csallóközi látogatására és a Dunán túli és Dunán inneni honismereti munka egyező és eltérő vonásainak számbavételére.

A csallóközi hagyománymentő és múltat ápoló munkának sok-sok szép eredménye van, de számos gonddal küszködik. Az egyik gond: a honismereti mozgalom jövőndő munkásai – tehát a ma diákjai – szerényebb felkészítő és előkészítő támogatást kapnak, mint a mi diákjaink. S ez szükségképpen csökkenti a múltért lelkesedők és értékeinek megmentéséért tenni akarók körét és munkájuk értékét. Ez összefügg egy másik gonddal: kevés a muzeológus, a néprajzos, a történész szakember, és így a szélesen áramló társadalmi mozgalom – mert arról van szó, hiszen számos helyen szinte teljesen önerőből nyílt honismereti gyűjtemény, hiszen a „Tavaszi szél” népi dalverseny több száz magyart szólított a dobogóra Somorjától Királyhelmeig – jórészt szakmai vezetés nélkül marad. Ezt a problémát a szlovákiai magyar néprajzi kutatás elméleti és gyakorlati gondjainak feltárása Dunaszerdahelyen rendezett konferencián 1980 júniusában *dr. György István* – a CSE-MADOK vezető titkára – így foglalta össze: „... évtizedek óta folyik tájainkon az önkéntes gyűjtőmunka, ha a szükséges intézmények híján nem is elég elmélyülten. Nagyon hiányzik egy központi múzeum, s ugyanígy hiányát érezzük a Szlovák Tudományos Akadémia Etnográfiai Intézetének keretében a kutatást tudományos szinten irányító osztálynak.”

E gondok és örömök számbavétele közben született az ötlet: rendezzük közösen a tábor, úgy, hogy a mi – előbb vázolt – elképzelésünk is megvalósuljon, programunk színesedjék, s közben enyhítsünk a szomszédban élők gondjain is.

Csallóközi táj (Vörösmarty Géza felv)

Az ötlet után a tervezés, majd a szervezés munkája következett. Egyik sem volt könnyű. Az MSZMP Győr-Sopron megyei Bizottsága és a Nemzeti Front dunaszerdahelyi járási bizottsága a kezdeményezés nevelési értékét és az együtt dolgozásban rejlő lehetőségeket felismerve, a tervezőmunkától a szervezés lebonyolításig figyelemmel kísérte a tábor sorsát, és munkáját. Munkatársai buzdítottak, ha kellett akadályt háritottak, programokat javasoltak, vállaltak. *Szabó József*nek, a HNF győri munkatársának és *Bohus Zoltán*nak, a Nemzeti Front dunaszerdahelyi járási bizottsága elnökének szervezőmunkája eredményeként *Tóth László*, az MSZMP Győr-Sopron megyei Bizottságának osztályvezető-helyettese Győrött 20 csallóközi magyar középiskolás és 20 Győr-Sopron megyei diák számára megnyitotta a tábort. Egy hét múlva pedig Dunaszerdahelyen *Gyurcsik József*, a városi Nemzeti Bizottság elnöke fogadta a vezetőket és a tanulókat, további jó munkát kívánva a gyerekeknek.

A tábor az előbb sorolt szempontok figyelembevételével kialakított program szerint dolgozott. Az első héten az volt a legfontosabb célkitűzés, hogy megismertessük őket a történelmi kutatás módszereivel és műhelyeivel úgy, hogy egy-egy konkrét téma feldolgozásához közvetlen segítséget is adjunk. A második héten inkább gyakorlati foglalkozások voltak, de úgy, hogy közben egész sor módszertani fogást is elsajátíthattak.

„Kutatási témául” a két világháború közötti munkáséletmód feltárását választottuk azért, mert ehhez a témához több helyről lehet közvetlen és elemzhető forrást adni a tanulók kezébe. A levéltári dokumentumokhoz kapcsolható a könyvtár sajtóanyaga és e két forrásból kialakítható képet színesíthetik a visszaemlékezés-gyűjtés során. Négy nap állt a tanulók rendelkezésére ahhoz, hogy gyűjtsenek és hogy megismerkedjenek a levéltárral és a könyvtárral, illetve közelebbről azzal, hogy mivel tudja a könyvtár és a levéltár

kiegészíteni a visszaemlékezéseket. E négy nap ahhoz rövid idő, hogy egy pályázatot elkészítsenek, de elegendő a téma kiválasztásához, a kutatás legfontosabb követelményeinek és jellemzőinek megismeréséhez.

Nagymenyen teljesen más munka várta a tanulókat. A CSEMADOK által „patronált” magyar nyelvű gimnázium szakköre és a város Nemzeti Bizottsága megteremtette az alapját egy tájház megvalósításának. A táborozó gyerekek az összegyűjtött és egy kicsi kamrába bezsúfolt tárgyak sokaságát válogatták szét, tisztították meg, leltározták és tették a helyére, *Cserei Judit*nak, a győri Xantus János Múzeum restaurátorának és *Várainé Bíró Ibolya* muzeológusnak az irányításával. A szó szoros értelmében vett „gyakorlati” munkát előadás és kirándulás, baráti ismerkedés és városnézés színesítette. Eljutottak a gyerekek Somorjára és Lucsra, ahol a szintén öntevékenyen összeálló tájházat tekintették meg, valamint Dunaszerdahelyre, ahol a csallóközi múzeum gyűjteménye egészítette *Marcell Béla* Csallóközről tartott előadását. S külön nagy élmény volt a Nyitra–Garamszentbenedek–Zólyom–Besztercebánya útvonalon megtett kirándulás.

A szervezés idején felmerült, hogy tervezett munkát nem lehetne-e csak határon belül elvégezni? S ehhez kapcsolódóan az, hogy ismételhetővé, évenként újra megrendezhetővé lehet-e tenni a kezdeményezést? A kérdésekre a választ a tábor szakmai és nevelési értékeinek és tapasztalatainak számbavétele adja meg.

Bizonyossá vált a két hét alatt, hogy internacionalizmusra határokon keresztül lehet igazán nevelni. Amikor a szlovákiai magyar gimnazisták és a győri tanulók Téten az 1848-as szabadságharcban elesett lengyel tisztekre emlékeztek, majd Kisfaludy Károly emlékműve előtt a Himnuszt énekelték, az internacionalizmus és hazaszeretet fonódott egybe. Vagy amikor Besztercebányán a Szlovák Nemzeti Felkelés Múzeumában jártak, a pár nappal előtti balfi és sopronkőhidai koszorúzás pillanatait idézhették maguk elé. Az internacionalizmus fogalma vált kézzelfoghatóvá anélkül, hogy egyszer is elhangzott volna. De az internacionalizmus gondolatát erősítette az is, amikor látták, hogy a Duna két oldalán hasonló módon gazdálkodnak és egy utat járnak. S hazaszeretet és a magyarságtudat erősödött, amikor a Széchenyi-család mauzóleumában énekelhették a Szózatot, majd két nap múlva a csallóközi harcokban elesett honvédek sírja előtt állhattak meg. A gyermekek a határon túl élő magyarság kultúrájával ismerkedtek és ezen keresztül Cseh-szlovákiához kerültek közelebb. Ilyen kirándulásokkal és találkozásokkal a kishatármenti árucserre-forgalom embert nemesítő kulturális értékcserevel is párosul, és a gazdasági szál nál sokkal erősebben kötő szellemi-eszmei szál is szövődik.

Bedécs Gyula

Történelmi-honismereti munka a CSEMADOK keretében

A magyar nemzetiség néprajzi kutatásának fő feladata s a honismereti tevékenység irányítása Csehszlovákiában a CSEMADOK-ra hárul. Ugyancsak ez a szervezet foglalkozik a nyelvműveléssel, az irodalomnépszerűsítéssel, meg az amatőr művészeti mozgalmak szervezésével is. A hatékonyabb munka érdekében a CSEMADOK KB népművelési és amatőr művészeti szakbizottsága keretén belül évekként ezelőtt hét albizottság alakult. Eddig főleg a néprajzosok, a nyelvművelők, az irodalomnépszerűsítők, a kisszínpadok és énekkarok tagjai hívták fel magukra a figyelmet, ők tudnak munkájuk eredményéről számot adni.

A történelmi-honismereti albizottság mindeddig nem sokat hallatott magáról. Tevékenysége az évenkénti ülésezésekben s egy-két szeminárium szervezésében merült ki. Nem csoda hát, ha a csehszlovákiai magyarság körében végzett történelmi-honismereti munka – ha lehet egyáltalán ilyenről beszélni – eléggé hiányos és kezdetleges. De nem beszélhetünk szervezett és rendszeres honismereti tevékenységről, szakszerűen irányított helytörténeti kutatásról sem. Pedig a központi albizottság tagjai közt olyan történészeket és tanárokat találunk, mint *Püspöki Nagy Péter*, *Kiss József*, *Sándor Károly*, *Szénássy Zoltán*, *Roják Dezső* stb.

Püspöki Nagy Péter várostörténeti monográfiái s egyéb tárgyú tanulmányai a magyar történelemkutatásban előkelő helyet vívtak ki a szerző számára. *Kiss József* nemrégiben a kiváló kisebbségi politikusról, a nagy pártharcosról, Major Istvánról jelentetett meg fontos monográfiát. *Sándor Károlynak* a lévai céhekről írott tartalmas dolgozatát a Barsi Múzeum adta ki. *Szénássy Zoltán* Klapka Györgyről írt könyvet, *Roják Dezső* pedig az Új Szó hasábjain teszi közzé rendszeresen írásait.

Meg kell azonban mondanunk, hogy az említett szakemberek különféle munkahelyeken dolgoznak, s a CSEMADOK-ban vállalt munkájukat önkéntes alapon végzik. A szóvá tett hiányosságok kiküszöböléséhez talán hozzájárulna az is, ha a központi bizottság apparátusában néhány hivatásos történész is helyet kapna.

A történelmi-honismereti szakbizottság 1980. október 18- és 19-én kétnapos országos szemináriumot rendezett Losoncon. A rendezvényen Dél-Szlovákia vegyes lakosságú járásából mintegy hatvan küldött vett részt. A jelenlévők több színvonalas előadást és értékes beszámolót hallhattak.

Dr. Csizmadia Dezső főiskolai tanár a nemzetiségi kérdés szocialista megoldásáról beszélt, *Dr. Sziogl Ferenc*, a minisztérium nemzetiségi titkárságának vezetője „A nemzetiségi kérdés megoldása Csehszlovákiában” címmel tartott figyelemkeltő előadást. Mindkét beszámolót parázs vita követte, melynek során a hozzászólók bátran rámutattak a felmerülő hiányosságokra – elsősorban azokra, melyek az alkotmányban leszögeezett nemzetiségi jogok gyakorlati érvényesítéséből adódnak. *Dr. Sándor Károly* történész a krónikairás jelentőségére hívta fel a figyelmet, illetve a krónikavezetés módszertani kérdéseivel ismertette meg a hallgatóságot. A téma annál inkább is időszerű volt, mivel a CSEMADOK-szervezetek a legtöbb helyen nem fordítanak kellő gondot erre a munkára.

A szemináriumon szó volt továbbá helytörténeti kutatásunk főbb módszertani kérdéseiről is. *Dr. Püspöki Nagy Péter* történész vitaindító előadását mindenki nagy figyelemmel követte. A vita során a jelenlévők egyöntetűen megállapították, hogy a helytörténeti kutatás a csehszlovákiai magyarok körében alacsony szinten áll, és sok kívánnivalót hagy maga után. A jövőben éppen ezért sokkal nagyobb gondot kell fordítani a honismereti-történelmi munkára.

A szeminárium folyamán a járásek képviselői beszámoltak a vidékükön végzett történelmi-honismereti munkáról. Komolyabb eredményekkel azonban csak a komáromi, a dunaszerdahelyi és az érsekújvári járásek küldöttei dicsekedhettek. Az eredmény egy-két

A Hubó-i Hubai kúria Gömörben (Dr. CZ. Z. felvétele)

lelkes helytörténész önzetlen fáradozásának köszönhető. A lévai, rimaszombati és a tőke-
terebesi járásban az újonnan alakult közművelődési klubok végeznek honismereti munkát.

A kétnapos szeminárium határozati javaslatok kidolgozásával ért véget. A tanácskozás
résztevői javasolták, hogy a CSEMADOK KB Szülőföldünk címmel évente kétszer jelen-
tessen meg egy honismereti kiadványt, a helytörténeti kutatás fellendítése érdekében
pedig különféle pályázatokat hirdessen. Úgyszintén javasolták, hogy a csehszlovákiai ma-
gyar sajtó gyakrabban jelentessen meg olyan dolgozatokat, amelyek a kisebbség történel-
mével foglalkoznak, a honismereti mozgalom kibontakozását segítik elő.

Csáky Károly

Egy hajdúszováti népi építészeti emlék megújulása

A százéves magyar műemlékvédelem figyelme csak az elmúlt évtizedben fordult erőteljesen a népi építkezés, a népi műemlékek felé. Mind a Hazafias Népfront keretében működő honismereti bizottságok, mind a honismereti szakkörök kezdetől fogva nemcsak figyelemmel kísérték a műemlékvédelmet, hanem működnek is ilyen jellegű bizottságok és szakkörök.

Az Alföld falvai tömegesen estek áldozatul a török hódoltságnak, így Debrecen környékén csaknem 50 falu pusztulásáról tudunk. Mintegy 400 éve Szovát község a jelenlegi kotszegi zártkert és a népi műemlék jellegűnek nyilvánított csőszház körül feküdt. Az elpusztult Szovát község megmaradt népe az ősi meglepedési helytől nem messze, a Kösely vizétől körül fogva, attól nagyobb védelmet remélve újraépítette faluját. Az elhagyott ősi település helyén később kialakult a kotszegi zártkert, amely szerves gazdasági része az újratelepült falunak is. E kertnek egyetlen épülete az a csőszház, amely a hajdúszováti művelődési ház keretében működő honismereti szakkör javaslatára 1980. őszén népi műemlék jellegűnek nyilvánították, s emléktáblával láttak el.

A kertgazdák tulajdonában lévő csőszházat a tulajdonosok *Csóka Lajos* fűgazda vezetésével rendbe hozták. A megújított népi műemlék jellegű épület falán szakköri ünnepély keretében lepleztük le azt az emléktáblát, amely *Diószegi Lajos* honismereti szakkörvezető és a tagság lelkes munkáját is hirdeti. A kedves és jól megszervezett szakköri ünnepségen jelen voltak a község vezetői, s jól illeszkedett a műsorhoz a 100 éves múltú Hajdúszováti Szövetkezetek Kodály Zoltán Énekkara, amelyet *Szathmári Károly* karnagy vezényelt.

A kb. 100 éves csőszház tornácos, vályogfalú és náddal szegett épület. Külsőleg hasonló a tiszacsegei zsellérházhoz, s ahhoz a hajdúböszörményi kb. 120 éves

épülethez is, amely ma *Káplár Miklós* alföldi festő kiállítóhelyisége és emlékszóbjája. Az épület kétosztatú, nyílttüzelésű. Kemencét a csőszházakban nem építettek, mivel télen nem lakták, a fűtésre nem volt szükség. Az épület sarufás tetőszerkezettel készült, kisebb helyiségében találjuk a nyílttüzelésű tűzhelyet, amely főzésre alkalmas. Innen létrán lehet feljutni a padlásra, ahol fatisztító kaparókat, kepelőket, favillákat tartottak. Az épület nagyobb részét foglalja el a kb. 50–60 személy befogadására alkalmas nagy terem, amely a kertgazdák tanácskozásának célját szolgálta. A kis méretű ablakok, a helyiség falba épített nagyméretű falócája, a tanácskozóasztal és a támlás lóca mind eredeti, ma is használatos. A kis ablakokon beszűrődő világosság, a kívül-belül hófehérre meszelt fal, s a régről megmaradt boroskancsó a népi műemlék jellegűvé nyilvánított csőszkunyhónak jellegzetes, eredeti darabja. E csőszházra is – mint az alföldi népi épületekre – jellemző az egyszerűség és a célszerűség. Minden építőanyag adva volt: a vályog, a nád, s a táj és az épület között olyan összhang van, mintha valóban a tájból nőtt volna ki.

A szakköri ünnepséggel egy néprajzi szempontból érdekes szokás, a „dérházi” emléke is felelevenedett. A *kertdérházi* a kertgazdák, a *juhderházi* a juhtartók találkoztak, s evés-ivás közben intézték el gazdasági ügyeiket.

A *kertdérházi*ra ősszel került sor, amikor a *fűgazda* beszámolt gazdátársainak a tavasszal megtartott, s árverés formájában lebonyolított fűeladásról. A fűeladás jövedelméből vásárolták azt a birkát, amelyet közösen fogyasztottak el a *kertdérházi* keretében. Korábban ez alkalommal fogadták meg a következő gazdasági évre a csősz is. Bár a *kertdérházi* a fűgazdák most is megtartják a csőszházban, de csősz már nem fogadnak.

A *juhderházi*ra késő ősszel, a juhok behajtása után kerül sor. Itt a juhtartó gazdák számoltatták el a juhászt, illetve megtartották vagy fogadták az új pász-

(Sarkadi Béla felvétele)

tort. Az idősebbek emlékezete szerint két birkát vágtak le és elfogyott 100–120 liter bor is. Zene, evés-ivás mellett nemcsak elintézték a gazdasági ügyeket, hanem énekeltek, táncoltak is a férfiak, mivel a nők a dérmáción nem vehettek részt. A juhtartó gazdák gyapjúnyírás után, május 20 táján is tartottak dérmációt, ezen nők is részt vehettek. A juhdezmáció ilyen-szerű módja még a felszabadulás után is tartott, de nem mindig a csöszkunyhóban rendezték meg, hanem a művelődési házat bérelték ki a gazdák erre a célra.

A most bemutatott hajdúszováti népi műemlék jellegű csöszházhoz népünk gazdálkodásával, állattartásával kapcsolatban sok szokás, hagyomány kapcsolódott. Mi-

vel a juhtartó gazdák száma megcsökkent, ma már csak a kertgazdák jönnek össze kertdezmáció keretében.

A népi műemlék jellegű épülettel kapcsolatos tevékenységet nemcsak figyelemmel kísérte a Hajdú-Bihar megyei Műemléki Albizottság, hanem dr. Angyal László, a MAB elnöke értékes könyvjutalmakban részesítette az említett fűgazdákat, a honismereti szakkör vezetőjét, s a szakkör tagságát is. A kertgazdák és a hajdúszováti honismereti szakkör számottevő érdeme, hogy a csöszkunyhó rendbehozatalával, a népi műemlék jellegű tábla elhelyezésével a figyelmet népi építészeti örökségünk felé fordította.

Dr. Szamosujvári Sándor

A tizedik seregszemle

Előzetes tájékoztatás

A Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Nyelvtudományi Társaság, a Hazafias Népfőnt, Hódmezővásárhely Város Tanácsa és más szervek támogatásával 1981. június 19. és 21. között, Hódmezővásárhelyen rendezte meg az *Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők X. Országos Találkozóját*.

E hagyományos seregszemle, melyen az ország önkéntes gyűjtőinek „törzsgárdája” találkozik egymással, a gyűjtőmozgalmat patronáló szakemberekkel és a támogató intézmények, tanácsi és mozgalmi szervek képviselőivel, összekapcsolódik Hódmezővásárhely Tanácsának *Kiss Lajos* Kossuth-díjas néprajztudós születése századik évfordulója alkalmával rendezett centenárius megemlékezésével, valamint a Magyar Néprajzi Társaság ennek jegyében rendezett vándorgyűléssel.

A közös rendezvény *Kiss Lajos* munkássága révén a szaktudomány és a gyűjtőmozgalom együttműködését is reprezentálja, s ráirányítja a figyelmet a neves néprajzi író és kutató életművének ma is követésre méltó vonásaira. A vándorgyűlés előadásai „a tanya (szórványtelepülés) és a város parasztkultúrájának differenciáltsága” tárgykör kérdéseivel foglalkoznak.

Az országos gyűjtőtálálkozón, a hagyományoknak megfelelően a legutóbbi találkozó¹ óta eltelt időszak eredményeinek, problémáinak áttekintése, megvitatása, az időszerű feladatok számbavétele, a mozgalom elvi és módszertani színvonalának emelése a cél. A hagyományos felépítésű programban, az ünnepélyes megnyitó ülésen felszólalnak a honismereti mozgalmat patronáló országos szervek képviselői, elő-

adás hangzik el az eddigi kilenc, országos gyűjtőtálálkozó munkájának áttekintéséről, s ekkor adják át a legkiválóbb önkéntes gyűjtőknek a Magyar Néprajzi Társaság által alapított, esedékes *Sebestyén Gyula Emlékérmeket*.²

Az ágazatok szerinti munkaüléseken szakemberek módszertani útmutatásai és kiváló önkéntes gyűjtők előadásai hangzanak el. A szokásos „Szabad Fórum” középpontjában ezúttal a „25. óra”: a néprajzi gyűjtés mai lehetőségeinek és feltételeinek felmérése áll, valamint a „régigárda” érdemes tagjainak felszólalásai a gyűjtőmozgalomhoz való viszonyukról, munkájukról, terveikről, ami egyúttal sajátos, generációk között „ismerkedési alkalom”-má teszi a vitautlést.

A munkaületek végleges témái még kidolgozás alatt állnak. Szóba jöhet pl. a kiváló vásárhelyi gyűjtő és gyűjtésszervező: *Török Károly* életművére való emlékezés, a hagyományos paraszti gazdálkodás kutatásának szóföldrajzi megközelítése, az országos népi növénynevégyűjtés, a helyi mondák felkutatása, kapcsolatban az országos földrajzinév-gyűjtéssel, a népi írásbeliség, az irodalmi néphagyomány és a kisnemesi falvak néprajzi kutatása. Örömmel vennénk, ha ötleteikkel és vállalásaikkal hozzájárulnának a végleges program kialakításához. Várjuk ez ügyben le-
veleiket.

A gyűjtőtálálkozón valamely (megyei, járási, városi, múzeumi, egyetemi, főiskolai, mozgalmi stb.) szerv kiküldetésében, illetőleg saját költségen lehet részt venni. Az együttes rendezvényen való részvétel költsége előreláthatóan 50 Ft (szállásköltség, kirándulás stb.) + útiköltség.

A gyűjtőtálálkozó programjáról szóló részletesebb tájékoztatást, valamint a jelentkezésre szolgáló úrlapokat 1981. elején küldi ki a rendezőség.

*A Magyar Néprajzi Társaság
Önkéntes Gyűjtő Szakosztálya*

¹ Lásd Honismeret 1979. 5–6. sz. 50. old.

² Lásd Honismeret 1979. 5–6. sz. 52. old.

Gyermekcsere és nyelvtanulás¹

Előadásomban olyan jelenségről kívánok szólni, amely a magyar irodalmi és történelmi emlékezetben ma is él, az idősebb nemzedékekből sokan még saját élményként tudnak róla beszélni, és a néprajzi kutatás figyelmét sem kerülte el, csupán nem akadt, aki vállalkozott volna a nagyszámú adat összefoglalására és értékelésére. Időkorlátozás miatt most én sem tehetem ezt, de megkísérlem felvázolni lényegesnek vélt mozzanatait és összetevőit.

Arról van szó, hogy *nyelvtanulás céljából gyerekeket vagy kamaszokat küldenek közelebbi vagy távolabbi, más nyelvet beszélő vidékre*. A szokás vagy viszonyossági alapon nyugszik, azaz cserébe küldik a nyelvtanuló gyerekeket, vagy csupán egyoldalúan, vendégül fogadják bizonyos időre. Figyelmemet az 1918 előtti Magyarország területére korlátozom, amelyen a nyelvtanulásnak ez az intézménye tudomásom szerint minden nagyobb nyelv megtanulását szolgálta, elsősorban azonban a magyarét és a németét.

Ismert dolog, hogy Magyarországon milyen nagy szerepe volt a latin nyelvnek, és mily sokáig fennmaradt hivatalos használatban (1844-ig). Ez elméletileg azt jelentette, hogy a művelt embernek elegendő volt latinul tudnia a soknyelvű országban, a valóságban azonban minden bizonnyal másként alakult. Kinek-kinek érdekében állott a sokak által és a környezetében beszélt nyelveket megtanulni, legyen bár külföldi származású, vagy tartozzék kisebb-nagyobb nemzetiségi csoporthoz. A magyar nyelv – ismert tény – a XVI. században vált anyanyelvi irodalmi nyelvvé, de egyáltalán nem lett a hivatalé és a politikáé. Hacsak a török pasák magyar íródeákjaira nem gondolunk, akik tudvalevőleg magyarul bonyolították a török diplomáciát. A magyar nyelv fokozatosan nyert tért, de például a középiskolákban csak a XVIII. századtól kezdtek egy-egy tárgyat magyarul oktatni, és csak a múlt század első harmadjában hódította meg a még oly nagy hírű protestáns kollégiumokat is. Közben, s ez nem elhanyagolható tényező, párhuzamosan nyert teret a német, hiszen az ország perszónálunióban volt Ausztriával, és a központi hatalom szilárdítása korszakonként fokozta a német nyelv befolyását és jelentőségét. Gondoljunk például II. József németesítő törekvéseire! Mindkét nyelv közvetítőként szerepelt a más nyelvű nemzetiségek között, de kellő mélységű kutatások híján egyelőre nem tudjuk pontosan melyik milyen társadalmi vagy foglalkozási réteg körében és mikor volt használatos.

A szokásintézmény kialakulása mindenképpen olyan korban történhetett, amikor még nem ismerték az államnyelv és a hivatalos nyelv fogalmát. Nem volt az iskolákban nyelvtanulási kényszer, mivel senki sem az anyanyelvén tanult, nem volt kötelező az iskola sem, és természetesen nem volt sorkatonaság, mely az újabb időkben a többnyelvű társadalmak egyik leghatékonyabb nyelvtanító intézménye lett.

A nyelvtanulás önkéntes volt. Még akkor is az, ha a közvetítő nyelvek kizárták a választás lehetőségét (nem úgy, mint ahogy ma Magyarországon a világnyelvek közül

¹ Elhangzott a II. Nemzetközi Nemzetiségi Néprajzi Konferencián. Békéscsaba, 1980. október 1-én.

választhat második idegen nyelvet a gimnazista diák), de ez a kényszer nem sértette senki nemzetiségi érzését, mivel ez a fogalom a most ismertető kulturális intézmény születésekor valószínűleg még nem létezett. Sőt a közvetítő nyelvek elsajátítása természetes érdek volt, ha valaki emelkedni kívánt a társadalomban, vagy pedig meg akart felelni saját társadalmi osztálya, rétege, csoportja előírásainak.

Ez a nyelvtanulási mód a leghatékonyabb volt – és voltaképp annak minősül ma is – mert a nyelvet élő közegben, a mindennapok során sajátíthatta el az, aki ráadta magát.

Kialakulását a XVII–XVIII. századra kell tennünk, nem zárva ki korábbi lehetőségeket sem. Az első olyan társadalmi csoport, amelynél megfigyelhetjük a jelenséget, az *evangélikus lelkészek és tanítók*. Ők ugyanis tanulmányaik során elvileg nem tudhatták, magyar, német vagy szlovák gyülekezetbe kerülnek-e majd, s így szükségessé vált mindhárom nyelv elsajátítása. Bizonyára ezért tanult *Bél Mátyás* Besztercebánya és Pozsony mellett Veszprémben és Pápán is. Ebben a kiemelt esetben megmutatkozik az idegenbe, nyelvtanulásra küldés teljes sajátossága. Más nyelvterületre, iskolába küldik a diákot, de mégsem azért, hogy az iskolában tanulja a nyelvet. Ott különben nem is tanulná meg, mert latinul oktatnak, de már igen a családnál, ahol szállásol, vagy a kollégiumban a magyar diákok között. Később hasonló utat járt be a XIX. században számos evangélikus értelmiségi, akik immár a bontakozó szlovák művelődéshez tartoznak. Tipikus példa a legnagyobb szlovák költő, *Pavel Országh Hviezdoslavé*, akit először rokonokhoz Miskolcra küldenek „magyar szóra”, majd innen folytatja útját Késmárkra „német szóra”. Ezen a hagyományon lényegesen az sem változtat, hogy 1867 után a magyar nyelv helyzete egyértelműen kiemelt.

A második társadalmi csoport a *kereskedőké, vándoriparosoké, házaló parasztoké*, akiknek el kellett sajátítaniuk a közvetítő nyelveket, ha boldogulni akartak. Az ő nyelvtudásukról és tanulásukról azonban keveset tudunk. Feltehető hogy akkor nőtt meg köreikben a többoldau nyelvtanulás igénye, amikor számuk és lehetőségeik is egyidejűen megnöttek, amikor az ország eltérő gazdasági adottságú tájai között a cserekereskedelem nagy arányokban megindul a XVIII. század végén és a XIX. század elején.

A XIX. század és hozzákapcsolódóan az első világháború előtti esztendőik mind a cseregyerek, mind pedig a vendégyerekforma legnagyobb virágzásának ideje. A *magyar értelmiség* köréből számos példát ismerünk, hogy csak néhány nevezetesen említsünk: *Jókai Mór* Komáromból Pozsonyba ment német szóra a Zsigmondy-családhoz, míg azok gyerekei magyar szón voltak az ő szüleinél. *Krúdy Gyula* podolini éveit apja német szóra adó szándékának köszönheti fél évszázaddal később.

Feltűnő, hogy az alföldiek mennyire előnyben részesítették a Szepességet. Krúdy úgy emlékezik erre vissza, mint teljesen általános szokásra. Valószínűleg az iskolák híre volt az ok, és feltehetőleg a szepességi kereskedők gyakori vásározóútjai, amelyek az Alföldre vezettek. A század második feléből tudunk Mezőtúrról. Hódmezővásárhelyről, Gyuláról, Debrecenből szepesi városokban hosszabb-rövidebb időt eltöltő diákokról, akik német szóra mentek és házaknál laktak. Érdekes egy 1844-ből való példa. A gyulai református lelkész Késmárkra viszi fiát egy évig tanulni, holott helyben német elemi iskola működik (Német-Gyulán), a város közvetlen szomszédságában és közelében több, részben vagy teljesen német nyelvű község van. A Szepességnél a Bánság és Dél-Erdély is közelebb esik. Mégis vállalja a három hétig tartó szekerézést és a költségeket. Hasonló indítékuk lehetett a hajdúnánási iparosoknak és kereskedőknek is, amikor nem a közeli Balmazújvárosra adták német szóra a gyerekeiket, hanem – *Dankó Imre* adatgyűjtéséből tudjuk – szintén a Szepességbe. Ujsághirdetés útján kerestek cseregyerekeket. A nyíregyházi tírjákók viszont hagyományosan épp a Hajdúságba küldték magyar szót tanulni fiaikat.

A néprajzi gyűjtés számos adatot rögzített, amelyek arról tanúskodnak, hogy elsősorban a kétnyelvűség követelményeinek kitett vidékeken, a nyelvhatárok közelében élt a

nyelvtanulás általunk tárgyalt intézménye. Különösen gyakorinak mutatkozik a magyar–szlovák nyelvhatár teljes hosszában. Gömörből és Nógrádból *Paládi-Kovács Attila*, illetőleg *Ujváry Zoltán* közlései mutatják elterjedését. De tudunk róla a Garam völgyéből, Nyitra környékéről és a Mátyus földéről is. Elsősorban azok a családok éltek vele, akik háziiparral, vándorkereskedéssel vagy rendszeres idénymunkával keresték meg kenyerüket. A cseregyerek küldése és fogadása az általános forma, emellett a szlovák gyerekek magyar faluba vendégként küldése is divott.

Andrásfalvy Bertalan a baranyai Hegyhát magyar és német lakosai közötti cseréről jegyzett le adatokat. *Illyés Gyulát* Tolnában a pusztához közel eső Varsád sváb faluba adták németül tanulni. A csallóközi magyarok a hegyaljai (Pozsony) német helységekbe jártak német szóra. Nyugat-Magyarországon is szokás volt német szóra menni magyaroknak és horvátoknak egyaránt. Biharból magyar–román gazdalegény cseréjét írja le egy kis közlés (ma Békés megye). Erdélyben a székelyek és a szászok között is hagyomány van a cseregyerekküldésnek. A bácskai sváb gazdák a szegedi vásárokon és hetipiácokon bonyolították a gyerekcserét.

Bizonyos, hogy kiterjedt rendszerről van szó, még ha nem is minden területet dokumentált, vagy nem is egyenletes a szokás előfordulása. Ezt erősíti *Helmut Paul Fielhauer* tanulmánya is, aki az Alsó-Ausztriával szomszédos morva és szlovák területekkel való gyerekcserére teljesen hasonló intézményét mutatja be. A szokás eleve fennléte feltétlenül azt is tanúsítja, hogy az iskola nem tudott olyan fokon megtanítani magyarul vagy németül, mint ahogyan azt igényelték. Ennél azonban bizonyosan nyomósabb érv volt az anyagi kérdés, hogy a nyelvtanulás a gyerekcserénél semmibe sem került, hiszen a költségek kiegyenlítődték.

1918 után nagyot változott a helyzet, mind a magyar, mind a német nyelv tekintélye és vonzása visszaesett. A cseregyerek és vendégyerek intézményének hanyatlását emellett siettette az iskolák hatékonyságának fejlődése és a nacionalista ellenségeskedés is. A magyar–szlovák nyelvhatár mentén megszűnt az Alföldre irányuló vándorkereskedelem és munkavállalás, lassan abbamaradt a nyelvtanulás is, bár a magyar gyerekek szlovák falvakba való egyoldalú küldése új formaként, ha nem is általánosan, jelentkezett. Tudunk a csallóköziek további hegyaljai német nyelvtanulásáról, és arról is, hogy erdélyi magyar (főleg) értelmiségi családok nyaranként még az 1960-as évekig is elküldték gyermekeiket dél-erdélyi szász falvakba német szóra. Szórványos és különleges esetek is akadnak, melyek most már tipikusnak nem mondhatók. Pozsonyból Ceglédre, Lippárról Budapestre távoli rokonokhoz küldenek német anyanyelvűeket magyarul tanulni.

A vázlatosan ismertetett intézmény a kultúrák találkozásának sokoldalú lehetőségét hordozza magában. Már csupán az a tény, hogy 10–16 éves gyerekeket, kamaszokat, elsősorban fiúkat küldtek nyelvet tanulni és cseréltek ki, különös jelentőségű lehet. A legfogékonyabb gyermek- és ifjúkor nemcsak a nyelv könnyű elsajátítását, de egy más kultúra viszonylagos megismerését tette lehetővé, olyan életkorban, amikor még nem kötik az embert előítéletek. Következésképpen a más műveltséggel, az idegenséggel szemben később is toleránsabb magatartás kiépülését feltételezte.

A kulturális javaknak és elemeknek cseréjére és továbbítására is jó alkalom kínálkozik, bár ennek hatékonyságáról magyar viszonylatban még nincsenek összefüggő adatsoraink. A bihari magyar és román legények nemcsak nyelvet, de más irányú (állattartás, földművelés) gazdálkodást is tanultak egymás falujában. Mindenképpen gazdagodott a szemlélet és az élettapasztalat.

Nem lebecsülendő a személyes kapcsolatok, a zárt társadalmi formákon, határokon átnyúló viszonylatok értéke sem. A gyerekcserére sok esetben több nemzedékre kiterjedt, szinte közeli rokoni jó viszonyt ápolt. Anekdotikus, hogy Jókai a magyar képviselőházban

ötven évvel később együtt ült hajdani pozsonyi német cserepartnerével, *Zsigmondy Vil-mossal*. Ezek a barátságok több esetben megóvtak a nacionalista atrocitásoktól, amelyek a második világháború alatt és után következtek be.

A hivatalos művelődéspolitikák, iskolapolitikák, kulturális kisajátítások és ellenségeskedésszítások sokáig nem zavarták ennek a régi és természetes nyelvtanulási intézménynek a működését. Utólagos belevetés volna azonban a barátság és testvériség hajtóerőiről beszélni, nemcsak azért, mert a mai kor eszményeit a régi nem ismerte, hanem pusztán a szokás jó ismerete miatt, amely a természetes érdek más embert nem sértő érvényesülésre épült, nem pedig valamifajta idealizált rokonszenvre. Mindez persze nem von le abból, hogy értékes hagyományként tartsuk számon a gyermekcserével történő nyelvtanulást.

*

A konferencia szünetében és később a közös programok során összesen hatan kerestek meg a résztvevők közül, és témához nagyszámú kitűnő adatot közöltek. Egyik osztrák kolléga saját példáját mondta el: a magyar nyelvet az első világháború idején tanulta, mivel cseregyerek volt Lékáról (ma Burgenland) egy Szombathely melletti kisközségben. Mindebből azt a következtetést vontam le, hogy a nyelvtanulás általam tanulmányozott módjának még gazdag élő emlékanyaga van. Azzal a gondolattal adom meg az általam használt legfontosabb írások jegyzékét, hogy segítséget nyújtsak mindazoknak, akik kedvet kapnak a téma kutatásához.

Andrásfalvy Bertalan: Néprajzi jellegzetességek az észak-mecseki bányavidék gazdasági életében. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 107. sz. Bp., 1972. *Dankó Imre*: Cseregyerekek Hajdúnánáson. Hajdúnánási Fórum 1979. július 5. Fielhauer, H. P.: Kinder-„Wechsel“ und „Bömisches-Lernen“. Sitte, Wirtschaft und Kulturvermittlung im früher niederösterreichisch-tschechoslowakischen Grenzbereich. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, 1978. 11-148. *Nagy Lajos*: Cseregazdagányok. Ethnographia, 1965. 610-612. *Paládi-Kovács Attila*: „Cseregyermek”. Népi kapcsolatok és nyelvtanulás a régi Gömörben. Kézirat, sajtó alatt. *Ujváry Zoltán*: Gömöri népdalok és népballadák. Miskolc, 1978.

Kósa László

Széchenyi és a Szőkealmi Gazdaképző Intézet

Nagy tervei, kezdeményezései és alkotásai közt volt egy méltatlanul elfelejtett intézet, az 1846-ban létesített Szőkealmi Gazdaképző, amelyet a bukást követő években a sértett magyar földbirtokosság cserbenhagyott. Széchenyi Döblingben emésztette magát, reformkori hívei visszahúzódtak udvarházaikba, a támogatás nélkül maradt reménydús gazdaképző pedig hatévi működés után 1852-ben megszűnt.

A 18. század gyakori hadjáratai és a napóleoni háborúk a magyar árutermelő nemességnek dús jövedelmet hoztak, bármilyen keveset és bármilyen minőségűt is termelt konzervatív gazdálkodási módszereivel. A vágómarha, a nyerges ló, a zab, a széna, a gyapjú, a kenyérgabona és a bor magas áron került a kincstárhoz. A háborúk után azonban merőben megváltozott a helyzet. Máról holnapra leszállt a termények ára, és egyszeriben kirítt a maradi gazdálkodás minden hibája. Nemes vagy nemtelen, kinek valami köze volt a földhöz, több és minőségi áru előállítására kényszerült. Az új típusú mezőgazdálkodás bevezetésére azonban megfelelő szakembereket nem, vagy csak elvétve lehetett találni. Az eszem-iszom, kártyás, tudatlan gazdatisztek helyébe „kifejlett szakismeretű, gyakorlati ügyességű és szilárd jellemű munkasegényiségekre” volt szükség.

A földbirtokosok reménykedve tekintettek a gazdaképző intézetekre. Ott azonban éppen a legnagyobb szervezetlenség és kedvtelenség volt tapasztalható. *Tessedik Sámuel* szarvasi intézete még a század elején megszűnt. Az érdemes Wittmann alkotta, német tanítási nyelvű magyaróvári gazdaképző ez időben eredménytelenül működött, és tulajdonosa a fölösztatás gondolatával foglalkozott. A keszthelyi Georgikon a reformkorban alig lélegzett, érdeklődése lecsökkent a juh tenyésztésére, abban is megrekedt az állatgyógyászat alapelemeinél. A magyar polgári forradalom esztendejében *Festetics Tasziló* meg is szüntette.¹ A Klauzál-féle rohonci intézet csupán egy esztendeig állott fenn. A kisebb jelentőségű Nákó-féle nagyszentmiklósi gyakorlati gazdasági és ipariskola vonzási ereje csekély volt. A nagykőrösi tanítóképzővel kapcsolatos gazdasági iskola szervezési nehézségekkel küzdött, gazdasági tagozata hamarosan elsorvadt.

Valamennyi gazdaképző magántulajdonban volt, s a vizsgált időben egyik sem emelkedett akadémiai színvonalra. A tallózás sivár képet tárt fel. A meglevő intézetek sem egyhamar, sem pedig később nem teljesíthették az igényeket. A Magyar Gazdasági Egyesület a sürgető agronómusképzésre központi (állami) gazdaképző felállítását javasolta az országgyűlésnek.

A Magyar Gazdasági Egyesület a birtokos nemesség kis létszámú haladó társasága volt, 1826-ban Lóversenyzési Egyesület néven, 1830-ban pedig *Széchenyi István* elnöklése alatt Állattenyésztő Társaság címen működött. 1835-ben vette föl a Magyar Gazdasági Egyesület (továbbiakban MGE) nevet. Ösztönző befolyása mezőgazdaságunkra fölbecsülhetetlen. Széchenyi kezdeményezésére a MGE titoknok, *Török János* és munkatársai egy akadémiai és mezőgazdasági technikum tervezetét állították össze félmillió forintos költségvetéssel, a honi mezőgazdaság ügyében, „Az országosan föllálandó s példány gazdasággal (tangazdaság) és földműves-iskolával összekapcsolandó Központi (állami) Gazdaképző Intézetnek tervezete” című emlékiratban. A napjainkra is érvényes célokat a következőkben tüzték ki: „A Gazdaképző Intézetnek legközelebbi célja: a növendéket hivatásában úgy kiművelni, hogy a mezőgazdaságot, valamint gyakorlatilag a legcélszerűbb fogásokkal üzni képes legyen, hogy másrészt elméleti kiképzettsége következtében az öt környező élő és holt természetet és annak működéseit ismerje, s ennél fogva gazdasági intézkedéseinek alaposságáról vagy szükségességéről magának és másoknak számot adni tudjon.” A gazdaképző intézetet három egymásra épülő tagozatra tervezték olyanformán, hogy aki

¹ Rezi és T. Gróf Festetics György. Magyar Gazda (M. G.) 1848. VII. 9.

a következőkre nem iratkozik be, képzésének megfelelően alsó, illetve középső szintű feladatok végzésére legyen alkalmas. Az alsó és középfokú tagozatra együttesen három évet, a terjedelmesebb birtokok vezetésére alkalmas jószágigazgató képzésére még egy évet állítottak be. Hatosztályos iskolai feltételt szabtak a középfokú képzősöknek, filozófiai ismereteket a főiskolásoknak.²

Az „Emlékiratot” Pesten, 1843. november 11-én keltezték az MGE vezetői, és népes küldöttséggel vitték az országgyűlés főhercegnádor elnökének, aki megígérte, hogy a maga ajánlásával is segíti a megszavazást.³ A MGE-nek más javaslata is volt az országgyűléshez, kérték az egyesület államosítását 495 600 forint költségvetéssel. A karok és rendek a javaslatokat elfogadták csökkentett összeggel, az egyesület államosítására megajánlottak 200 000 forintot, a gazdaképzőre ugyancsak 200 000 forintot. A főrendek azonban egyiket sem fogadták el, „boldogabb időkre” halasztva az érdemben való tárgyalást. A Magyar Gazda, a MGE lapja, keserűen ír az elutasításról, keseregve egyéb más haladó javaslat elnapolásáról is.⁴

Török János titoknok látva a gazdaképző iránti nagy érdeklődést, pénzzé tette ingatlanait és a maga anyagi erejéből fölépítette az ország akkor legigényesebb, legkorszerűbb középfokú mezőgazdasági tanintézetét a ceglédi Szőkehalmán. 1845-ben két jobbágytól megvett másfél jobbágytelket, 152 hold kiterjedésben. (Cegléden voltak a legnagyobb jobbágytelkek az országban: 93 hold.) Bérelt hozzá 67 hold majorsági földet, és vett még 6 holdat a bónafikai remanenciális földekből.⁵

A földek megszerzése után hallatlan munkabírással és szenvedéllyel vezette tovább a MGE ügyeit, szerkesztette a Magyar Gazdát, építkezési anyagot vásárolt, mesteremberekkel tárgyalt, megírta a szőkehalmi intézet „tervrajzát” (tantervét), növendékeket toborzott. Utazott, hetente rázatta magát a Pest–Ceglédi közvetlen, kátyús országúton nyolcvan kilométert oda-vissza. Követ vágatott a fundamentumnak, májusban téglát égetett.⁶ A *Hild József* által tervezett gyönyörű romantikus épületben – mely ma is a legszebb épen maradt udvarház a környéken – 1846 őszén megkezdte az első tanévet tíz növendékkel, három tanárral és több oktatóval. Reményei csillogtak: már épült a Pest–Cegléd–Szolnok-i vasút.⁷ Az intézet ünnepélyes megnyitásán, a hagyomány szerint Széchenyi István is jelen volt, több más MGE-taggal együtt. 1846 november 10-én a nagyszámú vendég jelenlétében lebocsátották ma is meglévő bejárati oszlopok láncait.⁸

Az 1848-as polgári forradalom idején az intézet zavartalanul működött, ellenben a szabadságharc katonai mozgásai nagyon is érintették. Néhány növendék honvédnek állt, Török János pedig nemzetőrnek. A hadi ösvényen rövid egy esztendő alatt messze magasságokat ért el, belépett a fegyveresek sorába szinte valamennyi egyesületi vezetővel, tisztviselővel, s lapjuk szerkesztőjével. Fia, *Török Miklós* hadnagy volt a honvédseregben, testvére, *Török Flóris* százados. Ő maga, átlépve a honvédségbe, százados, majd őrnagy s a végső napokban alezredes és hadosztályparancsnok. A világsi fegyverletétel napján még fegyverben volt, csak napok múltán fogták el őket Karánsebes környékén. Fiát besorozták az osztrák hadseregbe, őt magát elzárták a pesti Neugebeidébe, onnan pedig az aradi várbörtönbe. Tizenhat évre ítélték, de 1852-ben hazaengedték.

² Emlékirat Magyarország törvényhozójához. (M. G.) 1844. V. 11. ³

³ Török János jelentése Pozsonyból, M. G. 1844. I. 25.

⁴ Országgyűlési jelentés. M. G. 1844. XI. 24.

⁵ Török im. uo.

⁶ Közalapítványi uradalom iratai 1846. 195, 338, Cegléd Városi Levéltár

⁷ Uo. 1846. 769.

⁸ Gazdaképző Intézet Cegléd mellett M. G. 1846. VI. Ügybarátokhoz M. G. 1846. X. 31. 86.

Szőkehalmán volt a családja s a nagy reményű gazdaképző, amely ekkor már nem volt magántulajdona, hanem a MGE birtokosainak részvénytársasága. A nádor javaslatára háromszázötven forintot részvényt bocsátott ki az egyesület. Ismeretes a részvényesek névsora, mely a főhercegnádorral kezdődik, Széchenyi Istvánnal és Petőfi apósával *Szendrey Ignáccal* folytatódik, s *Zichy Miklóssal* végződik. Az intézet a háborús viszonyok közt megromlott pénzen elakadt, újabb anyagi segítségre volt szükség, mert az adósság adósságra halmozódott, sőt a régi számlákat sem bírták már kifizetni. A legnagyobb hitelező, *gróf Károlyi György* a törlesztésre felvett, de ki nem fizetett kölcsön fejében a tangazdaság felét és az intézet minden épületét lefoglalta. Ezután fölbecsültették és eladták az intézet vagyonát, a tanárokat és a növendékeket pedig szélnek eresztették.”⁹

A Szőkehalmai Gazdaképző Intézet hatvan középfokon képzett technikust nevelt, akik a MGE birtokosainak majorságait vezették, korszerűen, európai színvonalon. Még nagyobb azonban a hatása a Tisza–Duná-közi szőlő- és gyümölcsstermesztésre. Tangazdaságából a fölösztatáskor eladtak 23 ezer nemesített oltványt, egy törzsgyümölcsöst és rajnai borszőlővesszőket. Az egyik tanár, *Kránitz Ferenc* Cegléden telepedett le, s amikor néhány évi hivatalnokoskodás után kinevezték polgármesternek, első intézkedése volt a városi gyümölcsfaiskola megvalósítása. A kertész ingyen tanította a gazdákat a gyümölcsfa nemesítésre. Idekerült városi kertésznek a később világhírű *Unghváry László*. A legelők elkülönítése után egy-egy jobbágytelek után negyven hold legelőt osztottak ki, sőt a házas zselléreknek is juttattak két-két holdat. Föltörték a gyöpöt és szőlővel, gyümölcsfával telepítették be. A ceglédi példán buzdultak föl később a kőrösiek és a kecskemétiak, s honosították meg a hazai gyümölcskultúrát a homokon. A homok hősei tehát Széchenyi Istvánnal és Török Jánossal kezdődnek.

Hidvégi Lajos

⁹*Hidvégi Lajos*: Török János és a Szőkehalmai Gazdaképző története Ceglédi Füzetek, 1963.43–49. old.

Egy tolcsvai görög kereskedő feljegyzései

Magyarországon a görögkeleti egyházi statisztika szerint 1810-ben 2562 görög anyanyelvű személy élt¹, s közülük mintegy 150–200 Tokaj, Sátoraljaújhely városok térségében. Már az 1600-as évek közepétől jelentős szerepük volt Tokaj-Hegyalja kereskedelmi életében. Érdekeik védelmére kereskedőtársulatot alakítottak, amelynek székhelye Tokaj volt, majd létrehozták a helyi görögkeleti egyházközséget. XVIII. századi gazdasági tevékenységükről figyelemre méltó írás jelent meg a közelmúltban². Szétszóródásuk következtében lassan magyarrá váltak, s alkalmazkodtak a helyi körülményekhez. Sátoraljaújhelyen is volt egy kisebb csoportjuk, 2–3 család. Itt azonban nem működött görögkeleti templom, ezért a helybeli görög katolikust látogatták, amelynek 1880-as leltárában érdekes bejegyzéseket olvashatunk a 14. lapon a képek jegyzékében: „Jézus sírba tétele, ezt a régi görögök, akik Ujhelyen laktak, adományozták”, a 18. lapon pedig: „Bal oldalon emelkedett, hosszú festett, de kopott oldalpad, hat személyre, zárt székekkel, a görögöktől való. A nők osztályában balra van egy emelkedett, zárható, díszes ódon pad. Ez a görög nők széke volt hajdan.”³ A görög kereskedőkről számos összeírás található a városi és a megyei levéltárakban is a XVIII. századból. Megkülönböztetésük a XIX. századra megszűnt, bár szerepük még jó néhány évtizedig jelentős maradt. Így a további időkre forrásként a kereskedőtársulatok (kompániák) és az egyházközségek irattára jöhetett számításba. A tokajie azonban az idők folyamán elveszett, ezért e területen a családi hagyatékoknak van jelentőségük.

Így érkezünk el a hegyaljai Tolcsva helységben megtelepedett *Constantin* családhoz. Az ilyen családnév – Konstantin alakban is szerepel – keresztnévi eredetű, a család egyik őse viselte, s gyermekei vezetéknevként örökölték.⁴ A magyarországi görög kereskedők történetének jeles kutatója, *Füves Ödön* kandidátus szerint a Constantin család Szabolcs megyei.⁵ Több adatunk is van a Felső-Tisza vidékéről ilyen nevékről.

A legjelentősebbek számunkra *Constantin* – vagy ahogy néha ő írja, Constantinus – *Miklós* feljegyzései. A miskolci görögkeleti anyakönyvben is felbukkan a neve 1809. július 26-án. A görög nyelvű bejegyzés magyar jelentése a következő: „Keresztapa a tolcsvai Gyergyiosz Konstantinosz fia, Nikolaosz”. Ő folytathatta apja tevékenységét. A Constantin-hagyaték a N° 12. jelzettől N° 78-ig tartalmazza az adatokat, de a 48–52. számú részeket eltávolították az összefűzött iratsomókból. Feljegyzésre kerültek hivatalos és peres ügyek, levélfogalmazványok, levélmásolatok, emlékeztetőül papírra vetett események. Javarészen magyar nyelvű, de vannak közte görög, latin és német nyelvű részek is, olykor pedig keverednek a különböző nyelvű feljegyzések.

Ízelítőül vegyünk szemügyre néhányat. A N° 13-as: „1816-ig Eszbe csináltattam Tokajba 1. Sátort Deszkából 500 vcsfkért. Készítette Paker Márton.” A N° 16-ban feljegyezte 1816. évi levelezését és iratait. Sok levelet váltott miskolci, tokaji és egi görög kereskedőkkel. A N° 16. egy útvonalat tartalmaz: „Az út Tolcsváru! Gyuláig: Tolcsváru!, Debreczen, Kiskürt⁶, Derecske, Beretty Újfalú, (Vámház) Zsáka, (furta kortsma), Füzes

¹ Tudományos Gyűjtemény 1823/5. 119. old.

² Hőgye István: A görögök szerepe a Hegyalja életében a 18. században. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 16. Miskolc 1977. 1–15. old.

³ Járasi János görög katolikus lelkész közlései.

⁴ Sasvári László: A Tokaj térségében élt görögök (és rácok) nyelvi emlékei. Bp., 1976. 46. old.

⁵ Füves, Ödön: Die bekanntesten geadelten griechen in Ungarn, Balkan Studies (Thessaloniki) 5. 1964. 305. old.

Gyarmat, Kőrös Ladány, Tarcsán, de inkább Békés, Gyula.”⁶ Több feljegyzésében zsidó kereskedők neve is szerepel, ezekkel is üzleti kapcsolatban állott. (Itt jegyezzük meg, hogy a feljegyzések mellett három görög és egy jiddis nyelvű levelet is találtunk!) Igyekezett az édesanyja érdekében birtokügyekben is eljárni. Különösen sok problémája volt vagyoni ügyekben sógorával, *Harsányi Tódorral*. Más kereskedőkkel való vitás pénzügyeit is feljegyezte. A N° 18-as egy Bécsbe küldött levél másolata 1819. május 26. napjáról. Ebből értesülünk, hogy fizetési nehézségei vannak, mert neki is alig akarnak fizetni, a borkereskedelem pedig teljesen leállt.

Néhány feljegyzés Constantin Miklós felvilágosult világnézetére enged következtetni. A N° 27-ben írja: „Emlékezetnek jegyzem, hogy 1818-ik esztendőben január 31-kén 19-kén . . . Ignatius Kallona is ugyan az nap szerentsére megjelenvén, jelentette h már 3 Esztendeje fizetés nállunk fent van, ettől és hogy az Anyám szabaduljon kívánsága szerent az említett Dnus Papnak 15 ftjával 45 ftkat, és még holmi onomatákat meg is mint említett, hogy érettünk és lelünkért imádkozott, azért is 21 fint pratentiót tévén (ez ugyan sok, ha bár a más világra valónak állította légyen is) Őszvesen tehát 66 az az Hatvanhat váltóforintokat fizetett neki az anyám. Én ugyan meg mondtam h soha többé e v. más félle álmódosításokról érettünk ne imádkozzanak és fizetésbeli pretensioakra ne ne formáljanak a jövedőbeli Pap Urak.”⁷ Az említett *Kallona Ignác* mint görögkeleti lelkész különböző helyeken (Gyöngyös, Miskolc, Tokaj) működött, mint arról a N° 46-ban olvashatunk: „Tisz Kalona Ignácz Görög Pap Ur folytat Harsányi Theod. adóssága felől az Édes Anyámmal pert”.

A N° 23. alatt olvashatjuk: „Által adtam Mihály testvéremet kereskedésbe Ujhelyi ker. Peszhár Demeter Urnak. A conditio ez. Esztendeig fog Mihály minden fizetés nélkül mint legény híven és igazán szolgálni. P. D. ur is obligáltatván ötet mindenekben oktatni ötet regula alatt tartani és Debreczenbe meg Pestre magával is hordani az utolsó ha bár nem mindenkor is.”⁸ Hogy Mihály az esztendő leteltével továbbtanult-e és vajon azonos lenne-e a már említett orvossal, azt nem tudtuk tisztázni!

Egy másik testvérenek a tanulása is foglalkoztatta. Erről vall a N° 59.: „1820 Eszt September 8-kán vittem Gyuri Ötsémet Patakra kollégiumba. A Kosztya van Vassándi Gombkötőnél Hólnak számra per 18 ft nem fizettem semmit, a Privátus Preceptorja Szekeres. Neki adtam 5 ft.”⁹ Hogy Constantin Miklós világnézetét teljesebbé tegyük, megemlítjük, hogy a hagyatéki iratai között van egy görög hazafias vers, az 1798-ban forradalmi szervezkedéséért kivégzett *Rigasz Valentin* költő harci indulójának másolata.

Constantin Miklós tipikus képviselője a magyarrá váló hazai görög kereskedőknek. Ő még kereskedőcsaládból nősült, Felesége *Kiss Mária*, egy bihariószegi görög kereskedő leánya, anyósa a tokaji, szintén görög kereskedő Bimbó—Lázár családból származik. De már *Kiss Mária* 1843-ban kelt örökséglevelében szerepet játszanak a családja földbirtokának jövedelméből származó összegek (Így például 90 juh, 113 cseber újbor!). Mikor Constantin Miklós hat leánya és két fia osztozik, András örökli a szőlőt, Ottó, a házat és a bolti árukat 1871-ben (Apjuk feljegyzéseinek tanúsága szerint textilanyagokkal, kávéval

⁶ A Kiskürt helynév csak feltételezés, mert a szó nehezen olvasható! A „furta kortsma” = a Furta községbeli kocsmá.

⁷ A keltezés azért tartalmaz két napot, mert az egyik (31.) a hivatalos, a másik (19.) a görögkeleti naptár szerinti dátum. A kipontozott rész görög nyelvű, valószínűleg szintén egy lelkész látogatására vonatkozik. A szövegben rövidítéseket is találunk: h = hogy, v = vagy, Dnus = Dominus, azaz úr. Görög—latin szavakat is használt: onomatákat = neveket, pratentio vagy pretencio = adomány.

⁸ Conditio — feltétel, obligáltatván = kötelezi magát.

⁹ Privátus preceptor = magántanító.

és fűszerekkel is foglalkozott!). A leányoknak a fiúk örökségéből megillető részt is fizettek. A továbbiakban a teljesen magyarrá váló Constantin család megélhetését már a szőlőgazdálkodás fedezte, s pincészetük messze földön híres volt. Néhány éve egyik irodalmi folyóiratunk fel is használta illusztrációul palackcímkéiket.¹⁰ A család tagjai mindig emlegették görög származásukat, ennek emlékei a névadásban is tükröződtek, például Constantin Tamás második keresztnéve Traján volt!

Dr. Sasvári László

Népi és néprajzi mozgalom a hódmezővásárhelyi diákság körében a harmincas években

Az úgynevezett Horthy-korszak második felében, a harmincas évektől kezdve, a barokk társadalom értelmiségi rétegeiben ébredezni kezd a szociális lelkiismeret. A hivatalos politika a birtokon belüli társadalmi osztályok helyzetét igyekszik továbbra is stabilizálni, ugyanakkor azonban mind erősebb hangot kap az említett lelkiismeret, elsősorban az ún. népi íróknál, valamint az akkoriban sok port felvert szociográfiai művekben. Az érdeklődés kezd az eladdig figyelemre nem méltatott nép felé fordulni, mégpedig elsősorban a diákság körében, mely minden időben fogékony minden új iránt, de akiknek az ún. Márciusi Front mozgalmának hatása alatt már szociális reformok igénye, sőt követelése is szőnyegre került. *Illyés Gyula*, *Szabó Zoltán*, *Féja Géza*, *Németh László* műveit kezdik olvasni a diákok, s míg eddig azért jártak középiskolába, hogy hátat fordíthassanak annak a népnek, amelyből ki akartak emelkedni, most felelősségérzet támad bennük (már ti. a jobbakban) az iránt a nép iránt, amelynek maguk is a fiai.

A vásárhelyi gimnáziumban az 1920-as évekig csend honolt. „A munkát – hála Istennek – nem zavarta semmiféle körülmény” – adja hírül az 1932-es gimnáziumi értesítő. Az ünnepélyeken Zwissig, Weber, Herold, Sztára és Ammer szerzeményeit énekeltek a diákok. Az évtized elején mindössze egyszer szerepel ilyesféle dolgozattal felső osztályos diákok számára, hogy „Karácsonyi szokások városunkban”, s egyszer olvashatunk az addigi Értesítőben olyanféle hírt, hogy a diákok egy iskolai kirándulás során megtekintették a szentesi néprajzi gyűjteményt.

1933-ban aztán megtört a jég. *Kodály Zoltán* születésének ötvenedik évfordulója ürügyén a diákság a Fekete Sas színpadán előadta a Hány Jánost, művészi feldolgozási népdalaival, a népi képzelet meglevenített figuráival. Kodály Zoltán maga is jelen volt, és a dobogóról úgy nyilatkozott, hogy ő is így képzelte el művének és a belőle szóló mondanivalónak a népszerűsítését. Egy más alkalommal *Csépke* tanár úrék kvartettje Kodály II. vonósnyegyesével lépett a közönség elé, *Tóth Lajos* kántor, a későbbi operaénekes, vegyeskara pedig a Mátrai Képek című hatalmas népdalcsoporttal igyekezett áttörni a város Béla-cigányos idegenkedését a valódi népi muzsikától. *Péczy Attila*, a homeopata orvos állt spiritus rectorként a népdalkultúra művelése mögött. Nem törődve praxisa hanyatlásával összegyűjtötte és a saját költségén ki is adta a helyben még élő valódi népdalkincset, s vállalta, hogy ellenfelei bolondnak tartsák. Mindegy: a jég megtört. A gimnáziumi regös cserkészek országjárásaik közben néprajzi és szociográfiai érdeklődéssel figyelték a régebben lenézett népi kultúrát. Baranyahídvégi táborkok egyenesen a népre vonatkozó ismeretek gyűjtését célozta. A táborvezető szétküldte az örsöket a szomszédos falukba néprajzi és szociográfiai gyűjtést végezni. *Tárkány Szűcs Ernő* gyűjtése mai szemmel nézve is értékes anyagot tartalmaz Cun falura vonatkozóan. A Hegyközbe ránduló csapat tagjai

¹⁰ Kortárs, 1972. 1259. és 1267. old.

pedig a pusztafalusi népi szokásokkal ismerkedtek, otthon pedig a „Szamár vásár Derek-egyházán” című népi játékot mutatták be a Fekete Sasban, valamint népi táncokat jártak, takácstáncot, botost és az ún. törököket.

Ebben a műsorban már nagy része volt a gimnázium új tanárának, *Tálas Istvánnak*, aki addig tanította a táncot az ifjúságnak, addig főzte a tábori bográcsban az „öhen”-t meg a „handa-basá”-t, míg személye központjává lett a folklór iránt érdeklődőknek, s az ösztönzés, illetve a mozgalommá bővült érdeklődést a folklór tudományára irányította tanítványai körében.

Mikor *Tálas Istvánt*, a fiatal tanárt, a gimnáziumba megválasztották, már tekintélyes tudományos munka állt mögötte. Választmányi tagja volt a Magyar Néprajzi Társaságnak. Cikkei jelentek meg a *Népünk és Nyelvünk*-ben, a *Magyar Nemzet* Múzeumi Értesítőjében, az *Ethnográfia-Népeletben*, első ottani tanéve folyamán pedig könyve jelent meg „A Kiskunság népi állattartása” címmel. A diákság ilyesféle dolgozatcímeket kapott Tálasitól és a vele tartó tanároktól: A parasztember gondolkodásmódja. A Tanyák világában. A népdal, mint nemzeti kincs. Kapcsolatom a parasztsággal. Az 1936-os diákbál műsorán már *Bartók- és Kodály-*, illetve *Ádám- és Bárdos-feldolgozású* énekkari számok szerepelnek. *Virágos Mihály*, a későbbi operaénekes, *Bartók I. rapszódiaját* játssza gondonkáján, s tizenhét fiatal pár a *Kállai Kettőst* mutatja be a *Fekete Sas* színpadán. A cserkészek pedig ebben az évben a *Vértesben* már demográfiai érdeklődéssel is táboroznak.

Kodály Zoltán Hódmezővásárhelyen, balján *Péczy Attila*, jobbján Eötvös-kollégiumi társa *Csépke Andor*, *Péczyelné* és *Tóth Aladár* zenekritikus (1933)

Németh László Vásárhelyen 1937-ben, a Bethlen Gábor cserkészcsapat otthonában. Jobbján Szathmáry Lajos, balján Vas István (ma zenekritikus), a kép alján Tárkány Szűcs Ernő (Kristó Nagy István felvétele)

A gimnáziumi Értesítők eladdig elől nekrológjaikkal, hátul meg a tanulók osztályzati táblázataival keltettek érdeklődést. Az 1937-es év új szerkesztési módot hozott dívatba. A füzet elején egy terjedelmesebb részlet olvasható Tálasi Istvánnak 1936-ban megjelent könyvéből, érdekesnél érdekesebb folklóranyagot közölve a pusztabíróról, a zsványokról, a pásztorok javadalmazásának adatairól, a csárda életének figuráiról. Tálasi addig tanítja osztályaiban a maga tananyagát, addig kelti a figyelmet a városi társaságban, addig írja tudományos cikkeit a szaklapokba, míg az 1938-as Értesítőben egyszer csak művelődés-politikai elgondolásokkal áll olvasói elé. A cikk folklórvonatkozású iskolapolitikai javaslatokat tartalmaz: hogyan lehetne, illetve kellene a folklór értékeit az egyes tantárgyakban, a tankönyvekben, illetve a tanárképzésben is hasznosítani. Iskolájában ebben az évben már négy önképzőköri előadás vág a folklór körébe, az iskolai kirándulások diákjai a Hortobágyra kíváncsiak, a Déri Múzeum hortobágyi gyűjtésére, a diákbálon pedig Lakodalmast adnak elő, eredeti népi motívumokból összeállítva.

1937-ben a diákkirándulást Pusztaszerre rendezte az iskola, ahol a diákság java – stílusosan – jelképes országgyűlést tartott, s kiindulva Pallavicini őgróf tulajdonosnak akkoriban hírhedt intézkedéséből, mellyel birtoka egy falunyi majorjának házait szétveretve, szélnek eresztve nyomorukban elégedetlenkedő cselédeit, arról tanácskozott, hogy legfőbb nemzeti programunkká a földkérdés megoldását és a német veszély elhárítását kell tennünk – ahogy erre a tudós *Katona Imre*, az akkor hatodik gimnazista diák emlékszik egy írásában.

Az 1930-as Évkönyvben megjelent *Kiss Lajosnak*, a vásárhelyi szegényember híres ábrázolójának cikke *Török Károly*ról, a múlt század közepén Vásárhelyen született úttörő folklóristáról, kinek már diákkorában nyomtatásban jelentek meg néprajzi vonatkozású

cikkei, amikor Néprajzi Társaságnak még híre sem volt, s aki ma elfeledve nyugszik a vásárhelyi Dilinka-temetőben. A cikk indításként szolgál ahhoz, hogy a gimnazisták 1940-ben az Országos Táj- és Népkutató Intézet pályázatára elkészítsék a szomszédos Mártély néprajzának vázlatát, melyben a község élete kibontakozik, mind történelem, mind település, népesedés, gazdasági élet stb. vonatkozásában. Török Károly, Kiss Lajos és Tálasi István nyomán tehát immár megindult a tudományos munka is a gimnázium ifjúsága körében.

Tálasi István 1940-ben elkészönt Vásárhelyről. Szelleme azonban tovább is működött iskolájában. Az önképzőkör tagjai Móricz Zsigmond, Németh László és Illyés Gyula műveit olvasták, sőt Móricz Zsigmond-estet rendeztek a városháza zsúfolásig megtelt nagytermében, amelyen *Dömötör János* ifjúsági elnök, a mai múzeumigazgató, méltatta a nagy író érdemeit. Még ugyanabban az évben egy Németh László-estet is rendezett az önképzőkör. Ezekben a rendezvényeken maguk az írók is részt vettek, és előadást is tartottak. Mikor *Zilahy Lajos* népfőiskolai célra hagyta minden vagyonát, a diákok őt is meghívták, s az ünnepi előadást Kodály-dalokkal és népi játékok bemutatásával fűszerezték. A cserkészcsapat *Kristó Nagy István* diák (ma a Könyvvilág főszerkesztője) irányításával „Új szellemiség” címen kiállítást rendezett a gimnáziumban, amelyre minden sorskérdéseinkkel foglalkozó könyvet, hozzáférhető cikket, a honismeret körébe vágó dokumentumot, ami a diákok könyvtáraiban, gyűjteményeiben fellelhető volt, összehordtak, és iránymutatásként a diáktársak elé tártak. A kiállítással *Németh László* is foglalkozott, mélyreható beszélgetést folytatott a tanulókkal, s amit látott és hallott, a Téli hadjárat című írásában közzé is tette. Népdal- és népijáték-körítéssel tették hangulatossá a diákok a meghívott *Tamási Áron* ünnepi előadását is, valamint regöléseket tartottak kint a tanyákon folklór-gyűjtések bemutatásával.

1938-tól kezdve néprajzi szempontból is jelentős munkát végeztek a gimnázium regös cserkészei. Folklórtanulmányaik kapcsán tekintélyes népikultúra-anyagot ismertek meg, regös útjaik során ezeket az értékeket adták vissza paraszti közönségüknek, hogy ezzel bátorítsák népi öntudatukat, szellemi kincseiket mindjobban szégyellő és felejtő tanyai és falusi hallgatóikat saját értékeik megbecsülésére. A vásárhelyi regösök bekapcsolódtak az országos regös mozgalomba. Részt vettek az óradnai regös téli táboron, az egykori Ecse-di-láp-széli Börvelyben megtartott néprajzi kutatótáboron, valamint a Hárs-hegyi „regös országgyűlésen” is. Munkamódszerüket a budapesti regös esten is bemutatták, ahol citerazenekaruk műsorát hanglemezre is vették. A megnehezedett háborús évek sem akadályozták őket: a diák-regös had még 1943-ban is tíz községet látogatott meg, s több mint hatezer ember előtt regölt. Kevés anyagi támogatásra volt szükségük: a tábor tagjai a községi kalákamunkában való részvétellel keresték meg kenyerüket, a lakosok szívükbe fogadták őket.

A néprajz iránti érdeklődéshez természetesen kapcsolódott a diákok szociográfiai érdeklődése, melyet a falusi gyűjtőutakon megfigyelt szociális állapotok addig fokoztak, míg az politikai állásfoglalássá is vált, mégpedig a Márciusi Front szellemében. 1940-ben eljutott a diákok kezébe „A magyar parasztság levele a művelt fiataláshoz”, melyet valószínűleg *Veres Péter*, *Szabó Pál* és mások, vagy hatvanan írtak alá. „Sokáig vártuk, hogy a magyar fiatalág meghallgatja a történelmi idő parancsszavát, és zárt sorokban a magyar parasztság felé fordul . . . Mi önkormányzatot akarunk, és minél jobban ki akarjuk építeni a magyar életben az önkormányzat szellemét, s megfelelő helyet követelünk minden intézményben a parasztságnak.” Utolsó éveiket járó gimnazisták ennek programját („Mi népi demokráciát akarunk”) merészen becsempészték a helyi ifjúsági hetilap egyik számába akkor, amikor a politikai porondon a nyilas diktatúra propagandája harsogott. Sőt: Tízoldalas válaszlevélben, aláírásukkal kockázatot is vállalva, biztosították az írókat arról, hogy az ifjúság java mellettük áll.

A parasztság érdekeinek vállalásához tartozik az is, hogy a gimnázium 1938-ban megalapította a tehetséges Tanyai Tanulók Otthonát, mely később a Cseresnyés nevet vette fel, amikor Németh László bőséges adományaival vállalta a támogatást, és Cseresnyés című színdarabjának minden jövedelmét az Otthon fenntartására ajánlotta fel. A középiskolához már túlkoros, de a tudományok iránt érdeklődő parasztfiúság számára is megnyílt a gimnázium kapuja, amikor a fenntartó testület megnyitotta benne a népfőiskolát is. Hadd említsük még meg, hogy az ebben a korszakban induló diákok egyike, *Tárkány Szűcs Ernő* a szakmát is vállalta, tekintélyes könyvet írt Vásárhelyi testamentumok címmel a helyi örökgyási hagyományokról, tanulmányai jelentek meg a következő címeken: Erdély öröklési jogszokásai, A juhtartás népi jogszabályai Bálványosváralján, Mártély népi jogszokásai stb.

A világháború aztán elsöpörte ezt a népi mozgalmat, amelyben sok volt a romantika is: csak a Tanyai Tanulók Otthona maradt meg Szántó Kovács János Kollégium néven. A nép iránti érdeklődés romantikája elmúlt, de mindenesetre segített gazdagítani az ifjúság honismereti tájékozottságát, magát a folklór tudományát is, s ezzel együtt a népi felszabadulás szükségességének tudatára ébresztette az ifjúságot.*

Szathmáry Lajos

A szervezett természetjárás kezdetei a Mátrában

Két évvel az első budapesti hasonló célú egyesület alapítása előtt, 1887. május 15-én alakult meg Gyöngyösön a Magyarországi Kárpát Egyesület *Mátra Osztálya*. Az első mátrai természetjáró egyesület, 287 – ebből 190 gyöngyösi lakos – taggal.

Az erdészeken, az erdei munkásokon, a rőzséért, gombáért erdőre járó szegény embereken, valamint néhány szenvedélyes vadászon kívül addig nem nagyon keresték fel a gyöngyösiek a Mátrát. Igaz, hogy mátrai kirándulásáról számolt be *Vörösmarty Mihály* 1829. szeptember 17-én kelt levelében barátjának, *Fábián Gábornak*, de ő is tulajdonképpen Gyöngyösről az akkortájt igen kedvelt fürdőhelyre, Parádra ment át gyalog – és nem volt gyöngyösi. Ittjártának emlékére viseli egyébként a Vörösmarty nevet a Vargák-kútjánál lévő turistaház.

Még *Herman Ottó* is tollhegyre vette 1885-ben a Heves megyeiek közönyét a Mátra iránt, amikor – úgymond – nem volt, aki útbaigazította volna őt egyik kutatóútja során, hogy melyik is a Mátra sok csúcsa közül a Galya?

A *Mátra Osztály* megalakulását a Magyarországi Kárpát Egyesületen belül *Hanák Kolos* gyöngyösi ügyvéd szorgalmazta. Ennek előzménye az volt, hogy a Gyöngyösi Lapok 1885. november 12-i számában egy cikk jelent meg A magyarországi Kárpát egyesület és a

* Szathmáry Lajos cikke egy vonatkozásban kiegészítésre szorul, ennek pedig a szerző szerénysége az oka. Nem ír ugyanis arról, hogy 1932–1940-ig tartó vásárhelyi tanársága idején, a gimnázium cserkészcsapatának parancsnokaként ő alakította ki diákjai körében azt a népi szellemet, amely később, a falukutató írók és a Sarlós-mozgalom által is támogatott regös cserkészet kibontakozása idején ennek egyik központjává tette Vásárhelyt. Azt is elhallgatja, hogy a Tanyai Tanulók Otthona éppen az ő kezdeményezése és buzgalma révén jött létre, s hogy Németh László Égető Eszter c. regényének egyik legpozitívabb alakját (Szilágyi tanár úrét) éppen Szathmáry Lajos úttörő, áldozatos és igen eredményes kulturális és pedagógiai tevékenységétől ihletve rajzolta meg. Ő volt a Cseresnyés-álmom első földön járó híve – írta róla Németh László (M. P.)

Mátra vidéke címmel, egy bizonyos F. I. tollából aki írásában egy, a Mátra vidékieket különösen is érintő gondolatot felvető, Lőcséről kelt levelet idézett.

Ezt a levelet *Dénes Ferenc*, a Magyarországi Kárpát Egyesület pénztárnoka írta Gyöngyöstre, Hanák Kolosnak.

„... Komoly szándékunk, mihelyst egyesületünk anyagi ereje engedi, annak tevékenységét a Kárpát hegység minden egyes csoportjára kiterjeszteni. Arra céloz az osztályok alakulhatása is, amint egy városban, vagy egy vidéken 50–100 tagtárs ebbeli szándékukat nyilvánítják... és tetszésük szerinti önálló működést kifejtjenek... Egy olyan pont, mely egyesületi tevékenységükre nézve nagyon hálás volna, a Kékeshegy a Mátrában. Egy kilátótorony (20–25 méter magas, egyszerűen gerendákból összeállítva) ezen a hegyen, egyikét a legnagyobb, lejtágasabb kilátásoknak nyújtáná az egész Kárpátokban... Azonkívül ott van Parádfürdő, ott a jó visontai és egri bor, úgy hogy a közeli vaspálya idővel nem egy vendéget önkövidékére és a Kékesre csalogatna...” „... hisszük, hogy városunkból tömegesen fognak belépni az egyesületbe, hogy így már legközelebb megvalósulandó ama terv, melynek kivitele csak mi tőlünk függ és mely még csak nem is követel nagy áldozatokat. Tagul jelentkezni az egyesület helybeli képviselőjénél, Hanák Kolos ügyvéd úrnál, ki készséggel ad közelebbi felvilágosításokat és magyarázatokat.”

Hanák ezek után, 1886. november 1-én tette közre a megalakulásra buzdító felhívását. Az 1887-ben megalakult *Mátra Osztály* első vezetősége a következőkből állott: elnök volt *Kaszap Bertalan*, ügyvivő alelnök *Hanák Kolos*, a második alelnök *Morócz János* (egyébként a vadásztársulat elnöke), a titkárok *Dudás Adolf* és *Himfy József*, a pénztáros *Rezutsek János*, múzeumőr *Wissinger Károly*. Az elnöki tisztelet 1893-tól *Zalár József*, majd 1897-től Hanák Kolos látta el.

Az *osztály* elsősorban a gyöngyösi Mátra feltárását, természetjárásra alkalmassá tételét kezdeményezte és azon is munkálkodott. Már a megalakulás évében, 1887 júliusára elkészült a Gyökeres-forráshoz, majd tovább a Szt. László-forrásig (Mátraháza) vezető turistaút. Ez volt a Mátra első jelzett turistaútja.

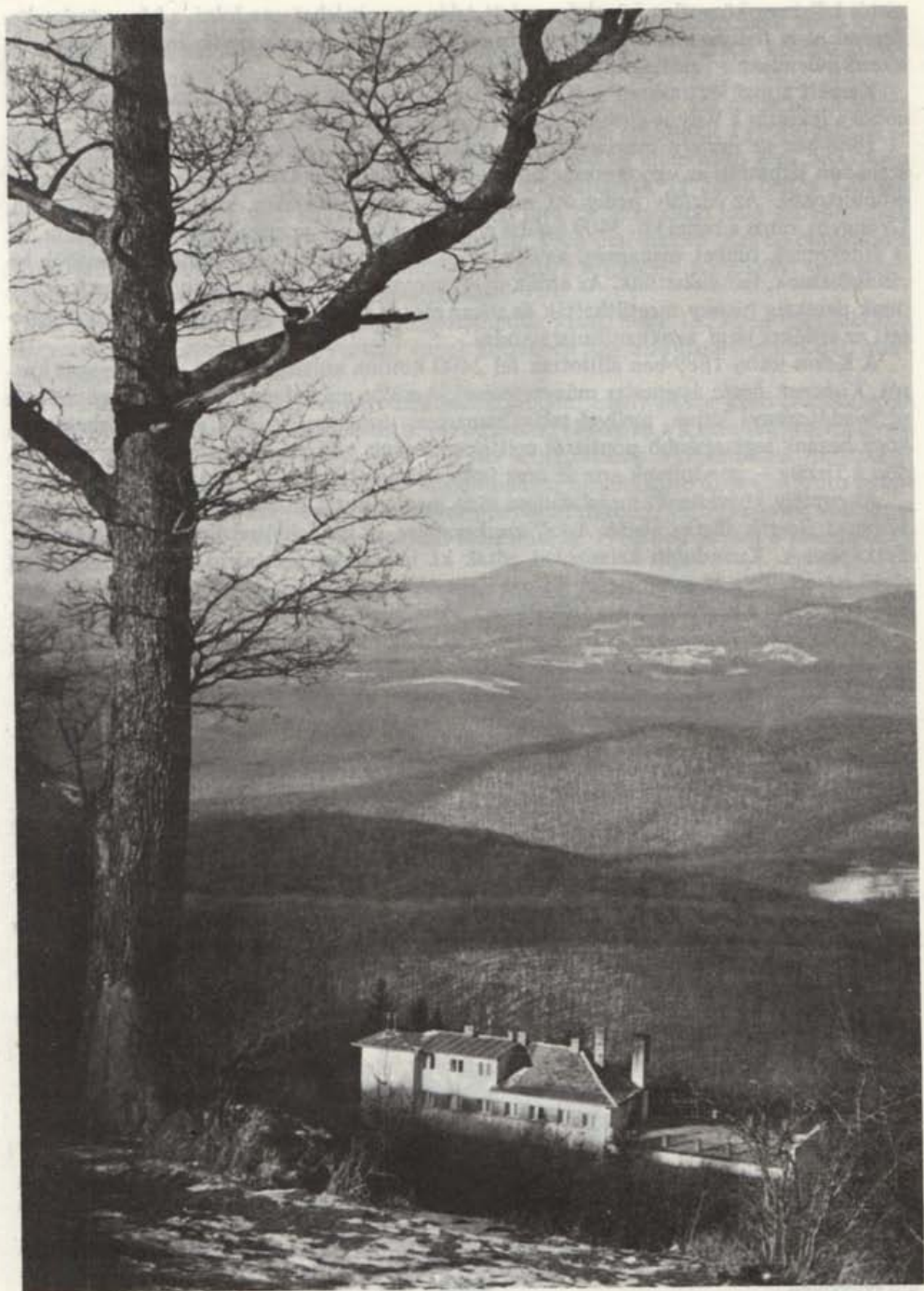
1907-ben, a húszéves évfordulón, ezt az utat elnevezték *Széky István*ról, a gyöngyösi gimnázium tanáráról, nagy turistáról, szenvedélyes vadászról, a Mátra kiváló ismerőjéről. Ma ez az út a Mátrafüred–Mátraháza közötti piros jelzésű útnak Mátrafüredről a Gyökeres-forrásig tartó szakasza. Érdemes lenne a régi nevét feleleveníteni és szélesebb körben újra használni.

A Gyökeres-forrásnál pihenőtertséget alakítottak ki, tűzrakó helyekkel és egy fa menedékkunyhót is építettek. Ez volt a Nékám-szállás. Természetesen magát a Gyökeres-forrást is foglalták. Itt került sor később, a negyvenéves évfordulón, 1927-ben, a kulcsát nyújtó turistát ábrázoló életnagyságú szobor felállítására.

A Gyökeres-forrás és környéke ma még sajnos nem szolgálja a természetjárókat, kirándulókat. A forrást meg sem találjuk, vizét az ott létesített szivattyútelep a MÁV és az MTA üdülőkebe szállítja. A kunyhónak már a romjai sincsenek meg, s a kedves szobrot is hamar tönkretette az időjárás romboló ereje.

A mai gyöngyösi természetjárók ezeket a kirándulási célokat talán túl közelinek találják. Figyelembe kell vennünk azonban, hogy aki kilencven évvel ezelőtt ide el akart jutni, annak Gyöngyösről Bene-pusztáig, a mai Mátrafüredig, is el kellett valahogy jutnia: gyalog vagy szekéren! Mert bizony akkor még autót, autót, autóbust, erdei kisvasút nem létezett. Ez a távolság pedig hat kilométer, gyalog másfél óra. („Kényelmes kocsik bőven kaphatók fél napra 3 frt, egész napra 5 frt-ért, esetleg olcsóbban is... Útbaigazításul szívesen szolgál a *Mátra Osztály* elnöksége levél útján is” – írja erről a *Mátra* 1888-ban.)

Alakulása után egy évvel az osztály már a Kékesre vezette fel turistaútját, a Gyökeres-forrás és a Jávoros-forrás érintésével. (Ma: Mátrafüred–Mátraháza piros jelzés, onnan tovább a Kékesre piros kereszt, kék kereszt jelzés.) A Gyökeres-forráshoz egy másik út is létesült a Közel-kút (ma: Rákóczi-forrás) érintésével a Nagy-Lapát-tetőn át. A tetőn pedig felépítették az első kilátót, megörökítve vele az egyesületalapító Hanák Kolos nevét. Sajnos ez a műtárgy is csak romjaiban van meg már. Rendbehozatalára, felújítására a

Külön említést érdemel a helyszínen álló, 1830-ban épített és 1850-ben átépített, a környék legnagyobb épületének a szállóházának.

sástói kőbánya közvetlen közelsége miatt talán nem is lehet gondolni, a bánya terjeszkedésével el is fog pusztulni a mátrai természetjárás első éveinek egyik, még valamennyire létező műemléke —, esetleg éppen a 100 éves évfordulóra!

Kiépült a mai Mátrafüred — Kékes-tető piros jelzés út is a Négyes-határ érintésével és ebből a leágazás a Vályús-kúthoz, ami ma zöld kereszt jelzésű.

1888-ban az *osztály* megszerezte az engedélyt, hogy igazolt tagjai kirándulási célból szabadon járassák az egri érsekség tulajdonában lévő kb. 6000 holdas gyöngyös-sólymosi erdőbirtokot. Az *osztály* pedig ott menedékházakat építhessen, kilátókat létesíthessen. Gyöngyös város a benei kb. 3400 holdas erdőbirtokára ezt az engedélyt eleve megadta. Ez is érdekesnek tűnhet manapság, amikor az erdőket szabadon felkereshetjük, bennük kirándulhatunk, felüldülhetünk. Az erdők ilyen irányú használatát a magánbirtokosok századunk derekáig bizony megtilthatták és sokan meg is tiltották! Engedély nélkül nem lehetett az erdőket járni, azokban turistáskodni.

A Kékes-tetőn 1889-ben állították fel 2400 korona költséggel a 21 méter magas kilátót, *Kubanek Ignác* ácsmester művezetésével. Amikor ma ennek helyén a messze ellátású új tv-adótoronyt látjuk, mellyel talán hamarosan ismét megvalósul annak a lehetősége, hogy hazánk legmagasabb pontjáról széttekinthetünk a Magas Tátra csúcsáig és az Alföldön a Tiszáig —, gondoljunk erre az öreg faalkotmányra is.

Az *osztály* közvetlenül megalakulása után megindította *A Mátra* című folyóiratot. Ezt *Visontai Henrik*, illetve *Dudás Adolf* szerkesztette. A kis folyóirat három évig bizonyult életképesnek. Kirándulási kalauzokat adtak ki, hamarosan megjelent a Mátravidék című rövid ismertetés a Magyarországi Kárpát Egyesület 1888-as évkönyvében Hanák Kolostól. Ez lett a magja a későbbi Mátra Útkalauzok egész sorának.

A *Gyöngyösi Lapok*-ban is rendszeresen jelentek meg hírek az *osztály* jegyzőkönyvébe foglalt határozatainak közléséig. Hangulatos kis írások is napvilágot láttak egy-egy jól sikerült kirándulásról. A sok közül egyet kiemelve, az 1888. június 30-i számból szeretném itt idézni az Egy mátrai kirándulás című írás néhány sorát:

„... Szinte döbbenve vesszük észre a cezektől alig érintett vidéken a civilizáció gondoskodásának nyomait. Az útból félrehányt haraszt, tisztára söpört út, a fák oldalaira festett fehér négyszögek mind arra figyelmeztetnek, hogy itt az erdők sűrűjében egy gondos kéz, a szépért, s mi legfőbb, hazánk természeti szépségeiért melegen érdeklődő — Mátrai egyesület — művét szemléljük. Ez az út elvezet a — messzelátóhoz — a mátrai turisták Mekkájához, ... egy tisztás, elvitázhatatlanul emberi kezek által gondozott vagy legalább rendrehozott bokroktól ékített téren emelkedik a kisebb torony nagyságú, piramidális faalkotmány, melynek tetejéből egy fokkal ellátott árbc hívja incselkedve hőstetterre a fáradhatatlanul ifjú vért, — ez a — messzelátó — ...

Délután három óra felé haza indultunk a Kékessel és a hozzá lépcsőt képező hegyekkel párhuzamosan haladó bércek ormain, mely út annál érdekesebb volt, mert pompás kilátás, a bokrok mellett illatozó számóca, regényes hegyszakadékok fogadtak és végcélját a markazi vár bomlatag, és még ily alakban is tiszteletr gerjesztő romjai képezték.

Azután ... ki, ki haza tért, magával vivén a Mátra bájoló voltának és egy szép napnak örökre kedves emlékét, — meg egy pár áldozatot, a Mátra élesfogú köveitől szétharapdált ... cipőket.”

A természetjárás gondolata tehát valósággá vált, életképesnek bizonyult és ami kiváltképp haladó vonás benne: a gyöngyösi társadalom minden rétegéből toborzódtak a tagok. Így írt erről Hanák Kolos a Magyar Turista Egyesület 25. évfordulóján megjelent emlékkönyvében.

„Hogy az Egylet jóformán csak a gyöngyösi Mátrát kultiválja, nagyon érthető, mert hiszen itt vagyunk itthon, a tagok nagyrésze gyöngyösi. ... Minden gyöngyösi, hogy úgy mondjam, tagnak tekinti magát, — emmék az erdő — amint mondják és szélkében használják az Egylet alkotárait — azonban ennek csak örül az Egylet, hiszen fáradozása gyümölcsét látja abban, hogy az ő munkája révén a társadalom minden rétege nagy arányokban élvezi a szabad természet kedélynyugtató és léleknemésítő gyönyöreit.”

Külön említésre méltó, hogy a helytörténeti ismeretterjesztést már akkor is kapcsolták a természetjáráshoz. Erre példa, hogy az *osztály* 1889-ben közgyűlését a Gyökeres-forrás-

nál tartotta, ahol többek között *Kandra Kabos*, Heves megye múlt századbeli neves története olvasta fel előadását a Bene várról. A felolvasás anyagát az *osztály* később könyv alakban ki is adta.

Az *osztály* már megalakulásakor elhatározta egy Mátra vidéki kis múzeum, a Mátra Múzeum létesítését. Wissinger Károly múzeumőr vezetésével megindult a gyűjtőmunka. A *Mátra* első száma beszámol arról, hogy a múzeum egy kitűnő állapotban lévő, ritka szép ősi-iramszarvaskoponyával gazdagodott — a Tiszából halászták ki 1887-ben a Kőtelek melletti ún. Örvénynél. Sok kudarc, sikertelenség, újra- és újraindítás után azonban csak mintegy 70 évvel később lett a szándékból valóság: 1951-ben alakult meg Gyöngyösön a Mátra Múzeum, amelynek feladata elsősorban a Mátra hegységre vonatkozó természet-tudományi kutatás és ez irányú ismeretterjesztés.

Az első esztendő történetét még kiegészíthetjük azzal, hogy 1891-ben megalakult a Magyar Turista Egyesület és az *osztály* ennek keretében folytatta tovább munkáját, most már *Mátraegylet* néven.

1892-ben nyílt meg az *egylet* uszodája Mátrafüreden, amely ekkor kezd üdülőteleppé fejlődni. 1894-ben felépül Galya-tetőn a menedékház. 1896-ban a Kékes-tetőn létesül egy esővédő faházikó. 1898-ban kapja meg az *egylet* a mátraházai útkaparóházat turistaszállásnak. 1900-ban épül a Kozmári-kilátó Mátrafüreden, megőrkítve *Kozmári János* gyöngyösi kereskedő nevét, aki Benének üdülőteleppé, Mátrafüreddé fejlesztésének volt szorgalmazója. (Bene 1893-ban lett hivatalosan Mátrafüred). 1902-ben létesül a *Muzsla-tetői* kilátó.

Mindezek után 1903. június 21-én a Magyar Turista Egyesület Mátrafüreden tartotta a közgyűlését, ezzel is elismerve a gyöngyösi, mátrai természetjárás addigi munkáját, sikereit, életképességét.

Emlékezzünk meg majd első tavaszi, mátrai kirándulásunkon a régiokről, akik több mint kilencven éve kezdték kitaposni azokat az ösvényeket, utakat, amelyekhez nekünk, a ma élőknek is annyi szép és kedves kirándulásunk emléke fűződik.

Pozder Miklós

Források: 1. A GYÖNGYÖSI LAPOK korabeli számai. Gyöngyös, 1885–1889. — 2. A MÁTRA korabeli számai. Gyöngyös, 1888. — 3. A Magyar Turista Egyesület 25 éves múltja, 1888–1913. Budapest, 1914. — 4. *Pásztor József:* A Mátra. Útikalauz. Budapest, 1929. — 5. Szerzői munkaközösség, Mátra útikalauz. Budapest, 1978.

A Rákoskeresztúr és Rákoscsaba közötti „igaz” határ megállapítása a XVII. században

A XVII. kerületet alkotó községek közül Rákoskeresztúr és Rákoscsaba testvéri egyetértésben él a mai közigazgatási formában, de évszázadokkal előbb, több éven át folyt a vita, a per és háborúskodás a két falu „igaz” határának megállapításáért.

A középkorban számtalan esetről olvashatunk, amikor egy-egy birtokos hatalmaskodva rátör a szomszédjára, vagy egy falu népe valóságos háborút visel a szomszédos falu ellen. Ilyen konkrét példára mindjárt Keresztúr történetében is hivatkozhatunk, amikor is Károly Róbert királyunk idejében, 1326-ban János budai bírónak, a pesti új vár rektorának szentkeresztúri (rákoskeresztúri) jobbágysai a Nyúl-szigeti apácák Cinkota nevű birtokára hatalmaskodva rátörtek, annak határjeleit lerombolták, onnan négy lovat elvittek, az említett birtok haszonvételeinek élvezetétől az ottani jobbágyokat eltiltották és az apácák szolgálóival és tisztartóival rútul bánva, azokat kiűzték a birtokból.¹

Ezt az esetet a király ún. hites emberekkel kivizsgáltatta és a következő évben, 1327-ben újabb oklevél keletkezett, amely szerint a budai káptalan, Hencfi János (az előző oklevélben János budai bírónak szerepel) szentkeresztúri jobbágysait a szigeti (Nyúl-szigeti) apácák rákosi, bökényföldi és cinkotai birtokainak használatától eltiltotta.²

A közölt középkori történet pontosan kimeríti a „hatalmaskodás” fogalmát, melynek részletesebb ismertetését mellőzve, ennek megértéséhez csak azt emeljük ki, hogy a hatalmaskodás, vagy erőszakos birtokháborítás más birtokának vagy birtokkal járó hasznainak lefoglalását jelenti és a büntett fogalma alá vonták, s mint ilyet kezdetben az elfoglalt birtok értékének tízszerezésével, később mint a nagyobb hatalmaskodás öt esetének egyikét, vagylagosan fej- vagy jószágvesztéssel büntették.³ Nagyobb és kisebb hatalmaskodást különböztettek meg a történelem folyamán, mely utóbbi esetben a mások személyében, vagyonában, jogaiban önhatalmú, erőszakos minden oly megsértése, mely nem tartozik a nagyobb hatalmaskodás fogalomkörébe. Büntetése az okozott kárnak, elmaradt haszonnak és a költségeknek megtérítésén kívül, a tettesek kisebb díja, melynek fele a bírónak.⁴

Ezek a büntettek a török hódoltság korában és területén – központi illetve vármegyei hatalom hiányában – megszorodtak. Az 1640-es évek körül hasonló erőszakoskodások elleni tiltakozásoknak a hódoltsági területen se szeri, se száma. Így pl. Pest vármegyének jegyzőkönyve szerint *Vámosy Erzsébet*, Ecser birtokosa tiltakozik az ellen, hogy ecseri birtokát bárki is megszállja. Ugyanezen jegyzőkönyv szerint *Hamvay Ferenc*, ugyancsak

¹ Az oklevél eredetije az Országos Levéltárban M.O.D.L. 2370 jelzet alatt található. Közölve *Nagy Imre*: Anjou-kori Okmánytár. Budapest, 1881. II. kötet (1322–1332) 247–248. old. 228. sz. oklevél.

² „ab usu et perceptionis utilitatum Terarum nobilium dominarum sororum de Insula beate verginis Rakus et Bufenfeuldu vocatarum et terre Zynkuta prohibuissent”. Az oklevél eredetije az Országos Levéltárban M.O.D.L. 2403 jelzet alatt található. Közölve *Nagy Imre*: id. mű 274. old. 253. sz. oklevél.

³ *Timon Ákos*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 1910. 365. old.

⁴ A Pallas Nagy Lexikona. Budapest, 1894. VIII. kötet 742. old.

ecseri birtokos, az összes szomszéd és határos tulajdonosokat felszólítja, hogy ecseri birtokának haszonélvezetétől tartózkodjanak.⁵

1653-ban találjuk első nyomát annak, hogy kitört az egyenetlenkedés a keresztúriak és csabaiak között, az „igaz határ” megállapítása körül.⁶ *Szelényi Jánosnak*, Hont vármegye alispánjának, keresztúri birtokosnak kérésére, 1653. augusztus 11-én kiszállt Pest vármegye két ülnöke (juratus assessora) a szöveg szerinti „veszekedő földre”, Keresztúrra és 12 tanút hallgatott meg arra vonatkozóan, hogy hol húzódott a határ Keresztúr és Csaba között. A kihallgatott tanúk mindnyája környékbeli (cinkotai, péceli, gyömrői, kókai, tarcsai és szentlászlói) idős emberek voltak, akik apjuktól, anyjuktól vagy más idős ismerősüktől hallottak egyet-mást a keresztúri, illetve csabai igaz határról.

Szelényi János 1653. évi kérelmét (instanciáját) nem ismerjük, a továbbiakban azonban – mint a későbbiekben látni fogjuk – az 1657. évi panasz teljes szövege ismeretes lesz.

A határvíta tárgya a csabai Kalmárvölgyi-dűlő, mely Csaba nyugati határán húzódik és amelynek bejárásához vegyük igénybe *Szánthó Géza* leírását⁷ erről a községrészről. E szerint a csabai Zrínyi utcán menve ki a faluból, a szép, ellészerű Ecseri utat találjuk. Ez a birtokoscsalád tulajdonában lévő délnyugati határrészen átvonuló fő út. Jobb oldalától nyugatra a keresztúri határig, s a falu aljától délre, az ecseri határig, folyton keskenyedve húzódó nagy területet találjuk, ez a Kalmárvölgyi-dűlő. 1908-ig északi oldala a keresztúri törvényhatósági úton is túl, a Döbrey-féle vízimalomig, illetve a Rákos-patak bal partjáig terjedt. Valamikor nagy erdőségek voltak e dűlőben, de a tulajdonos család apródonként kiirtatta. A dűlő nevét állítólag onnan kapta, hogy a török időkben megöltek ott egy gazdag kalmárt. *Pesty Frigyes* hasonlóan írja le ezt 1864. évi helységnévtárában.⁸ A mellékelt térkép⁹ – amely éppen 200 évvel későbbi – jól szemlélteti a csabai dűlőket és a nyugati Kalmárvölgyi-dűlőt, mely Keresztúrral (bár az a térképről nem látható) a Körös-tői-dűlővel határos.

Nem lesz talán érdektelen, ha evvel a még sehol sem publikált tanúkihallgatással kissé bővebben foglalkozunk.

A tanúk általában – 12 tanú közül szám szerint 8 – a Kalmárvölgyet jelölték meg Keresztúr és Csaba határaként, minden közelebbi megjelölés nélkül. Többen azonban tudni vélik, hogy ott húzódott egy földhányás, melyet más-más tanúk töltésnek, illetve gátnak említenek, amely határukat szolgált a két falu között. *Györfi Benedek* (4. tanú) gyömrői lakos vallja, hogy hajdú korában még ült is azon Kalmárvölgy végén való határon, melyet elhántak. Nem mondja ki a tanú, hogy a határjelet a csabaiak hányták el, de ez csak az ő érdekükben állt, így csak a csabaiak tehették. Ezt megerősíti *Molnár Benedek* (3.) péceli tanú, aki vallja, hogy a Kalmárvölgynek a rét felől való végében nemcsak hányott határjel, hanem körtéfa (körtvély-fa) is volt, de a fát kiásták és a hányott határt a csabaiak átalszántották. *Nagy Gergely* (5.) gyömrői tanú még azt is tudni véli, hogy a határjel elszántásáért a csabaiak „egymást feddették”. A körtéfa létezését még azzal is bizonyítja a gyömrői tanú, hogy a Pécelen lakó *Molnár Benedek* méheket is vágott ki ebből a fából. Ezek szerint vastag törzsű, jó odvas fa lehetett ez a határjel! De azt is vallja

⁵ Pest vármegye protocolluma 1640. év 47. és 56., illetve 84. és 88. oldalán. Idézi: *Bartók János*: Rákoskeresztúr története 1700-ig I. rész. Budapest, 1973. 77–78. old.

⁶ Pest megyei Levéltár, Acta iudicialis miscellanea antiqua IV. 1. j. 1653/6 Fasciculus I. N° 6. –

⁷ *Szánthó Géza*: Rákoscsaba község leírása – régi és újkori ismertetése. Rákoscsaba, 1912. 234. old.

⁸ *Pesty Frigyes* erről így tudósít: A Kalmárvölgyi-dűlő „nevét a traditio szerint onnan nyerte, hogy ott századév előtt egy keresztül utazott kalmár gyilkoltatott meg és ásatott el.” Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára 33. kötet. Pest megye 1864. 356. oldal (Fol. Hung. 1114/33).

⁹ Országos Széchenyi Könyvtár Térképtára, Rákospalota, Régiföldi út 77. Jelzete: 73/152.

3. A meghallgatott jobbágyok feltűnően sokat tudnak a nem is olyan közel fekvő másik helység viszonyairól.

4. A kihallgatott tanúk – a Szentlászlón lakó kivételével – mind magyar nevűek voltak.

5. A tanúkihallgatás több Csabán lakó jobbágy nevét is megőrökíti, így: *Dékán Imre*, *Suráni Albert*, *Kollát Benedek* (4. tanú említi), *Suráni György* (5.), *Lőrinczi Benedek* (6.), *Bakó Gáspár* (7.) és *Kun Máté* (8.). A töredékesen ismert első, 1699. évi csabai névsort tartalmazó vármegyei összeírásban ezeket a családneveket már hiába keressük.¹¹ Különös azonban, hogy a tanúkihallgatás egy keresztúri nevet sem említ!

6. Megőrizték továbbá a tanúvallomások a környékbeli falvak akkori magyar birtokosainak nevét, így: Cinkotán *Beniczky Tamás*, Pécelen *Fáy László*, Gyömrőn *Eszterházi Ferenc* és *Fáy István*, Kókán *Balassa Imre*, Tarcsán *Bakó György*, Szentlászlón *Eszterházi Ferenc*.

A vármegyei közigazgatás sohasem volt gyors, de a török időkben – érthető okokból – különösen lassú volt. Bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy a fentiekben ismertetett tanúkihallgatás után két évvel később, 1655. június 28-án ugyancsak Szelényi János keresztúri birtokos kérelmére, újabb 25 tanút hallgattak ki a határ megállapítása céljából.¹² A tanúk többsége – ez utóbbi kihallgatás során – Keresztúr és Csaba közötti határt általában az előző, 1653. évi kihallgatásban foglaltak szerint jelölte meg. *Szabó János* (10. tanú) a Kalmárvölgyet igaz határnak tudja, *Perigh Mihály* (23.) szadai tanú pedig vallja, hogy „az Kalmárvölgy hasítja az határt Keresztúr és Csaba között”. *Fodor Mihály* (1.) Sülyben és *Sándor János* (12.) *Ikladon* „lakozó” tanú ugyancsak a Kalmárvölgyet vallja igaz határként, kiemelve azt, hogy a Kalmárvölgy csabai föld. *Dékán Tamás* (3.), *Szölösi István* (4.), *Lugosi István* (5.) és *Koncz György* (25.) tanúk hallottak a keresztúri gátról (töltésről) is, mely a határt alkotja és amely Csaba felől csabai föld. *Szölösi Mihály* (2.) és *Golia György* (7.) azt is tudja, hogy a keresztúri gát „Keresztúrhoz való”, tehát keresztúri terület.

Új megjelölés ebben a tanúkihallgatásban a Kalmárvölgyben lévő forrás, melyet eddig egy tanú sem említett, sem 1653-ban, sem 1655-ben. Az ezt említő *Lajos Mihály* (14.) péceli tanú szerint „ugyan azon völgyön vagon két határ az forrásnál közel egymáshoz, egyik keresztúri, másik csabai határ”. *Csira Mátyás* (22.) szentlászlói tanú vallja, hogy a „csabai határ nem messze, csak az gátig tart.” *Szölösi István* (4.) újfalvai és *Szél Mihály* (13.) cinkotai tanú „az Kalmárvölgyön való körtvéj (körte)-fát igaz határnak lenni hallotta Keresztúr és Csaba között”.

Figyelemre méltó, hogy 25 tanú közül 10 személy nem tett tanúvallomást („nihil fateti”), vagy nem tudott a határról vagy nem akart tanúskodni.

Vármegyei határozatot e kihallgatást követően sem ismerünk, legalábbis a Pest megyei Levéltárban nincs nyoma ennek, de biztosra vehetjük, hogy a vármegyei intézkedésnek nem volt semmi foganatja, a csabaiak továbbra is használták a vitás földterületet, mert Keresztúr akkori birtokosa, Szelényi János újabb instanciát nyújtott be 1657-ben Pest vármegyéhez és ennek szövege teljes egészében fennmaradt a vármegye 1657. augusztus 1-i közgyűlési jegyzőkönyvében¹³. A panasz tárgyalása alkalmával a kérelem teljes szövege bekerült a jegyzőkönyvbe. A teljes egészében latin nyelvű, nagyon nehezen olvasható kézírás magyar fordítása a következő:

¹¹ Pest megyei Levéltár CP. II. 26. Conscriptioes domesticae 1699. december 2.

¹² Pest megyei Levéltár, Acta iudicialia miscellanea antiqua IV. 1. j. 1655. Fasciculus I. N° 1.

¹³ Pest megyei Levéltár 1657. évi közgyűlési jegyzőkönyv 44–45. oldalán. Jelzete: IV/A/1–a/1, idézve *Bartók János*: id. mű 45–47. old.

„Nemes felsőszelényi Szelényi úr Pest–Pilis–Solt vármegyéknek nemes összege előtt, szerfölött súlyos és panaszos tiltakozásnak, ellentmondásnak és eltiltásnak esetét jelentette be. A jelen és a nemrég múlt napokban Rákoscscaba falu lakói és tulajdonosai – mely község Pest vármegyében fekszik – nem tudni mely meggondolatlan és alávaló indoktól vezetettve, maguk között nagyobb összegű összegyűjtött pénzzel megvesztegetvén, mind a budai (török) nagyvezért, mind a többi pesti török vezetőket és tisztviselőket, a keresztény névnek legiszonyatosabb ellenségét, a törököt hívták és vezették csapatokban és rajokban a tiltakozó úr (Szelényi János) területére, melyet Keresztúrnak neveznek, mely ugyancsak Pest vármegyében, mellette fekszik (ti. Rákoscscabának) és itt semmibeveve a hazai jognak erejét és saját keresztény hatóságának tekintélyét és ítélkezését, nem borzadtak el attól, hogy a fentebb említett Keresztúr falu területének bizonyos, sőt igen nagy részét, az ugyancsak fentebb említett török karhatalmi segítséggel elvegyék és az előbb említett Csabához csatolják és bizonyos határköveket és határvonalakat ugyanazon törököknek utasítására ők maguk kiszedjék, s így a tiltakozó urat és keresztúri allattvalóit minden jog és méltányosság ellenére súlyosan meg ne károsítsák.”

„És ezt az előbbi módon elfoglalt területrészt, az előbb említett török segítséggel jelenleg is kezükben tartják. Ama tiltakozó úr összes ottani keresztúri allattvalóinak terményét, mely ott nőtt, erőszakosan lekaszálták és így ezt a területet teljesen a maguk részére követelve, jelenleg is a kezükben tartják. E tiltakozás megtétele alkalmából a fent említett tiltakozó úr, a nemes vármegyénél aláatosan esedezik, miszerint ugyanaz a nemes vármegye saját bírói illetékességének megvetése miatt, az említett csabai lakosokat szigorúan megfenyíteni, s azok ellen méltó büntetést – mely másoknak is például szolgáljon – kiszabni méltóztatssék. Nem kevésbé akarja a tiltakozó úr, hogy saját jogaiban kárt szenvedjen, azért ünnepelesen ellentmond a fentemlített török határkizigazításnak, eltulajdonításnak és az ő keresztúri falubeli területe Csabához való csatolásának. Eltiltja nevezett csabaiakat és bármely más erőszakosan eljárókat a teljes használatától és eltulajdonításától és pedig nyájak, s bármely ott található javaik elvesztésének terhe mellett, s egyúttal az erőszakoskodóknak elfogatása terhével. Azonfelül az összes fentebbi esetről illetékes formában, bizonyosságlevél kiállítását kéri.

E panasz további sorsa ismeretlen, a Pest megyei Levéltárban legalábbis nincs nyoma ennek. Valószínű, hogy a törökök kiűzése után, amikor Pest vármegye magisztrátusa már Pesten folytatta munkáját, Szelényi János már nem élt, a keresztúri kárvallottak is szétszéledtek és így nem volt többé panaszos, sem bíró!

Dr. Bartók Albert

A gerényi templom

Kárpátalján, az Ungvárral maholnap teljesen egybeépülő Gerény (Horjány) faluban található egyik igen érdekes építészeti emlékünknél, a falu egykori katolikus temploma. A templom szentélye eredetileg önálló kerektemplom volt, annak is egy ritka, Európában egyedül hazánk Árpád-kori építészetében előforduló típusa.

Hogy a gerényi templomot építészeti emlékeink megfelelő polcára helyezzük, röviden tekintsük át a kerektemplomok, rotundák európai megjelenését. Kontinensünkön abban a területsávban a leggyakoribb az előfordulásuk, amely az Adriától a Keleti tengerig húzódik, és számuk ezen belül is hozzávetőlegesen az egykori Magyarország területén a legnagyobb.

Előzményeik, rendeltetésük területenként és időben jelentősen eltér egymástól. A hazai szakirodalomban mindmáig a legteljesebb összefoglalást adó *Gervers-Molnár Vera* felsorakoztatja azokat a különféle funkciókat, előképeket, amelyeket a Dalmát tengerparttól Dániáig, Bizáncból a német fejedelemségekig húzódó terület rokon emlékei mutatnak.¹ A kerektemplomok Dalmáciában önálló templomokként működtek, Ausztriában túlnyomórészt kétszintes csontházak – karnerek – találhatóak, míg a cseh-morva és lengyel terüle-

¹ *Gervers-Molnár Vera*: A középkori Magyarország rotundái (Művészettörténeti füzetek 4. Akadémiai Kiadó, Bp. 1972.)

0 10m A rotunda alaprajza és metszete a későbbi átépítésekkel (V. Zalozičky után)

tek kerektemplomai nagyrészt várak területére esnek, ebből következtethetően várkápolnák lehettek. A magyar emlékek túlnyomó többsége önálló templom – közösségi célú szakrális építmény – volt.

Csemegi József figyelt fel elsőként arra az alapvető hasonlóságra, melyet három magyarországi rotunda – a kiszombori, a karcsai és a gerényi – alaprajza, szerkezete és építéstechnikája mutat.²

Kiszombor (Csongrád megye), Karcsa (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) és Gerény (Ung megyei Horjány, Szovjetunió) kerektemplomai ugyanis hatkaréjosak: kívülről kör alaprajzúak, belsejükben pedig hat boltozott, félköríves fülke van kialakítva. Ennek előképeit igen messze, a Kárpátokon túl találjuk.

A karéjos és fülkés körterek típusa már a késő római építészetben kialakult. Ezt átvette az ókeresztény építészet, főként négy- és nyolckaréjos változatban, erre sok példa található. Hatszögre szerkesztett centrális építmények azonban az ókorban csaknem ismeretlenek és a késő antik építészetben is elég ritkák. A Kiszombor–Karcsa–Gerény csoport határozottan elkülönül az ország és egész Európa körtemplomaitól, feltehetően egy építőműhely termékei.

Mindhárom téglából épült, a középtér hatszögletes, tamburos kupolában folytatódik. Méreteik is igen hasonlóak, a kiszombori rotunda külső átmérője 9,50 m, a karcsaié 8 m, a gerényié 8,50 m. A kiszombori épülhetett a legkorábban, 1020–1050 táján. Díszítései a leggazdagabbak, alaprajza a legszabályosabb. Kupolája feltehetően a XIII. században elpusztult. A karcsai templomon a díszítőmotívumok már letisztultabbak, egyszerűbbek, feltehetően a XI. század közepén épült.

Míg ezt a kettőt könnyen megtekinthetjük, a gerényi templomhoz már körülményesebben lehet eljutni, de az utazási irodáink által szervezett 4–5 napos Ungvár–Munkács-utazások bevezetése óta már ez sem gond. A gerényi rotunda épülhetett a három közül legkésőbb, feltehetően a XI. század második felében. Egyben ez az egyetlen, amelynek kupolája épségben maradt, így ennek alapján következtethetünk a másik kettő eredeti kupolakialakítására is. A díszítőelemek ezen már csaknem teljesen eltűntek, a fülkék belső fala egészen sima. Külsője is egyszerű, csupán kupoladobja fejeződik be szépen mintázott, farkasfogas párkánnyal. Falazata a másik két templomhoz hasonlóan téglából készült, falvastagsága 2–2,5 m.

E templomokat szemlélve felvetődik a kérdés, mi készítette az építőket a hatszögre szerkesztett templomok felépítésére? Feltételezhetjük-e, hogy e sajátos forma felelt meg legjobban a szertartás levezetésében és így gondolhatunk-e arra, hogy ezekben a templo-

²Csemegi József: Közép-Európa román kori centrális templomainak építészettörténeti kérdései (Építész- és közlekedéstudományi közlemények IV. 3. szám, Bp. 1960.)

mokban a ma ismert vallások előtti, mai értelemben pogány vagy félpogánynak nevezhető rítusok játszódtak le? Csemegi József feltevése szerint a hatszöges térkompozíciók eredendően meghatározott eszmei tartalom kifejezésére szolgáltak. Fejtegetéseit a hexogramm ősi asztrálszimbólumából vezeti le, amely Mezopotámiai eredetű, a hatos számnak, valamint a hatszögnek a sajátosságait mágikus jelleggel értelmezve, általános bajelhárító jelképként szolgált. (Legismertebb formája a Dávid-pajzs.) A kora középkor keleti templomainak meglehetősen elterjedt alaprajzszerkezési formája. A babonás közhit a sötét démoni erők, a rontó hatalmak távol tartásának céljából használta fel. Lehetséges, hogy a gyülekezet e babonás jel közepén érezte magát biztonságban a gonosz hatalmaktól. A hatszög gonoszűző erejébe vetett hitet a körbe szerkesztett hatszirmú virág képében hazánk területén temetkezési kultúránkban, fejfákra faragott jelek formájában is megtaláljuk.

A gerényi kerektemplom nyugati oldalához a XIV. században gótikus hajót építettek, mely diadalívvá csatlakozik a kerektemplomhoz, ami így a templom apszisává alakult. Ahogy az eredeti kerektemplom építéséről, úgy e bővítésről sem maradtak írásos emlékek. Érdekes, hogy míg a karcsai templom bővítésekor igen tetszetős hajót építettek a kerektemplomhoz, addig a gerényi templom gótikus bővítése az eredeti résznél feltűnően egyszerűbb, primitívebb megoldású annak ellenére, hogy minél később épült, annál fejlettebb építési kultúrát feltételezhetnénk. Kicsiny huszártornya valószínűleg még későbbi ráépítés.

Arról már okleveles említés történik, hogy *Károly Róbert* az egész ungvári dominiumot a *Druget*-grófoknak ajándékozta, ők voltak megrendelői a templom ma is gyönyörködtető freskóinak. Színviláguk hideg, túlsúlyban vannak a kék, lilás-rózsaszín, világoszöld és türkiz színek. Különösen szép az „Út a Golgotára”, „Krisztus Pilátus előtt” és a „Keresztrefeszítés”. Lírikus hangulatú az „Agyali üdvözet” és a „Menekülés Egyiptomba”. A freskók ugyan megrongálódtak az idők folyamán, de ma is szépek.

A templom szervezeteleg az ungvári Művészeti Múzeumhoz tartozik, s egész nap megtekinthető. Sajnos az utazási irodák által szervezett Ungvár–Munkács utazások programjában meglátogatása nem szerepel, de az ungvári szabad program ideje alatt jut idő a felkeresésére. Helyi buszjáratok az ungvári „Vosszoszdinenija” térről 10 percnél tovább indulnak Gerénybe.

Dékány Tibor

Eperjesi műemlékek

Eperjes felettébb gazdag ún. felső-magyarországi renaissance stílusú házakban. E stílus jellegzetes vonásai a magas oromfal, rajta félköríves fülkék, sgraffitódíszítés, az oromfal alatt kiugró párkány, s az erkélyszerű ablak. Ebben a stílusban nincs két egyforma ház Eperjesen.

A századunk elejéről származó fényképen három jellegzetes ún. felső-magyarországi renaissance stílusban épült ház látható. Ezek a házak a város főutcájának keleti oldalán a Szt. Miklósról elnevezett plébániatemplommal szemben, évszázadok óta állanak őrt.

A fénykép bal oldalán látható épület a Rákóczi-ház (Fő utca 86–88.), amelyet 1903-ban márványtáblával jelöltek meg. Egykori felirata: *II. Rákóczi Ferenc udvarháza* – az Eperjesi Széchenyi-kör. Az újabb kutatások szerint ez az épület II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) idejében már nem volt a Rákócziak birtokában.

Ez a ház nevezetes azért is, mert ebben kötötték meg az „eperjesi békét” 1633. szeptember 28-án I. Rákóczi György erdélyi fejedelem és II. Ferdinánd biztosai között *Pázmány Péter* bíboros közreműködésével. A megkötött szerződés értelmében a munkácsi vár és uradalom a Rákócziaknak jutott örökbirtokul.

A házat a hagyomány szerint föld alatti folyosó kötötte össze a légvonalban 5 km-re emelkedő nagysárosi várral. Hogy valóban így volt-e, azt ma már alig lehetne eldönteni. Tény, a ház alatti pince rendkívül nagy terjedelmű és számos ágra oszlik, de a pincebejáratok a városfalak alatt meg is szűntek. Az épületet 1956-ban teljesen átalakították, s ide helyezték a Szlovák Tanácsköztársaság Múzeumot.

II. Rákóczi Ferenc gyakran fordult meg Eperjesen, mint a megye főispánja, azonkívül fiatal feleségével is sok napot töltött itt (főleg 1694-ben és 1697-ben).

A következő ház Eperjesnek sgraffitókkal legpazarabban díszített épülete – a *Szent Lipót-ház* (Fő u. 84.), ennek a háznak oromfalán volt ugyanis látható Szt. Lipót ovális képe. A szent egyik tenyerén a Szt. Miklós-templom mását, a másik tenyerében meg egy zászlót tartott.

Ez a ház 1617-ben *Darrholz Ferencé* volt – (*Bocaius János* humanista költő és az eperjesi iskola rektorának tanítványa) –, akit a római történelem érdekelt, s ezért a ház oromfalán egymás alatt 28 fülkében római császárokat örökített meg, soraikban azonban még két német-római császárt is látni.

A szomszédos, párkánnyal díszített ház *Kerényi Frigyes* (1822–1852) költő szülőháza (Fő u. 82.). *Kerényi* magyarosított név, a költő szülei a német származású *Christmann János* és az angylszelidségű, finom műveltségű *Spannagel Teréz* voltak.

Szülőházát márványtáblával jelölte meg az utókor kegyelete. A Kollégiumi Magyar Társaság 1881-ben leplezte le az emléktáblát. Ennek a feliratnak is már csak a helye van meg. *Ezen házban született Kerényi Frigyes 1822. január 1-én* – volt olvasható az emeleten levő két ablak között.

Nevezetes ez a ház azért is, mert ebben az épületben volt a városháza 1520-ig, amit bizonyít a ház kapualjában látható díszes, faragott csúcsíves kő ajtókeretben a városnak V. László által 1453-ban ajándékozott címer. Eperjes másik, legrégebbi címerével együtt (a három szál epret tartó kézzel), melyhez érdekes legenda fűződik.

Az Eperjesen ma is élő hagyomány szerint a város nevét az erre járt s a tájat igen kedvelő *II. (Vak) Béla* adta az itt talált rengeteg eperről – amely a királynak igen ízlett –, s a várost is ő alapította. Egy másik hagyomány *IV. Béla* királlyal kapcsolja össze az eprestörténetet.

A fényképen *Párisi Ruha Nagy Áruház* feliratú ház homlokzatán két emléktábla volt látható. Az egyik márványtábla szövege (a *Kerényi* szülőházának szomszédságában levő két ablak között) *Petőfi* eperjesi tartózkodását örökítette meg ezzel a szöveggel:

Ebben a házban szállott meg

Petőfi Sándor

Kerényi és Tompa barátjainak látogatására 1845. évi április 4-től május 2-ig, az Erdei lak költői versenyének idején. – Az Eperjesi Széchenyi-kör.

Miután *Kerényi Frigyes* családi és egyben a szomszédos szülőházát eladta, ennek a háznak az első emeletén bérelt két szobát, ide szállt *Petőfi*. Az „*Erdeti lak*” költői versenyt egyébként hármójuk közül a helyi költő, *Kerényi* nyerte meg.¹

A képen látható második ablakból nézte végig *Petőfi* 1845. április végén a lelkes helyi ifjúság által tiszteletére rendezett fátylasmenetet.

A másik emléktábla szövege a következő volt:

Ebben a házban lakott Kossuth Lajos 1816–1819-ig – Az Eperjesi Széchenyi-kör.

Kossuth Lajos csak eperjesi tartózkodásának kezdetén lakott ebben a házban, mert később a Kollégium épületében kapott állandó szállást *Greguss Mihály* professzornál.

Az átjáróval kiképzett ház az Igazságpalota volt, amely már 1573-ban létezett: itt tartották 1573-ban a Nyolcados-törvényszék ülését, melyre eljött maga *Verancsics Antal* esztergomi érsek is. Az érsek ugyanebben az évben éppen Eperjesen halt meg. 1723 óta itt működött a Kerületi ítélőtábla.

Mint joggyakornok gyakran kereste fel ezt az épületet *Kazinczy Ferenc* (1781–82),

¹ *Kerényi, Tompa, Petőfi Erdeti lakja* a valóságban nem volt. A három jó barát tulajdonképpen egy eszmenyi erdei lakot talált ki, arról írt verset. Az utókor azonban a három költeményhez keresett egy „igazolót” erdei kunyhót is és azt a Vilec dombon, erdei sűrűben meg is találta. Sőt, az eperjesi Széchenyi-kör e század elején emlékoszlopot is állított a Vilec dombon a három költő s a kitalált erdei lak emlékezetére. A hely ma is kedvelt kirándulóhely. (*Szombathy Viktor* kiegészítése.)

Kossuth Lajos (1820–21), *Trefort Ágoston* és sógora, *báró Eötvös József* (1837). A királyi tábla jeles bírái közül csak kettőt említek: *Szirmay Antal* történetíró (1787-ben volt a Kerületi tábla elnöke), valamint a XVIII. század végén élt *Zmeskáll Józsefet*, akit társai gazdag jogi tudása miatt „Corpus Juris”-nak neveztek, s aki latin verseket is írt.

Dr. Dobay Sándor

Az ócsai öreghegyi pincesor felmérése

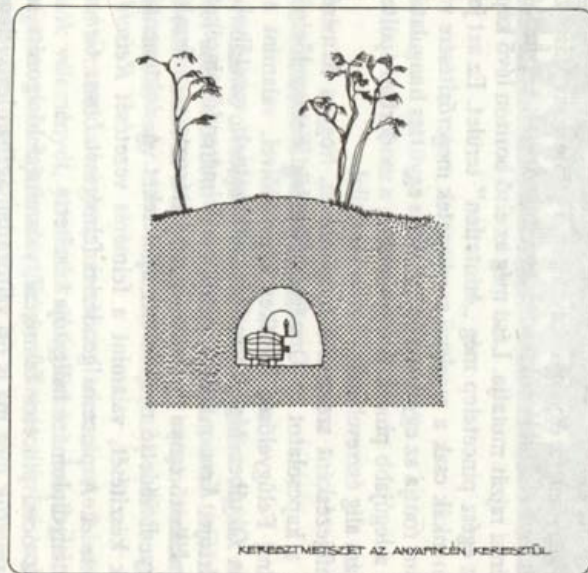
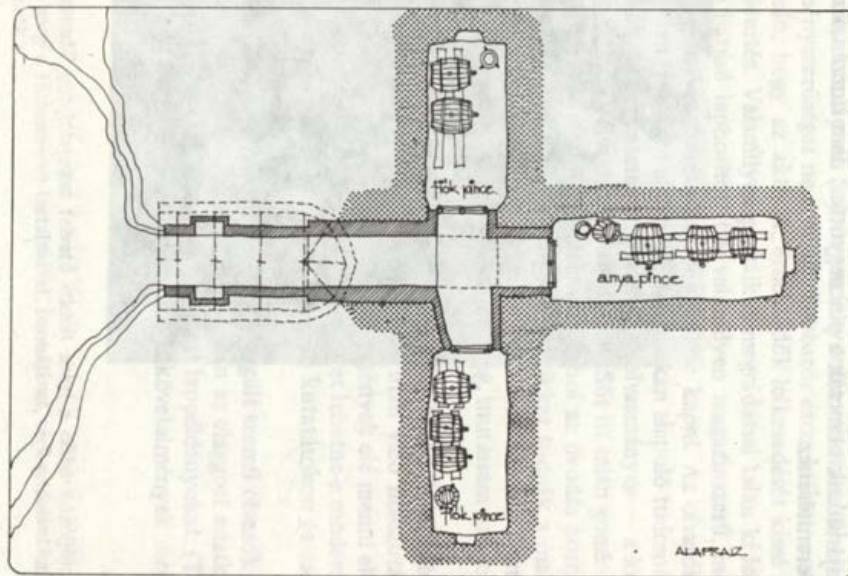
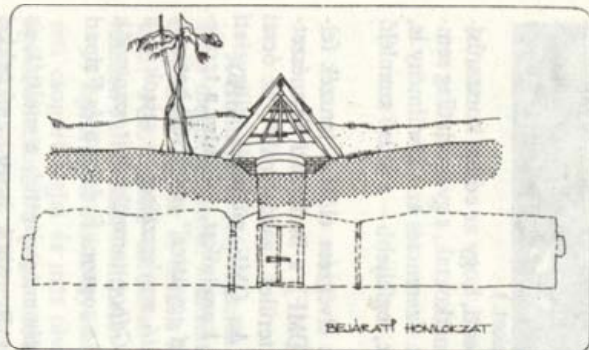
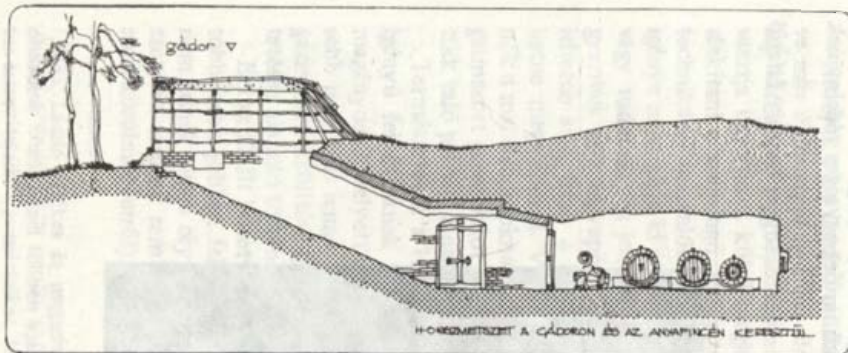
A Gödöllői Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Építészeti Tanszéke fennállása óta mindig figyelemmel kísérte oktató- és kutatómunkájában a múlt mezőgazdasági építészeti hagyományait. A mezőgazdasági műemlékek tanulmányozása nemcsak hazánk építészettörténetének, építési hagyományainak, a múlt vidéki életformájának a mélyebb megismerését jelenti számunkra, hanem azoknak a sok évszázados tapasztalatoknak az összegzését, amelyek nélkül az új nagyüzemi építés nem jöhetett létre.

A korábbi években a tanszék akkori lehetőségeihez mérten több falusi lakó- és gazdasági épület felmérését végezte el, elsősorban Pest megye területén. 1978-ban a tanszék a Mezőgazdasági Múzeum részére felajánlotta, hogy a műemlékek felülvizsgálatában, állapotörzítő felmérésekben gyakorlati és elméleti munkával részt vesz. A jelentős agrártörténeti emlékek fokozottabb védelméről szóló 42/1977. (XII. 8.) MÉM–ÉVM–KM. sz. együttes rendeletben foglaltak alapján ugyanis a Múzeum több, eddig fel nem tárt, illetve fel nem mért műemlékjellegű épületről és épületegyüttesről kapott bejelentést. Ennek az együttműködésnek első konkrét eredménye az ócsai öreghegyei pincesor és a szervesen hozzákapcsolódó terület egyéb műemlékjellegű épületének felmérési és állapotörzítő dokumentálása lett.

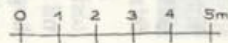
Az ócsai öreghegyi pincesor különleges, egyszerű és mégis jelentős műemléke hazai szőlőkultúránknak. Ismeretes, hogy szőlőtermelő hegyi vidékeinken, a Balaton környékén, Hegyalján, Baranyában gazdag és magas kultúrájú városok és falvak alakultak ki. E kultúra egyik teremtő alapja a magas színvonalú szőlőtermelés. A szőlőtermelés különlegesen szép kőépületeket, préházakat, lakóépületeket hozott létre, alattuk hatalmas hordók befogadására alkalmas pincékkel.

A szőlőtermelő kultúra hazánk síkvidékein is – a hegyvidékinél szerényebb körülmények közt – kivirágzott és megteremtette a maga egyszerűbb építészeti alkotásait, olykor préház, borház nélküli, egyszerű földbe vájt pincék formájában. Ilyen pincetelep az ócsai öreghegyi pincesor. Ócsától délkeletre a községtől csupán egy kilométer távolságban délnyugatra, enyhén lejtős területen fekszik. Mintegy 160 egyszerű földpincét számolhatunk meg a szinte művészi zsúfoltságban, ma már kiismerhetetlen parcellahatárok között. A pincék befogadóképessége csak egy-egy kisparaszti gazdaság igényeire készült.

A pincék lejárata egy, a völgy felé tárurol és arra szép kilátást nyújtó nyílás mögötti hordógurító lejtő (gádor). A lejtők felett fából készült, egyszerű nyeregtető nyújt védelmet. A tetőt náddal fedték varkocsszerű fonott gerinccel. A pincelejárát előtt egy-két fát ültettek. Az ezekhez rögzített kötél segítségével gurították le a súlyos, teli hordókat és fel az üresek. A bejáratnál a tetőt szép szegélydeszkákkal védik, amelyek felső csatlakozásánál pincénként egyedileg kovácsolt díszes kapcsokat erősítettek. A lejáratok két oldalán kedves ülőfülkéket vájtak ki pihenés, borozgatás céljára. A lejáratok gyakran csak meztelen föld- (agyag-)falúak, a legrégebbieket sövényfonással, vagy téglával támfalszerűen erősítették meg. A legújabbaknál betonfalakat is látunk. Az ülőfülke azonban mindegyiknél megvan.

38-AS SZÁMÚ PINCE FELMÉRÉSI RAJZA

A pincegádorhoz csatlakozó pincék között a legegyszerűbb az ún. „anyapince”, amely egyágú és egyenes folytatása a lejáratnak. Más pincéknél az egyik, vagy mindkét oldalirányba nyúló fiókpincék is csatlakoznak (A mellékelt ábra egy jellegzetes pince felmérési rajzát mutatja. Lásd még az első borítón lévő képeket.).

Az egész pincetelep még „érintetlen” terület. Ez azt jelenti, hogy az eddigi korszerűsítési munkák csak a meglévő szerkezetek megerősítésére vonatkoztak, s gyakorlatilag semmi sem rontja az egyébként évszázados együttes hangulatát. Szerencsés az a körülmény is, hogy a legújabb pincék is ugyanebben a modorban épültek, legfeljebb – a külső szemlélő számára alig észrevehető – beton támfallal.

Befejezőként szeretném megemlíteni, hogy a felmérés elvégzése előtt a tanszék felvette a kapcsolatot az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF), a Budapesti Természetvédelmi Felügyelőség illetékes képviselőivel, valamint a terület „gazdájának”, az ócsai Vörös Október Mg. Termelőszövetkezetnek vezetőivel. Az OMF műemlék-felügyeleti szakértője, *Kerner Gábor* kijelölte a felmérendő pincéket, kunyhókat, valamint a területen található tanya épületét, és meghatározta a „műemléki együttes” védettségi határát, az egyedi védetté nyilvánított épületeket. A dokumentáció szerkesztését, a rajzok és a fotók készítését, valamint a felmérés vezetését *Reischl Gábor* tanszéki építészmérnök végezte el. A pincesor geodéziai felmérését *Lovas Gábor* a soproni Erdészeti és Faipari Egyetem diplomázó hallgatója készítette.

Az ócsai pincesor felmérése, valamint feldolgozása során megsejtettük a múltját, és megismertük még ma is ősi változatlanságában levő jelenét. Reméljük, hogy munkánkkal hozzájárultunk nemcsak a pinceegyüttes, de a hozzá tartozó terület egységes védelmének megteremtéséhez.

Tomory László

Honismereti postaláda¹

A Honismeret folyóiratnak rendszeres olvasója és külső cikkírójaként vagyok részese a lap megjelenésének. Mindezeket azért mondom el a kezdet kezdetén, mert tisztázandó, hogy nem vagyok és nem is lehetek tisztában a lap megjelenésének bonyodalmaival. Ha tehát a következő sorokban maximális vagy eleve képtelen dolgokat pendíték meg ez részben ennek tulajdonítható.

A lapról írott véleményemben nemcsak a magam, hanem az általam vezetett honismereti csoport tagjai és más olvasók véleményét, javaslatait is igyekszem belefoglalni. Az egész ötletkoszorú tehát többségében nem sajtószakértők gondolatait tükrözi, sok lesz benne az esetleges, a soha meg nem valósítható . . .

Kezdjük a lap legelső oldalánál, a címlapnál. Sajnos a színnyomás változásaitól eltekintve más újdonságot és főleg élményszerűséget nem nyújt. Többször észre kellett vennem a lap kiosztása, megbeszélése során, hogy az aktívák, érdeklődők lelkesedését kissé leherasztja ugyanaz a külső megjelenítés. Valamilyen praktikus megoldással talán ki lehetne alakítani a szemfogyó, lelkesítő hatású lapborítót. Ők valamilyen magazinszerű, modern technikával megvalósított olvasókönyvet szeretnének a kezükbe kapni. Az olvasókönyv igénye nem zárja ki a magas szinten járó, igen alapos kutatómunkán alapuló tudományos, vagy tudományos jellegű munkák megjelentetését . . . Csupán olvasmányos – a kamasz gyermek és a nagyapók számára egyaránt élvezhető – formában. Sőt itt talán gondolnunk lehetne arra, hogy a helyismereti, honismereti szemléletet valahol az óvodás korban lehetne megalapozni. Vajon az eddig megjelentek közül, melyik cikket tudnák a mai óvónők a mai óvodásoknak úgy fölolvasni, hogy az rezonanciára találtatna? . . . Az itt megfogalmazott gondolatot gyakorló nagyvárosi óvónők kérdezték meg, mutassam meg melyik cikk való példálul a nagycsoportosoknak?

Természetesen a Honismeret elsősorban felnőtteknek, sőt speciálisabb érdeklődésű és igényű felnőtteknek íródik. Viszont az akadémikus színvonal után való hosszútávú futó magányosság helyett ez, a szélesebb olvasórétegek, élő és valós igények elé menni előnyösebb megoldás lenne. Összefoglalólag megkérdezem: a Honismeret lehetne-e modern, magazinszerű kiállítású (lásd História) olvasmányos könyv, modern kutatásokon és szemléltetésen alapuló történeti kalendárium? . . .

Ezt az ideált követve a nagyobb betűsítés és idősebb, elgyengült szemű olvasók közül többeknek jobban felkeltené az érdeklődését. A kis betűk láttán az elaggott adatközlők nem adnák vissza oly sokszor a honoráriumként nekik juttatott lappéldányokat. (Természetesen semmit sem tudok a nyomdatechnika és egyéb tárgyi követelmények meghatározó körülményeiről).

¹ Zóka László értékes és megszívlelendő gondolatokat felvető cikkét azzal a céllal közöljük, hogy olvasóink közül minél többen írják meg a Honismeret tartalmával, formájával, terjesztésével kapcsolatos észrevételeiket, javaslataikat. (Szerk.)

A gyakoribb és látványosabb szemléltetés talán a mostani technikai körülmények között is megvalósítható. Lehetőleg növekedjék a vizuális anyagok mennyisége, változatossága, tehát fotók, rajzok, térképek, vázlatok és más egyéb, ami a műfajba belefér! Miért? Mert ezt várják, sőt igénylik! Milyen olvasói vannak a lapnak? Nemcsak kávéház körül unatkozó fiatal és elaggott intellektüellek, hanem lelkes kamaszok, a fizikai munkában, a gépkocsivezetésben valóban elfáradt (és mégis érdeklődő) dolgozók. Este vagy a munka röpke szüneteiben könnyebb szemüknek végigfutnia az ábrázolásokon, a tömör és szép magyarsággal megfogalmazott szövegeken, mintsem hosszú-hosszú oldalakon át kanyargó akadémiai ízű elvi-elméleti fejtegetéseket silabizálniuk . . . Nem gondolok arra, hogy száműzni kellene a magvas, mélyenszántó, gondolatokban és adatokban dúskáló munkákat, csupán a kellő arány keresendő egy-egy lappéldányban s egy-egy íráson belül.

A felépítés a rövidesen egy évtizedet megélt évfolyamokban arányos, kiérlelt. Igaz ugyan vannak kiforrott rovatolások, vannak időnként, ideiglenesen, avagy néha felbukkanó rovatok . . . Végül is mi követendő? Fogalmam sincs! Józan ész alapján úgy találok helyesnek: a már bevált rovatok (pl. Könyvespolc, Krónika, Évfordulóink) haladjon tovább és valahogy helyet kéne adni az időszerű, netán divatos áramlatoknak.

A szerzőgárda változatos, valóban helyet ad „új neveknek”. Vannak természetesen gyakrabban felbukkanó arcok. A már törzsgárdává alakuló szerzőcsoportot érdemes lenne rövid, portréjellegű írásban bemutatni vagy bemutatkoztatni. Kik vagyunk? Ki vagyok? Életút, tevékenység, polgári foglalkozása, hogyan került a Honismeret laphoz? Eddigi munkásságának kimerítő bibliográfiája, amely e tevékenység nélkülözhetetlen munkaeszköze.

Nem tudom megítélni, hogy a lap mennyiben törekedhetne nyitott jellegre! . . . Számomra az évente visszatérő honismereti akadémiák alapvető élményt jelentenek. Két alkalommal – mások jóindulatából – részt vehettem országos találkozóinkon. Vajon minden egyes lappéldányban hogyan tudnánk ezt az országos találkozót baráttivá, testvérvé nemesülő bajtársi seregszemlét megvalósítani!? . . . A honismereti tevékenység mozgalom! Mint mozgalom az érzelmeket, a mélyörvénylésű szenvedélyeket nem nélkülözheti, kéthavonta, egy-egy cikkel meg tudnánk-e adni egymásnak a szellemi randevűk – már felnőttként, tehát megalapozott és higgadt hűségge emelkedő – élményét? . . .

A lap követi a mozgalom hullámszását, hírt ad a szakkörök életéről, a kirándulásokról, a gyűjtő táborokról. Viszont hiányzik a postaláda, a fórum rovata, az olvasók nyers, ám annál őszintébb és használhatóbb reagálási lehetősége. Pedig kellene! A régi példányokban e lehetőség megvolt. Talán helyénvaló lenne felújítani! . . .

Az alig egy évtized alatt még nem alakulhatott ki a másik lapokat orgánummá emelő lehetőség, a vita! Holott lenne miről! Egy-egy cikk megállapításai, módszertani kérdések, egyebek. Egymás tanulmányaihoz alig-alig szólogatunk hozzá. Igen sok témakör folytatható. A szerző eleve úgy írja meg, legyen folytatója s a folytatás késik, azaz sosem jön meg.

A nyitottság lényeges összetevője a terjesztés, az eljutás a valóban érdeklődő olvasókhoz. Ahogy a szerkesztő elmondta, országosan problematikus a példányszámok helyes aránya, nem tudni melyik fokozatig jutnak el a lapok. Nyilván nem ezért készül e kiadvány, nem ezért koptatja a szerkesztőség és a szerzőgárda alacsony honoráriumért önmagát. E lap terjesztése lehessen olyan, mint a többi bevett folyóiraté. Jusson el a szakkörökhöz, az adatközlőkhöz, a beszervezendő, a leendő szakköri aktívákig, a kívülálló, de szimpatizáns s a szervezésben segédkező személyekig. Remélhetőleg a tárgyalások jól sikerülnek, s a posta terjeszti majd, megrendelhető lesz, s ezzel nyomban sok időt, energiát rabló teendőktől mentesülünk.

A lap évfolyamainak tartalomjegyzéke igen jó! A honismereti bibliográfia a szakköri és magánkutatók modern munkaeszköze. Mindössze annyit fűznék hozzá, egy-egy megye kiadványai vajon eljutnak-e a másik megyébe, ha nincs személyes ismeretség?

Már külföldön sem újdonság a honismereti munka. A lap néhol hírt ad a kinti tevékenységről. E híradás, kitekintés más országok honismereti mozgalmaira nem lehetne-e gyakoribb? Más megyékben, más szakkörök munkái láttán csodás impulzusaink vannak, vajon más égtájak, államok bekalandozása nem adna-e hasonló élményt, indíttatást? A felmérések, hatásvizsgálatok korszakát éljük. Biztosan nem időszzerű, de lejegyzem a honismeret hatékonyságát, napi életbeli hatását nem lenne-e célszerű felbecsülnünk?

A pályázati fölhívásokat a lap rendszeresen közli. Egyről megfélekedezik, a helyezést elérők bemutatásáról. Tanulmányaik kivonata, munkamódszerük ismertetése hasznosan lendítené a gyakorló honismeretesek munkáját.

A megyei honismereti híradók, falukrónikák, honismerttel foglalkozó lapok, például Baranyai Művelődés ismertetése, kivonatolása lényeges támogatást jelentene. Természetesen nyomban tegyük hozzá, hogyan lehet hozzájutni?

Befejezésként néhány témakört említek. Magam és ismerőseim szeretnénk olvasni e témákról és ismerni földolgozásuk módszertanát. Lehet, már szakállas témák, bennünket viszont érdekelnének:

A honismeret, helyismeret iránti fogékonyság, érdeklődés kialakításának gyakorlatban bevált fogásai, módszerei. Mely életkorban kezdhető el? Hogyan? Iskolai fokozatok. életkor, foglalkozás egyéb tényezők szerint hogyan oszlik meg? Ez az érdeklődés és aktív munkálkodás hogyan tehető a személyiség részeselmévé? . . . Mindezek gyakorlati megoldásai, tapasztalatai, mérhetősége, hogyan érzékelhető a gyakorlatban?

Az életmóddal, életmódváltással összefüggő kérdések. Az életminőség helyi, táji, vetületei, árnyékos oldalai, áporodott levegőjű, kisszerű megvalósulásai.

Kis létszámú társadalmi közösségek például szekták, néptöredékek, különös foglalkozási ágak, egyéb kohéziós erő által mindmáig összefogott, avagy összepréselt mikrotársadalmak belső, gyakorta igen különös élete . . . Végtelenül sajátos belső arculatuk, beilleszkedésük, kapcsolódásuk társadalmunk racionális, arányosan tagolt egészéhez . . . Tárnyi emlékeik, és alkotásaik. Például temetőkertjeik, lakhelyeik, hiedelmeik. Legfőképpen kohéziós és fenntartó erejük? E témakörben érdemes figyelni egy-egy település kisebb részegységében élő sajátos „mikropopulációk” belső életrendjére, elkülönülésük okaira.

Családtörténeti kérdések, kutatási módszerük. Hadifoglyok emlékei, elfeledett művészek, alkotó telepek, kiemelkedő egyéniségek leszármazottai, hol élnek, mit tudnak az ősükről, hogyan értékelik tevékenységüket, milyen emléktárgyaik maradtak? Használton kívül lévő ipari objektumok, lakótelepek bontás előtt, uradalmi létesítmények, technikai eljárások, mi menthető át belőlük a mába, a jövőbe? Romkertek, emlékparkok kialakításának lehetőségei. Romépület, elhagyott temetők, emlékfák mentése. Helyi, vidéki sajtótermékek földolgozása, ritka térképek, köztéri szobrok, síremlékek, temetkezési szokások, halotti kultusz vidékenként, religióként és anyanyelv szerint.

És végezetül ami mindezeket összefoglalja, egy-egy honismereti helytörténeti gyűjtemény avagy családi könyvtár. Hogyan jött össze anyaga, módszerek a gyűjtésben, alapításban . . . A továbblépés lehetőségei például Gödöllő helytörténeti gyűjteménye hogyan fejlődik múzeumi objektummá? A vezetők, a létrehozók milyen megoldásokat javasolnak és adnak át a széles szakmai közvéleménynek a jogos szakmai óvatosságuk megőrzése mellett?

Zóka László

EZERSZÍNŰ MAGYARORSZÁG

Az 1979. évi könyvhéten sok egyéb kiadvány között tűnt fel a Móra Ferenc Könyvkiadó két színes, tetszetős díszborítójú kötete: *Tüskés Tibor: Zalamente, Somogyország és Lázár István: S* középen ott a Velencei-tó című műve. E két kötetrel új sorozatot indított a kiadó *Ezerszínű Magyarország* névvel. A célkitűzés a könyvek fülszövegében olvasható: „Vallo-mások a szülőföldről – így lehetne röviden jellemezni kiadónk sorozatát, amely tizenkét kötetben egy sokak számára kevésbé ismert, felfedezésre váró országot mutat be: Magyarországot. Neves írók, költők vállalkoztak arra, hogy a fölnevelő táj arculatát megrajzolják, megcsodáltassák műemlékeit, népi művészetét, irodalmi hagyományait, bemutassák az ott élők táj- és életformáló mindennapjait. Más-más hangon, de közös céllal szólnak hozzánk ezek az írások: országjárásra, fölfedező utakra sarkallnak, jól tudva, hogy csak az átélt élmény maradandó.”

A két első kötetet még 1979-ben, ill. 1980 első felében követte két újabb: *Ágh István: Űres bölcsőnk járása és Varga Domokos: Aranyhomok.*

A kiadó tizenkét kötetre tervezi a sorozatot. Az eddigi négy kötetből három a Dunántúlt, egy a Duna–Tisza közét mutatja be. Már az eddigiekből is látható, hogy a kötetek beosztása nem a szigorúan vett földrajzi vagy néprajzi tájak szerint tagolódik, a hagyományos tájbeosztás volt ugyan az alap, s az ettől való eltérések nem olyan mértékűek, hogy ne tud-

nánk elfogadni. Természetesen csak a teljes sorozat ismeretében derül ki, hogy a tizenkét kötetrel sikerült-e valóban „befedni” az ország térképét.

A vállalkozás egyharmadán jutott túl a kiadó s ez már elegendő alap arra, hogy ne csak az egyes kötetekről, hanem a vállalkozás egészéről is véleményt formálhassunk.

Minden új kiadvány s méginkább a sorozatok esetében önmagától adódik az első kérdés, szükség volt-e rá, hiányt pótol-e vagy adott témakörben a választék-növelést szolgálja.

Lássuk mit talál az az olvasó a könyvespolcon, aki hazánk tájai iránt érdeklődik: Mindenekelőtt rendelkezésére állnak az útikalauzok, köztük az egyetlen, amely minden tájat átfog, a Magyarországi nagyútikönyv, ill. turisztikai vonatkozásban a Magyarországi kirándulások c. kiadvány. Ezek azonban jellegükből kifelé elsősorban információs adattárak s nem különösebben olvasmányok. Ugyanez a helyzet a turistakalauzokkal is. A megyei idegenforgalmi hivatalok kiadványait is említhetjük, ám az utóbbi három évtizedben még sohasem sikerült azt elérni, hogy egyidőben valamennyi megyéről hasonló jellegű tájékoztató kiadvány jelenjen meg.

Akit a tájak néprajzi megközelítésben érdekelnek leginkább, az a Gondolat Kiadó néprajzi tájmonográfiáit forgathatja. Csakhogy a sorozat immár több mint két évtizede indult s még mindig messze van a teljességtől. Ez természetesen azzal jár, hogy az első kötetek könyvészeti rit-

kaságok. Ám az is nyilvánvaló, hogy ez a sorozat viszonylag szűkebb réteg számára íródott, s aligha lenne alkalmas arra – ha teljes lenne is –, hogy egyetlen ember számára áttekintést adjon tájainkról. Hasonlóképpen *Kósa László* és *Filep Antal* közös vállalkozása A magyar nép táji, történeti tagolódása – is szűkebb réteghez szól, lexikonszerű tömörségben.

Az olyan átfogó kötetek, mint *Tüskés Tibor* Magyarország c. kötete a Képes földrajz-sorozatban egy-egy tájnak – terjedelmi okok miatt – szinte csak sorokat szentelhet. A legújabb földrajzi összefoglalás, Magyarország természeti és gazdasági földrajza (főiskolai tankönyv) ismét szűk réteg számára íródott – érthetően.

A Tankönyvkiadó Szülőföldünk... című sorozata sem kérdőjelezheti meg az Ezerszínű Magyarország létjogosultságát. Egyrészt azért nem, mert egy évtized alatt mindössze két kötete jelent meg (Budapestről, illetve Észak-Magyarország cím alatt Borsod-Abaúj-Zemplén megyéről), másrészt olyan antológiák ezek, amelyek bizonyos értelemben túlságosan terjedelmeseek, de szövegválogatásuk megkérdőjelezhető, ezért kevesebbet láttatnak az adott tájból, mint a Móra-sorozat kötetei.

Fölemlíthetjük még a különböző hegységeket bemutató tájrajzi sorozatot melynek sikerült darabja *Szombahy Viktor* kötete a Vértesről és a Gerecséről vagy *Tamaskó Ödön* Zempléni-hegysége. Azonban ez a sorozat is erősen csonka maradt.

A két világháború között a legnagyobb szabású tájrajzi vállalkozás *Kogutovitz Károlyé* volt. Az 1930-as években jelentette meg két kötetben a Dunántúlt és a Kisalföldet bemutató munkáját. Sajnos ennek a kezdeményezésnek nem került sor a folytatására.

A szülőföldről szóló írói vallomások sorozatának gondolata sem új, már korábban próbálkozott vele a Panoráma Kiadó, ám *Szabó Pál* Biharország és *Tatay Sándor* Szülőföldem a Bakony kötetével megszakadt ez a vállalkozás. A kis, zsebkönyv formátumú kötetek kiállítása egyébként meg sem közelíti a Móra új sorozatát.

Összefoglalva az eddigieket, úgy véljük, hogy sikerült bizonyítani, hogy a sorozat hiányt pótol, nem egyszerűen hiányt, hanem nagy úrt. A kötetek fiataloknak íródtak, de nemcsak a fiataloknak. A jó, olvasmányos, érdekes könyv – s az eddig megjelent kötetek azok – minden korosztályhoz szólnak. A Móra-sorozat – úgy véljük – az iskolai oktatásban, a szülőföld megismertetésében is jobban hasznosítható lehet, mint a Tankönyvkiadó Szülőföldünk sorozata.

A kötetek szerzői mindenekelőtt a tájak hagyományos településrendjét, építészét, gazdálkodását, életmódját, művészetét mutatják be, évszázadokra, olykor évezredekre visszanyúlva az időben. Ez a múltidézés a gyökerek vallatása és nem valami nosztalgikus műtsíratás. A mélyen történeti, néprajzi, irodalmi gyökerezettségű írások megmutatják a mát is, az új törekvéseket. Nagyon lényeges utóbbi vonatkozásban, hogy elkerülték a sematizmus ma is ható buktatóit. A jelenben láttatják a gondokat, sőt a hibákat is, a lakótelepek sivárságát, a gazdasági átalakulás zökkenőit.

Aligha lenne mód és hely itt a négy kötet aprólékos ismertetésére, inkább csak a fő erővonalak jelzésére szorítkozhatunk. A szóban forgó jóit ismerő ember számára a kötetek nem hoznak meglepetést. S ez voltaképpen jó. A fontost megtaláljuk benne, ami kimaradt, arra logikus mentség a terjedelmi korlátozás. Ami egyébként is a főszövegben nem szerepelhetett, az a függelékben, a nevezetes emlékek, települések turisztikai jellegű útmutatójában olvasható.

A szöveg szerves része a kötetenkénti másfélszáz fénykép, amit különösen azért kell becsülnünk, mert turisztikai, idegenforgalmi, honismereti munkákban nem a jó értelemben vett profifotókhoz, hanem amatőr színvonalú munkához szoktunk hozzá. A képválogatás gondosságát dicséri az is, hogy nem elcsépelet képeket válogattak, hanem a közismert épületekről, tájakról is igyekeztek új, más megfogalmazású képet adni. S ha érheti meglepetés a

táját jól ismerő olvasót, az a fotókkal kapcsolatos. Igazi gyönyörűség a szebbnél szebb felvételekkel teli könyvet végigpörgetni.

No, de eddig minduntalan a tájat jól ismerő olvasót emlegettük. Pedig ők jelentik a kisebbséget. A 30–36 000 példány többsége minden bizonnyal olyan olvasók polcára kerül, akik csodálkozva fedezik föl a számukra ismeretlen tájak varázslatos szépségét, múltjának gazdagságát s a jelen értékeit. Az eddigi négy kötet is mennyi helyre kalauzol el. Még felsorolásuk is szinte reménytelen vállalkozás.

Tuskés Tibor könyvéből bepillantást nyerünk Göcsejre, Zalaegerszegre, Deák- emlékeket idézhetünk Kehidán, ismerkedünk a Balatonnal s a berekkel, Somogyvár csaknem évezredes egyházi emlékeivel, az egykori megyeközponttal. A csurgói „oskola” Csokonait idézi. Niklán Berzsényi portáján járunk. Kaposvárt Rippl-Rónai nyomába szegődünk, Göllén Fekete István ifjúsági regényeinek hangulatát keressük, Barcson az eredményeire büszke Vörös Csillag Tsz-be látogatunk.

Lázár István sokrétűbb tájra kalauzol. Kötetének lapjain nemcsak a genealógiai múlt, hanem Vértesszőlős kapcsán az emberi fejlődés évtizedreidei is meglevenednek. Ismerősünkké válik egy római város (Gorsium) csakúgy, mint a régi királyi temetkezőhely és lüktető mai város: Székesfehérvár. A zsámbéki népcsere, a csákvári fazekasság, a bauxitbányászat, a Velenicei-tó, a második Balaton, Tata ókori szobormásolat-gyűjteménye – így kerekedik ki a színes mozaik, melynek egy-egy szemcséjét jelenti a felsoroltakon kívül az alsuti arborétum vagy a martonvásári park is.

Leginkább személyes hangvételű *Ágh István* könyve a Bakony vidékéről, a kis falvakról, a mindennapi életéről, a múlttól és jelenről. A jól ismert Badacsony, a Somló, a Bakony erdeje, a betyárok mondhatni „kellően adagolva” jelennek meg, Kisfaludy, Berzsényi idézése pedig az irodalmi múltat vetíti elénk. Természetesen nem maradhatnak ki a kötetből olyan jól ismert települések, mint Nagyvázsony, Pápa, Ajka, Tapolca, Tihany, Veszprém, Zirc, Keszthely vagy Balatonfüred.

Varga Domonkos Aranyhomok című kötetében a Duna–Tisza közének népéről vallott, szűkebb hazájáról. Nemcsak az Alföldről hanem az északi dombos vidékről, Gödöllő, Fót, Ócsa tájékáról és a Jászságról is. Színes képet fest az egykori parasztvárosok múltjáról és modernizálásáról: Kecskemétről, Kiskunfélegyházáról, Kunszentmiklósról, Ceglédről, Nagykőrösről és a rohamosan gyarapodó Szolnokról. A könyv lapjairól elénk tárul a tanyák világa, a bugaci puszta, a betyárok élete, az irodalmi hagyományok Petőfi és Móra.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy hézagpótló sorozatot indított a Móra Ferenc Könyvkiadó, amely nagy közönségsikerre számíthat, amiben közrejátszik nemcsak a rangos szerzői gárda, a művészi szöveg és a gazdag képanyag, valamint az ízléses kiállítás, hanem az igen szolid ár (31–35 Ft) is. A sorozat egészében – az első négy kötet alapján ítélve – a honismereti mozgalom nagy nyereségének számít. Várjuk a következő köteteket, mert úgy lenne jó, ha két-három éven belül teljessé válna a sorozat.

Csorba Csaba

BÉKÉS MEGYE HELYISMERETI

IRODALMA 1945–1978

Válogatott bibliográfia (Összeállította:
Varga Gáborné)

(Kiadja a Békés megyei Tanács. V. B. Tudományos Koordinációs Szakbizottsága és a Békés megyei Könyvtár, Békéscsaba, 1979. 130 old.)

Egy könyvtáros-összeállította ajánló irodalomjegyzék akkor szolgálja jól a szakkutatást és minden, helytörténet iránt érdeklődő olvasót, ha egyértelműek, s a lehetőséghez képest „objektívek” az „anyag válogatásának pontosan körülhatárolt szempontjai”. Ha nem kényszerül az összeállító eleve menetegetőzésre, mint itt: a maga kialakította szempontoktól „csak néhány indokolt esetben történt eltérés” – írja. Nyilvánvalóan rosszak voltak azok a szempontok, amelyekről ilyen-olyan indokok alapján el kellett térni! Hiszen bárminemű eltérés a használó által megismerhetetlen-ellenőrizhetetlen *szubjektív elemet* visz a válogatásba. Következésképpen: vagy „elhiszem”, vagy „nem hiszem el” az összeállító döntéseinek indokoltságát. Joggal elvárhatom, hogy ne kelljen „gyanakodnom”: vajon a válogatás készítőjének körültekintő mérlegelése után, avagy szaktudományi tájékozatlansága, anyaggyűjtési felületessége eredményeként alakult a válogatás olyanná, amilyen. Hadd szembesítem a válogatás szempontjait az „eltérésekkel”.

1. Igaza van az összeállítónak: rendkívül sok olyan szépirodalmi művet fel lehetett volna venni, „amely vagy szerzője, vagy tartalma miatt kapcsolódik a megyéhez”. Helyesen tette, hogy „csak a megye határain belül megjelent művekre” szűkítette a válogatást. Csupán az zavar, hogy *következtelenül* tért el ettől az egyértelmű (s a használhatóságot nem csökkentő!) „szemponttól”. *Darvas József*, *Sinka István* vagy *Szabó Pál* műveinek bibliográfiai adatait úgysem Békés megye helyismereti bibliográfiájában keresnénk. Csak hogy ki dönti el tévedhetetlenül: melyik művük inkább helyismereti érdekességű, melyiket kell tehát mégis felvenni

ebbe a bibliográfiába? Nyilván okkal került be Darvas szociográfikus (Orosház-ismerethez nélkülözhetetlen) művének két különböző kiadása (449–450), de ugyanilyen okkal fel lehetett volna venni Szabó Pálnak – ha nem is Biharugra-ismerethez nélkülözhetetlen regényeit, – legalább *Szülőföldem, Biharország* című szociográfikus vallomását. És a további kérdések: Sinka Istvánt miért éppen a Kormos István készítette posztumusz válogatás (471.) reprezentálja? – Ha *Simonyi Imre Gyulai krétarajzok* című kötet „helyismeretinek” minősült, pedig a Szépirodalmi Kiadó gondozta (469.), nem lennének ugyanilyen fontosak „Gyula-ismeret” szempontjából korábbi kötetei? – Magam is úgy vélem, hogy *Lakatos Menyhért* regényének (464.) felvételét kellően indokolja helyismereti érdekessége, csak hogy ezzel az indokkal az Endrőd szociográfiai és néprajzi körképeként is olvasható *Timár Máté* könyvek – legalább a *Majoros Ádám krónikája* – szintén helyismeretiek.

2. Az iskolai értesítők és évkönyvek publicitása oly kicsiny, hogy megközelítőleg sem tudom felmérni: hány ilyen jellegű kiadvány jelenhetett meg Békés megyében. Azt sem tudhatom tehát, hogy mennyiségi okok miatt maradt-e ki „egy részük” a bibliográfiából. Azt azonban megállapíthatom, hogy a „Nevelés, oktatás” fejezetbe felvettek fontosságát, az átlagosnál nagyobb jelentőségét – vagyis a kiválasztás indokoltságát – meg sem kísérli bizonyítani a bibliográfia összeállítója. Ha az annotáció felhívna a figyelmem pl. arra, hogy iskolatörténet vagy oktatásmódszertani tanulmány is olvasható az iskolai évkönyvben, közvetve arról is eligazítást kapnánk, hogy mely évkönyvek felvételét tekintette szükségesnek.

3. Tartalmilag megfoghatatlan (legalábbis számomra), hogy melyek az „olyan tudományos közlemények, amelyek csak szűkebb szakmai körökben tartanak számot érdeklődésre”. Teljességgel tájékozatlan vagyok – mondjuk – a földtani szakirodalomban, de nem hiszem,

hogy egy középiskolai földrajztanár kizárólag a szűkebb szakmai körök érdeklődését felkeltőnek ítélne egy-egy ilyen tartalmú publikációt. Így nem szűkös szakmai érdeklődésem okán hiányolom Nagy Gyulának a Néprajzi Közlemények önálló számaiként megjelent, Orosháza néprajzáról (nem Hódmezővásárhelyéről!) írott monográfiáit (Hagyományos földművelés a Vásárhelyi-pusztán. Népr. Közl. 1963. 2. sz. és Paraszti állattartás a Vásárhelyi-pusztán. Népr. Közl. 1968. 1–2. sz.), vagy Szabó Ferencnek ugyancsak önálló kötetben publikált dokumentumválogatását (Dél-tiszántúli munkásszerződések 1889–1944. Népr. Közl. 1966. 3–4. sz.).

4. A különlenyomatokat – amennyire tudom – általában nem szokták felvenni az önálló műveket regisztráló bibliográfiákba. De: Különlenyomat az orosházi bibliográfia is (ezt megjegyzi az annotációban – 8.), és Parádi Nándornak a gyulai vár építéstörténetéről publikált tanulmánya is (amit a címlap hiányos könyvészeti adataiból nem deríthetett ki, nyilván ezért nem tudott róla – 434.).

5. A „kiállítási katalógusok” kirekesztését talán el tudom fogadni, csupán akkor berzenkedem, ha e „formai szempontnak” fontos tartalmak esnek áldozatul. Például a békéscsabai, a gyulai és az orosházi múzeumok állandó kiállításainak részletes vezetői, melyek vázlatos megyei, illetve várostörténetként is olvashatók. Különösen azért feltűnő ezek kihagyása, mert a békéscsabai szlovák tájház (347.) vagy a gyomai Kner-nyomdamúzeum ismertetője (422.) mégsem minősült kiállítási katalógusnak.

6. Nem értem, hogy miért „kegyelmezett meg” az összeállító néhány kéziratnak, olyanoknak, melyeket maga is „gépíratként” annotál. Ha viszont felvette a bibliográfiába, a lelőhelyet feltétlenül közölnie kellene (pl. 3, 7, 254, 298.). Aggályaim vannak egyébként a gyakorlatilag „majdnem kézirat” jellegű házi sokszorosítású termelőszövetkezet- és üzemtörténetek, szakköri kiadványok feltehetőlegét illetően is. Azt nyilván nem

kívánhatom meg az összeállítótól, hogy minden ilyen kiadványnál (feltűnően sok „jelent meg” – vagy csupán készült el? – Békés megyében!) utánajárjon és tüntesse fel: melyik *nagykönyvtárban* található meg.

7. Az „életrajz” témacsoportban a megyében kiadottak kerültek be a bibliográfiába, de kivételt tett az összeállító néhány olyan személy életéről, munkásságáról írott könyvvel, akik „életművük nagyobb részével kapcsolódnak a megyéhez”. Joggal kérdezem: a Sinka Istvánról szóló, az Akadémiai Kiadónál megjelent monográfia (492.) ezért kapott helyet, Czine Mihály Szabó Pál életrajza (Sz. P. alkotásai és vallomásai tükrében. Bp. 1971. Szépirodalmi Kiadó) viszont ezért maradt ki a válogatásból?

8. Közli az összeállító a felvett kiadványokról szóló recenziók, kritikák könyvészeti adatait is. Nagyon helyesen, hiszen ez a tartalomról tájékozódni akaróknak igen fontos információ lehet. Azt is elfogadom, hogy szükségtelen minden megjelent ismertetésre felhívni a figyelmet. Válogatásának azonban elfogadhatatlanul labilis a „szempontja”: a gyűjtés alapjául „a békéscsabai Megyei Könyvtárban található periodikák szolgáltak”. Ha ugyanis komolyan veszem ezt a „kirekesztést”, csak arra gondolhatok, hogy fontos periodikák igen-igen hiányosan vannak meg a könyvtárban . . . Az *Ethnographia*-ban megjelent recenziókra pl. viszonylag gyakran hivatkozik. Csakhogy ugyanott megjelent egy-egy hosszabb-rövidebb ismertetés Békés megye gazdasági földrajzáról (20. – Ethn. 1977: 496–497.), a Békés megye mezőgazdaságát bemutató tanulmánykötetről (99. – Ethn. 1960: 638.), Dankó: Körösköz-bihari hajdúságáról (206. – Ethn. 1961: 296–297.), Vésztő történetéről (245. – Ethn. 1977: 495–496.), Barabás Jenős kismonográfiájáról (307. – Ethn. 1965: 616–618.), Beck Zoltán cikkgyűjteményéről (308. – Ethn. 1966: 310–311.). Azt pedig csak röstellkedve kérdezem: lehetséges-e, hogy a Békés megyei Népújság-nak éppen az a

néhány száma hiányzik, melyben magam követtem el egy-egy (nem túl jelentős) recenziót? Vagy teljesen esetleges volt az adatgyűjtés a megye egyetlen napilapjából is?

Az elmondottak súlyos kritikai észrevételeknek tetszhetnek az avatatlank szemében. Aki azonban jártas a könyvtár-tudományban, pontosan tudja (amit én csak feltételezek magamról...), hogy mennyi vitathatót, naivitásnak minősülő „követelményt” fogalmaztam meg. *Ezért* szabadkoztam a bevezetőben. Ha azonban vitathatók is ezek az észrevételek, javaslatok, néhány „arany szabályon” (talán lehet, de:) nem érdemes vitatkozni:

– a válogatás szempontjait nyilván úgy kell megválasztani és a bevezetőben „körülírni”, hogy ne legyen szükség *semmilyen* „kivételezésre”,

– mivel a könyvtáros képzettségű bibliográfus nem lehet egyszersmind történész, irodalomtörténész, néprajzos, földrajzos (stb.), semmiképpen sem döntheti el megbízhatóan minden kiadvány tartalmi értékét, értéktelenségét, jobban teszi, ha kizárólag formai jellemzők alapján válogat,

– a válogatás alapjául szolgáló formai kritériumok lehetőleg olyanok legyenek, melyekkel nem jár együtt tartalmi veszteség.

Feltéve természetesen, hogy a bibliográfus betartja a maga megszabta „játék szabályokat”! ...

Szilágyi Miklós

EMLÉKEK A SZABADSÁGHARCRA, 1848/49

(A lábatlani Papírgyár támogatásával kiadta a HNF Komárom megyei Bizottsága. Tata-bánya 1978. 50 old.)

Ferenczy Miklós, Dunaalmás körzeti főorvosa, már írt egy helytörténeti munkát Csokonai Lillá-járól, aki ott pihen falujukban, az almási temetőben. Most

ismét kedves Duna-menti falujával foglalkozik, de ezúttal nemcsak Almással, hanem a szomszédos Neszmélyjel is, mivel a két község 1976 óta Almásneszmély néven egyesült. Ezúttal a két falu 1848/49-es krónikáját állította össze, kiegészítve fényképekkel, köztük dokumentum értékű érdekességekkel. (Bár technikailag lehetnének jobbak is.) A dokumentatív fényképeken kívül mozgalmas rajzos illusztrációk (*Szentessy László* grafikái) hozzák közelebb a nagy időket az olvasóhoz.

A szerző többet ad, mint amit a cím ígér: rövid áttekintést nyújt Dunaalmás múltjáról, majd a községben lezajlott eseményeket ismerteti, középpontjukban az 1849. augusztus 3-i győztes almási csatával. A helyi események leírásában egyik fő forrása *Barsi János* lelkésznek az almási parókián őrzött kéziratos naplója, de összegyűjtötte idős emberektől a színhagyományban élő emlékeket is, egyúttal felvázolta a krónikáiról, haladó szellemű almási prédikátor életrajzát. Szó esik könyvében röviden Neszmély múltjáról is, a *Csokonai, Petőfi, Jókai* által is dicséret neszmélyi borokról s a Dunaalmáson talált 1848-as tárgyi emlékekről, amelyek most a község múzeumában, a Lilla-emlékszobában láthatók.

A szerző szerényen ennyit mond könyvéről: „Munkámban igyekeztem bemutatni szűkebb hazám, Almásneszmély 48-as emlékeit. Ennél továbbmenve megyénk emlékeit kívántam az olvasóval megismertetni, ahogy lehetett – képekben. Tudom, hogy munkám nem teljes, de mentésemre szolgáljon, hogy kutatásaimat nehéz és felelősségteljes orvosi-gyógyító munkám mellett, csekély szabad időmben végeztem. Ez pedig egyáltalán nem volt könnyű. Az emlékek és az emlékezők napról napra kevesebbek lesznek. Öröm tölt el, hogy ennyit is megmentettem.”

Ferenczy Miklós könyve nem tudományos igényű helytörténeti monográfia, de színes, eleven és hiteles anyagával igen hasznosan szolgálja a honismeret célját. Bár minden helységnek volna csak egy

ilyen lelkes kutatója, egyetlen ilyen önzetlen patronálója s egy ilyen színes, gazdag tartalmú kiadványa, amely felnyitná a múlt sokszor bemohosodott de a jelent s a jövőt is tápláló forrásait!

Sz. F.

AMBRUS BÉLA:

A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG PÉNZRENDSZERE

(Akadémiai, Bp. 1979. 286 old. és 72 tábla fényk.)

A Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltásának 60. évfordulójára a neves szerző több éves munkáját bocsátotta közre az Akadémiai Kiadó. *Ambrus Béla* kitűnő szakember, neve elválaszthatatlan a magyar papírpénz történetétől és kutatásától. Művében nemcsak anyagleírást ad, hanem sokkal többet. Munkáját levéltári kutatások anyagával teszi színesebbé. Nemcsak a szakemberek, hanem a honismeret és a helytörténet kutatói számára is hasznos és érdekes olvasmány. Ez a könyv az első összefoglaló munka, amely a Magyarországi Tanácsköztársaság pénzügyét és az ún. helyi kibocsátású szükségpénzek eddig ismert kiadásait ismerteti.

A könyv a következő részletezésben tárgyalja a Magyarországi Tanácsköztársaság pénzügyi helyzetét: I. Általános pénzügyi helyzet. II. A Forradalmi Kormányzótanács pénzügyigazgatási szervezetének felállítása. III. A Magyarországi Tanácsköztársaság pénzkibocsátásai. IV. A bankjegy-felülbélyegzések. V. Bankjegyhamisítások. A propaganda eszközei. VI. A szükségpénz-kibocsátások. VII. A pénzügyrendszer sorsa a Tanácsköztársaság után. VIII. Függelék (az egykori iratok pénz-

ügyi vonatkozásai). IX. Jegyzetek. X. Irodalom. XI. A Magyarországi Tanácsköztársaság pénzeinek a katalógusa. Ebben a részben találjuk 1-től 220-as szám alatt a részletes leírásokat, amelyek 72 tábla fényképpel együtt segítik az előkerülő emlékek meghatározását.

Barbalics Imre János

VENCZEL JÓZSEF:

AZ ÖNISMERET ÚTJÁN¹

(Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 188 old.)

Venczel József nekem tanítványom, lelki gyermekem, barátom, közeli munkatársam, édestestvérem volt. Hadd pergessek néhány képet kapcsolatunk tanúsítására. 1926 őszén Csikszereda r. k. tanítókézőjében és r. k. gimnáziumában helyettes tanárként kezdtem működésemet. Venczel József és öccse László, tanítványaim voltak. József első gimnazistaként *Vigyázz* címen diáklapot szerkesztett. Nemcsak szerkesztette lapját, hanem saját kezével írta, saját rajzaival illusztrálta, maga sokszorosította (vegytintával és kocsonyával), maga címezte és terjesztette.

Csikmenaságra mentem egyszer falumunkára. Megkérdeztem az ott lakó asszonyoktól, mondanák el, hogyan lesz a kender- vagy lenmagból ing és a gyapjúból harisnya? Elmondták, én leírtam. Mutatták azonban a munkafolyamatnál használt eszközöket is, de azokat már nem tudtam lerajzolni. Jött Venczel József és úgy lerajzolta valamennyit, ahogy azok „A magyarság néprajza” kötetében ma is láthatók.

Ilyen alkalmakkor és magán-hegedűórái után hosszan beszélgettünk a faluról, a

¹ A könyvet bevezetővel és jegyzetekkel ellátta *Imreh István*. A következő tanulmányokat tartalmazza: Csikszék történelmi és társadalmi leírása, A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom, Az önismeret útja, Őt Olt menti székely község népmozgalma, A falukutatás módszerének vázlata, Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatók, A statisztika és a társadalomkutatás határán, A csákgorbói kutatás köréből, Demográfiai gondok a társadalomkutatásban, Közvélemény és társadalomkutatás.

falusiakról, a nép emlékezetéről, az írókról, írásokról, könyvekről. Láttam, hogy a közeljövőben érettségire álló ifjú koponyájában az adatok tömege rendszerezetten áll. Győztese is lett – már 17 éves korában – az erdélyi irodalmi versenynek. „A magyar falu XIX. századi irodalmunkban” címmel kapott feladatot 14 pályázó közül a legjobban oldotta meg.

Érettségi után Kolozsvárra, a jogi karra jutott. Szabad idejében *György Lajos* mellett a Liceum könyvtárában dolgozott. Feladatköre a hazai és külföldi folyóiratok szemmel tartása volt. A legjobb fejlődési lehetőség! Szóhoz jutási alkalmat Erdély leggondosabban szerkesztett folyóirata az „*Erdélyi Iskola*” kínált.

Édesapja, *id. Venczel József*, a csikszeredai gimnázium neves matematikatanára halálakor József fia megrendülten írja meg híres cikkét: „Apám lelke belém költözött”.

1939-ben *rugonfalvi Kiss István*: A nemes székely nemzet története című háromkötetes munkájában Várdotfalvi József néven, *Csik szék leírása* címmel fontos közleményt tett közzé Venczel József. Sokat lehetne beszélni katonaságáról, az Erdélyi Gazdasági Egyletben végzett főként statisztikai munkálatairól, egy országos hivatalos ténykedés számbavételéről, Teleki Pál Tudományos Intézetében végzett munkásságáról, könyveinek, cikkeinek özönéről, súlyos operációjáról, – a „Hitel” életre hívásánál tett fáradozásairól –, a Szociális Nővérek tanfolyamainak irányító előadásairól –, a katolikus mozgalmak élén: esztergomi utak, kalot munka, katolikus nagygyűlések szellemi irányítója, egyetemszervezős, szociológiai munkakezdés, melyet a hosszú időre előírt életrend csendje követ, majd új életkezdés (kottairással keresi kenyerét), kapcsolata az egyetemmel . . .

Az embert szerette, de az emberek között a magyart, székelyt nem tagadta meg, sőt büszkén megvallotta hitével.

A húszas évek végén a mindig mosolygó, de a világnak már-már búcsút intő édesapa arra kért, hogy fiait tartsam

szemmel. Intenzív figyelemmel kísértem végig Venczel József pályáját, és tiszta lelkiismerettel mondhatom, hogy életét becsületes, feddhetetlen, tiszta, igaz életnek láttam. Soha senkit meg nem bántott.

1972. március 16-án halt meg. Földi maradványai fölött Erdély püspöke mondott búcsúbeszédet a kolozsvári házsongárdi temetőben.

Domokos Pál Péter

BALOGH EDGÁR:

VARGYASI VÁLTOZÁSOK

(Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. 182 old.)

Sajátos honismereti mű *Balogh Edgár* nak e könyve. Szerencsésen ötvöződik benne a szociográfia és demográfia a családtörténet-írással. A keret a Háromszék megyei Vargyas, középpontjában a Méthé családdal, amelynek immár négy évtizede maga Balogh Edgár is tagja. E könyv ilyenformán kissé önéletírás és Vargyas község krónikája is egyben.

A kötet anyagát Balogh Edgár az 1941 óta írt, e témakörbe tartozó cikkeiből, naplóiból és leveleiből állította össze, amelyeket a történelmi összefüggésekre is utaló bevezető és összekötő szöveggel egészített ki. A folytatólagosan írt szövegek egymáshoz kapcsolódóan, hitelesen és hűen tükrözik a korabeli családi és falubeli eseményeket és az ezek kapcsán papírra vetett gondolatokat, érzéseket.

„Vargyas 2300 főt számláló község Erdővidéken, északnyugati sarkán annak a tájnak, mely Benkő Józsefet, a fűvészt és történetíró, Kriza Jánost, a népköltészet gyűjtőt, Bölöni Farkas Sándort, a demokráciát felfedező székely nemest, Benedek Eleket, a mesemondót adta a magyar művelődésnek” – mutat rá bevezetőjében Balogh Edgár, majd így folytatja: „Vargyas lakosságának jelentős része századokon át szabad állapotú volt: nemesek, lófők (huszárok) és gyalogpuskások (gyalogos katonák) faluja . . . A múlt szá-

zad végére nemcsak a székely szabadságoknak lett vége, hanem rátört a nyomor a falura is... Ma virágzó bányász-község.”

Az idestova negyven éven át írt könyv tehát arról tár elénk valóságselemekből összerakott színes mozaikképet, hogy a múlt század második felétől fokozatosan elproletárosodó Vargyas és benne a Máthé család sorsa hogyan változott meg a felszabadulás után, hogyan vetette le a paraszti lét alsó fokán élő, kezdetleges gazdasági viszonyok között megrekedt falu lakossága – természetesen nem egyik napról a másikra és nem a vajúdás gyötrelmei nélkül – a régi, több évszázados kötöttségeit és vált a község határában nyitott szénbánya munkásává, vagy az állami gazdaság dolgozójává, vagy pedig a termelőszövetkezet tagjává.

Erre az adott kitűnő lehetőséget Balogh Edgárnak, hogy – a Máthé család tagja lévén – az elmúlt négy évtizedben olykor huzamosabb időt tölthetett Vargyason, olykor pedig rokoni látogatásra hosszabb-rövidebb időre ellátogathatott oda. Így szinte a szeme előtt zajlott a falu felszabadulás előtti és utáni élete. Ez kitűnő alapot adott neki a múlt és jelen összevetésére.

A negyvenes években keletkezett írások pontos látéleletet adnak a falu birtokviszonyairól, arról, hogy a megművelhető föld nagyobb része, az erdők és legelők a falu földbirtokosának, Dániel bárónak és a falu nagygazdáinak tulajdonában volt, és hogy az erdejüktől, legelőjüktől megfosztott, kis földű parasztok nem tudták visszazerezni a tőlük csalafintasággal elvett földterületeket. De beszámolnak ezek az írások a föld megművelésének rendkívül elmaradt voltáról is (csak öt-évenként trágyáztak, faekével szántottak, sárlóval arattak) s arról, hogy a kukorica- és krumpliszüret előtt – estétől hajnalig – heteken át őrizték a mezőket a vadak kártevéseitől.

Az ötvenes évektől papírra vetett írások híven tükrözik a társadalmi és gazdasági viszonyok változásai folytán a falu

népének szemléletében, magatartásában, életmódjában végbement változásokat. Azt például, hogy mennyi sok vívódás után léptek be – nem valamennyien, egyenként – a közösbe a Máthé család tagjai. S általában hogyan, milyen vontatottan oldódott bennük a bizalmatlanság minden újjal szemben.

Vargyas arculatának megváltozása nemcsak azt eredményezte, hogy falu és falu közelebb került egymáshoz (azelőtt csak falun belül házasodtak össze, egy idő óta azonban a különböző falubeliek is összeházasodnak), hanem a falu és város is a közeledés jeleit mutatja (egyre többen küldik gyermeküket városi szakiskolákba). Ám ami felettebb lényeges: az urbanizáció fel nem tartóztatható folyamatként változtatja meg a régi életformákat. A kultúra pedig valósággal betör a faluba: kastélymúzeum létesült, irodalmi körök alakulnak, értelmiségiek telepednek meg a faluban.

Balogh Edgár könyve beszédesen tanúsítja, hogy hosszabb-rövidebb vargyasi tartózkodásai, folyamatos kapcsolata családjával, rokonságával és a falu népével azt a kivételes lehetőséget adta számára, hogy a változó időt nyomon követve, azon melegében rögzítse benyomásait, élményeit. Ezért hat a *Vargyasi változások* szinte eleven krónikának, ezért kelti az olvasóban azt az érzést, hogy szinte az író szavait hallja olvasás közben. Ebben van Balogh Edgár könyvének fő értéke.

Sándor László

TIMAFFY LÁSZLÓ:

SZIGETKÖZ

(Gondolat, 1980. 254 old.)

A *Gondolat* Könyvkiadó magyar néprajzi tájakat és ethnikai csoportokat bemutató sorozatának egyik kiemelkedően legjobb kötete *Timaffy László* Szigetköz című monográfiája. A szerző évtizedek óta kutatja, vizsgálja a Szigetköz földrajzi,

néprajzi sajátosságait. Sokoldalúan ismeri a táj természeti viszonyait, emberét, társadalmát és műveltségét. Ezért tudta már eddigi tanulmányaiban is olyan életszerűen felszínre hozni a táltosok és garabonciások tudását, az aranyosók tapasztalatait, az árvíz járta szigetek pásztor-hagyományait. Ez utóbbit, a nyugat-magyarországi igazási módszerekkel együtt a szerző német nyelven is feldolgozta, s ily módon kutatásának eredményei elismerően kerültek be a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe. Megemlítem, hogy Timaffy László tanulmányait számon tartja olyan alapvető munka is, mint *Schmidt L.* alsó ausztriai néprajzi kézikönyve (*Volkskunde von Niederösterreich*, I. kötet. Horn. 1966).

A rangos részlettanulmányok után Timaffy László munkaasztalunkra tette immár a Szigetköz második monográfiáját. Az első *Szigetközi krónika* címen 1975-ben jelent meg. Erről a munkáról a *Zeitschrift für Volkskunde* c. folyóiratban azt írtam, hogy szerzője kitűnően érzékeltette az ember és a táj kapcsolatát, az ökológiai viszonyok műveltségformáló szerepét. Ugyanezt mondhatom a szerző új munkájáról is. Könyvének minden oldalán alátámasztja munkája első mondatát, amikor azt mondja, hogy „az ember beleszületik a tájba”, s ennek révén keresi a közelebbi összefüggéseket a Duna és az ember között. Nem lépve túl a néprajzi szemlélet horizontját először a Szigetköz természeti földrajzi viszonyaival, majd történetével ismerteti meg az olvasót. A néprajzi fejezeteket azután ezekkel a gondolatokkal bocsátja útjukra: „A táj, a természet erői, a történelem eseményei az ember életének a lehetőségeit, kereteit biztosítják. Tartalommal, életvalósággal az emberi munka tölti meg ezeket a kereteket.” Mintha csak egy modern francia emberföldrajzi értekezést olvasnánk.

Ezek után élénk táru a halászkok élete, szerszámjárása, vízismerete, amely a szaképzett hidrológusoknak is dicsőségére válna. Megtudjuk, hogy a szigetközi ha-

lászbokrok tagjai a faluban lehetőleg egymás szomszédságába települtek, s a bécsi halpiacon a vizásoknak külön helyük volt. Évszázados tapasztalat jellemzi az aranyosók, a növénygyűjtők, a vadfogók tevékenységét. A félszilajon tartott baromfiak, a félreeső szigeteken legelő ridegszarvasmarhák a magyar állattartás néprajzát új színekkel gazdagítják. A szerző monográfiákba kívánczó részletmegfigyelései sorából csupán azt emelem ki, hogy a szigeteken legelő tehéncsordák fejéséhez a gazdák vesszőből font fejőolákat építettek, amelyek egész utcasort alkottak s oda jártak ki fejni a leányok. Megismerhetjük a pástorszervezetet, egy-egy „tudós” hírében álló pástori mágikus tevékenységét. A vízmolnárok, a hajóvontatók, a révészek, a fogatosok a Szigetköz jellegzetes alakjai, akiknek munkája visszatükrözi a táj termékeit, kereskedelmét, közlekedését. A földművelés, a kertészkedés, a szénagazdálkodás ismertetése során Timaffy László nemcsak a paraszti munkálatokat mutatja be, hanem súlyt helyez az uradalmakban dolgozó cselédek, aratóbandák munkaszervezetének ismertetésére is.

Az emberi életkor szokásait a bölcsőtől a sírig követi. Különös figyelmet érdemel a suttyó gyerek, a *puhabok* (az elnevezést a Szigetközön kívül csak a Csallóközből ismerjük) szokásainak, a legényavatásnak a bemutatása, a leánynéző jelképes cselekedeteinek ismertetése. Ha észrevétlenül fokhagymát, lapos dunai kavicst csempészték a legény kabátzsebébe, ez a diplomatikusan elutasítást jelentette. A Szigetköz népköltészetére jellemzőek a falucsúfolók, a katona- és pástordalok. Az aranyosás, a molnárellet, a révészkedés emlékei beleötvöződtek a népdalokba. Ízelítőt nyújt Timaffy László a népmesékről, a hiedelemmondákról, a boszorkányok, a táltosok tevékenységéről. Úgy látszik, hogy a Szigetköznek is megvolt a híres gyógyítóembere, mint pl. Veszprém megyének, ahol Ósiben tevékenykedett egy nagy hírű gyógyító. A szigetköziek a rábapatonai gyógyítóember-

hez jártak, aki úgy tűnik, hogy hipnotikus képességekkel is rendelkezett.

A történeti mondák a tatárvilágtól kezdve az agrárszocialista mozgalmakig terjedő időszakot foglalják magukba. Figyelmet érdemelnek Napóleon hadjáratának emlékei. A munka nagy jelentőségű fejezete a nagycsaládszervezettel foglalkozik. Timaffy László bemutatja a nagycsaládi szervezet felbomlását, a kiscsaládok beilleszkedését a szocialista közösségbe. A családtagoknak a munkásosztályba való átrétegződése a szociológusok számára is tanulsággal jár. Részletes analízissel mutat rá a szerző arra, hogy a falusi ember azzal még nem válik munkássá, ha a gyárba megy dolgozni. A nyolcórás üzemi munkát négy-öt órás otthoni munka egészíti ki, ami lassítja a szemléletváltozást.

Timaffy László munkáját a tájszavak jegyzéke s részletes irodalom egészíti ki. Sajnáljuk, hogy az építkezés, a táplálkozás és a viselet ismertetése kimaradt a munkából, amely azonban így is kiemelkedő alkotása néprajzi irodalmunknak. A gazdálkodással foglalkozó fejezetei nemcsak modern néprajzi, hanem eredményes emberföldrajzi szemléletet is tükröznek. A családok átalakulását bemutató zárófejezet pedig társadalmunk átforgatódásának vizsgálatához nyújt módszeresen rögzített néprajzi képet. Kívánatos lenne, hogy Timaffy László teljes néprajzi gyűjtése nagyobb monográfiaként megjelenhessék. Ezt a kívánságunkat nemcsak a szerző, hanem Győr-Sopron megye felé is továbbítjuk.

Gunda Béla

BARNA GÁBOR:

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK A HORTOBÁGY VIDÉKÉN

(Akadémiai, 1979. 277 old. és 50 kép)

Amikor a Hortobágy nevét halljuk, általában a ménesekre, gyulákra és pásztoraikra gondolunk, hiszen a néprajzi kutatás a legelgető állattartás körülményeit vizsgálta és tárta föl eddig leginkább, de a

Hortobágy „mellyékének” folklórjáról, ezen belül néphitéről és szokásairól mindmáig keveset tudunk.

Barna Gábor, a KLTE néprajzi tan-
székének munkatársa, évekig tartó munkával összegyűjtötte a Nagyhortobágy és környékének kiérdemesült s még működő pásztorainak néphit- és népszokásismertét. Terjedelmességük miatt azonban – néhány kivétellel – nem közölte ezeket a szövegeket szó szerint, hanem csak hiedelem- és cselekménytartalmukat írta le.

A pásztorhagyományokat a faluközösségeken belül más rétegekkel szoros kapcsolatban vizsgálta. Munkájában felhasználta a szépirodalmi adatokat és a kéziratos gyűjteményeket is. Figyelembe vette a különböző falvak lakosságának eltérő vallásából adódó következményeket. A jelenségeket pedig összehasonlította a szlovák, a lengyel, a ruszin és a román pásztorvilág szokásaival, hiedelmeivel, egy-két esetben távolabbi magyar tájak hasonló adataival. A különböző területek eredményeinek összefoglalására törekedett.

Könyvének első fejezetében a hiedelmek alakjait mutatja be (természetfeletti erejű személyek és természetfeletti lények) hiedelemközlések, élmény- és hiedelemmondák alapján. A gyógyítóembereket egyenként, külön-külön alcím alatt tárgyalja.

Miként az egész magyar nyelvterületen, itt is a boszorkány a legismertebb hiedelemalak. Gazdag anyag található e vidékről a boszorkánypörök irataiban is. Bőséges azonban a táltosokról, garabonciásokról, tudós pásztorokról és egyéb tudományosokról szóló hiedelmek száma.

„A természetfölötti lények közül legtöbb hiedelemtörténetet a lidérc, valamint a kísértet és a halott lelke összesomosódott képzetköréről jegyeztük le” – írja a szerző. Megtalálható itt a palóc ethnokulturális csoportra jellemző markoláb és a szintén kevés helyen ismert szecscko. Megállapítja, hogy a mitikus lények hamarabb kerülnek a mesei alakok közé, mint a természetfölötti hatalommal rendelkező személyek.

A hiedelmek alakjainak ismerete a különböző vallású embereknél alig mutat eltérést, mégis leggazdagabb hagyományul a görög katolikusok, legszegényebbel a reformátusok rendelkeznek. A nők inkább a boszorkány-, a halottlátó- és a kísértettörténetek hordozói, míg a férfiak a tudós pásztor, a tudós kocsis és a gyógyítóember hiedelemmondáinak tudói.

A könyv második részében a jeles napokhoz fűződő szokásokat ismerteti a szerző a gazdasági évnek megfelelően a tavaszi ünnepkörrel kezdve. Így összevetethetők a hiedelemtartalmú szokások a harmadik fejezetben közölt és elemzett, néphit szempontjából „üres” szokásokkal, mint amilyenek a pásztorfogadás, kihajtás, nyírás stb.

A kötet végén közölt archív és mai fényképek teszik még szemléletesebbé a szavakban elmondottakat.

Fehér Zoltán

KUOLIAAKSI TANSSITETTU TYTTÖ

(A halálra táncoltatott leány)

Unkarilaisia kansanballedeja

(Magyar népballadák)

Válogatta és finnre fordította *Viljo Tervonen*, a metszeteket készítette *Gy. Szabó Béla*

(Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Finn Irodalmi Társaság, Forssa, 1979. 72 old.)

Ékszerszépségű *Viljo Tervonen* legújabb könyve, finn nyelvű magyar balladaválogatás *Vargyas Lajos* utószavával, *Gy. Szabó Béla* fametszeteivel. *Viljo Tervonen* nem kapkodta el a mindössze 72 lapos kötet összeállításának, a balladák lefordításának és az előszó megírásának munkáját. Akárcsak az *A Dunáról fúj a szél* című népdalválogatás esetében, most is egy teljes évet fordított a gyűjtemények és az irodalom áttanulmányozására. A fordítás is különleges gondnal készült zongora mellett, a finn szövegek nem csupán költői értékűek, hanem az eredeti

dallamra énekelhetőek is. A szövegek mindenütt kétnyelvűek. A magyarul tudó, értő finn olvasó kedve szerint ellenőrizheti, megtanulhatja vagy akár dalolhatja is magyarul a népballadákat.

Külön szót érdemel a válogatás munkája. Amellett, hogy mindenik darab reprezentatív változata a típusnak szövegében és dallamában egyaránt, a 25 ballada így együtt döbbenetes tragikum érzetét kelti az olvasóban. Mintha *Viljo Tervonen* a magyar népköltészet különböző műfajainak bemutatásával a különböző hangulatok, magatartásformák bemutatására is vállalkozna. A népdalválogatás a frissesség, a mozgás és az erő érzetét kelti, mellett a kiválógatott dalokat a könnyed vagy a komoly derű sugározza be. A dalolónak jó kedve kerekedik és táncra támad kedve. A népdalválogatás borítója is táncot ábrázol, de *Gy. Szabó Béla* fametszete nem a tánc könnyed vidámságát, hanem fülledt erotikáját ragadta meg a paraszti élet egy kevésbé ismert látványát tárva *A halálra táncoltatott leány* balladáját idéző cím mögé.

Gy. Szabó Béla fametszetei nem a szokásos módon kerültek a kötetbe, a kötetre. A művész nem a fordításra kiválogatott balladákat illusztrálta, és a válogató seregszemlét tartott *Gy. Szabó* fametszetei fölött és azokat válogatta bele a kötetbe, amelyek a balladákhoz hangulatilag legjobban illettek. Valóban mind a természeti képek, mind az emberábrázolások nemesyszer hangulatilag többletként állnak az illusztrált szövegek mellett, akár az egyes balladákat olvassuk, daloljuk, akár elgondolkozunk a kötet egésze fölött.

A kötet sajátosan egyesíti a népszerű és a szakkiadvány erényeit. A népköltészetet kedvelő olvasót sehol sem zavarják az adatok, a kötet hangulati egységét nem törik meg a gyűjtés időpontjára, helyére, a gyűjtő személyére vonatkozó tudnivalók, ezek azonban nem hiányoznak a kötetből. Rövid, ötletes táblázatból tájékozódhat a kutató, aki esetleg éppen ebből a kötetből kap kedvet a magyar nép-

balladákkal való foglalkozásra, vagy összehasonlító munkájához van szükség magyar népballadákra is. A bibliográfiában jó és rövid áttekintést kapunk a legfontosabb magyar balladagyűjteményekről és tanulmányokról.

Talán nem követünk el indiszkrétciót, ha eláruljuk, hogy Viljo Tervonen következő terve egy romániai magyar népmeseválogatás, ugyancsak Gy. Szabó Béla falmetszeteivel. Ismerve az anyagban és a szakirodalomban való tájékozottságát, magas szintű magyar nyelvtudását, jó ízlé-

sét és bölcs ökonómiáját, rövid fél év múlva minden valószínűség szerint az eddigiekhez színvonalban hasonló magyar népmeseválogatást ad majd az V. Finnugor Kongresszus résztvevőinek kezébe. Régi kedves barátunknak ehhez a szép vállalkozáshoz kézügyben levő gazdag gyűjteményeket, jó segítőtársakat és mivel az eddiginél jóval rövidebb idő áll rendelkezésre, kellő nyugalmat és friss energiát kívánunk, a balladakötethez pedig melegen gratulálunk.

Kovács Ágnes

Csótó László: Családfa

Csótó László Királyhelmecen élő fiatal pedagógus képzőművész. „Gyermekkorát a rimaszombati járásban levő Iványiban töltötte. Megfigyelései diákkorában Tornalján, a Nyitrai pedagógiai Főiskolán, már meghatározták a földdel, a faluval, a népművészettel kapcsolatos emlékeit. Csótó grafikája csupa jelkép és stilizált képjáték. Fekete papíron fehér tussal rajzolt balladisztikus kompozíciói, ha olykor zsúfoltnak is tűnnek, dinamikusan hatnak. A hagyományos jelrendszert elvetve, korszerű eszközöket keres és talál néprajzi hagyományaink kifejezésére.”

GYŰJTÉSI ÚTMUTATÓK

A falusi és tanyai lakosság által végzett takarítás, fertőtlenítés, karbantartás és hulladékkezelés

A) A kitöltési útmutató

1. Pontos adatokat gyűjtünk és igyekezünk a különböző munkavégzések időpontját határok között megadni. (Pl. így: a papírkivágással festett falimintákat a két világháború között alkalmazta a család.)

2. Annál értékesebb lesz a gyűjtésünk, minél több adatközlőt kérdezzünk meg, de a vagyoni helyzet alapján, legalább három gazdaréteg képviselőjét hallgassuk meg: a törpe- és kisparasztot, a középbirtokost és a nagygazdát. A vagyonszűkültség ugyanis döntően befolyásolta a kérdőív által érintett munkákat.

3. A kitöltött kérdőívet egészítsük ki méretarányos telekrajzzal, amelyen minden épületet és a kérdőívben jelzett objektumot tüntessünk föl, továbbá a munkavégzésről, objektumokról, tárgyakról, díszítőmotívumokról készült fényképekkel. A kutatók számára jól felhasználhatóak a szabadkézi rajzok is, pl. a munkafolyamat fázisairól, illetve már nem használt eszközökről stb. készült rajzok. (A rajzokat az esetleges és megfelelő szintű sokszorosítás érdekében fekete színű tuszal, filctollal vagy golyóstollal készítsük el.)

4. A kérdőív minden pontjára teljes mondatokkal feleljük, illetve minél részletesebb leírással. Érdemes azt is lejegyezni, hogy pl. a takarítás eszközei közül hányféle seprűt használtak, ezeket a család készítette-e, más parasztszaladtól szerezték-e be, vagy ipari termék és boltban vásárolták.

5. A kikérdezést úgy érdemes végezni – és ez minden szóbeli adatgyűjtésre érvényes –, hogy egyszerre többen legyenek

olyanok jelen, akik a kérdéses munkát végezték, illetve szokást gyakorolták. Így ugyanis egymást kiegészítik és kijavítják, s ezzel a lejegyzésre kerülő adataink pontossá, kisebb vagy nagyobb közösségre vonatkozóan általános érvényűvé válnak.

B) A kérdőív általános adatlapja.

1. Az adatfelvétel pontos helye: megye, község, dűlő, határ neve, utca, ház- illetve tanyaszám. 2. Az adatfelvétel pontos dátuma. 3. Az adatközlő neve (nőknél leánykori név is) születési helye, születési ideje. 4. 1945 előtt hány holdon gazdálkodtak és hány aranykorona értékű volt a föld?

C) A részletes adatgyűjtés.

1. *A gyűjtési útmutató címében felsorolt munkákat milyen megosztásban végezték?*

1.1. A család minden tagja közösen végezte.

1.2. A család minden tagja közösen végezte, de csak bizonyos munkákat. Melyek voltak ezek?

1.3. Külső segítséget is igénybe vettek? (Cselédet, bérest, tanyást, szomszédot, barátot, napszámost, szakembert stb.) Milyen munkákhoz?

1.4. Kizárólag férfiak végezték.

1.5. Kizárólag nők végezték.

1.6. A nők és a gyerekek végezték.

2. *Milyen takarítást végeztek?*

2.1. Naponta. (Melyik napszakban?)

2.2. Hetente. (A hét melyik napján végeztek nagyobb, vagy általánosabban kiterjedő takarítást?)

2.3. Az évszakhoz kötöten. (Tavaszi, őszi nagytakarítás. Melyik hónapokban végezték?)

3. *Végeztek-e alkalomhoz kötött takarítást?*

3.1. Vasárnap, ünnepnap előtt.

3.2. Lakodalom, keresztelő, névnap stb. előtt.

3.3. Egyéb alkalomra. (Disznóvágás stb.)

4. *Milyen karbantartó munkát végeztek?*

4.1. Falrakás, szigetelés, tapasztás.

4.2. Meszelés, mázolás.

4.3. Javítások. (Tetőcserép-, „meghajtás”, nádduggatás, ácsolt szerkezet, asztalosmunkák reparálása stb.)

5. *Mikor végezték a karbantartó munkákat?*

5.1. Alkalomszerűen.

5.2. Évszakhoz kötöten.

5.3. Valamilyen eseményhez kötöten.

6. *Milyen takarítást, javítást végeztek a falusi, tanyai építményben?*

6.1. A hagyományos, háromszatú lakóházon. (szoba–konyha–kamra)

6.1.1. A földes padló takarítása és kezelése.

6.1.1.1. Végeztek-e időnként földcserét és milyen mélyen?

6.1.1.2. Hogyan tüntették el a kigödösödést?

6.1.1.3. Hogyan végezték a mázolást és milyen anyagokkal?

6.1.1.4. Hogyan végezték a locsolást és mivel? (Locsolási motívumok gyűjtése.)

6.1.1.5. Hogyan végezték a homokozást és mivel? („Homoklocsolási” motívumok gyűjtése.)

6.1.1.6. A söprés, feltörlés, egyéb tisztogatási módszerek leírása.

6.1.2. A falburkolatú padlózat tisztán tartásának leírása. (Seprés, felmosás, olajzás stb.)

5.1.3. A falak tisztán tartása.

6.1.3.1. A pókhálózás, letörlés, lemosás stb.

6.1.3.2. A meszelés, festés.

6.1.4. Az ablakok, kilincsek, záruk, fogantyúk tisztítása és karbantartása.

6.1.5. A konyha tisztán tartása.

6.1.5.1. A feldolgozó- és étkezőhelyen. (Munkatérben és tiszta helyen.)

6.1.5.2. A kemence, katlan, tűzhelyek tisztán tartása. (Tüzelőtárolás körülményei, pernye, salak gyűjtése, kormolás, kéménytisztítás és kiégetés stb.)

6.1.6. Az éléskamra tisztán tartása.

6.1.7. A padlásnak, mint tárolóhelynek a tisztán tartása.

6.1.7.1. A födém felső részét letapasztják.

6.1.7.2. A födém felső részét elmeszezik.

6.1.7.3. A födém felső részét fölmázolják, fölszórják, fölseprik.

6.1.7.4. A gerendázatot pókhálózták.

6.1.7.5. A nyílásokat elzárták.

6.1.8. Az ereszalja, tornác, gang tisztán tartása.

-6.2. Az állatszálláshelyek tisztán tartása.

6.2.1. Az istállókban.

6.2.1.1. Az almozás. (Hányszor, mikor végezték és mivel?)

6.2.1.2. A trágyakihordás. (Hányszor, mikor és mivel végezték?)

6.2.1.3. A hídlás és trágyagyűjtőakna tisztítása, karbantartása.

6.2.1.4. A jászol tisztítása, gondozása.

6.2.1.5. A szénatároló, kerekjászol tisztítása.

6.2.2. Az ólak, juhszínek és hodályok tisztítása. (Legyünk figyelemmel a mélyalmos tartásra, trágyafölhalmozásra, pl. a juhhodályok esetében. Írjuk le a fölgyűlt trágya vastagságát és a kihordás időpontját is.)

6.3. A tárolóépítmények tisztán tartása és gondozása.

6.3.1. A gazdasági kamráknál.

6.3.2. A termény- és gabonatórolóknál.

6.3.2.1. A földalatti és kemencevermek.

6.3.2.2. A hombárok. (Mint különálló épületek, épületen belül beépített tárolórekesszek.)

6.3.2.3. A görék.

6.3.2.4. A csűrök.

6.3.3. A vegyes rendeltetésű tárolók.

6.3.3.1. A pincék.

6.3.3.2. A pajták.

6.3.3.3. A színek.

6.4. Az udvar és részeinek tisztítása, karbantartása.

6.4.1. A belső, tisztaudvar.

6.4.2. A gazdasági udvar.

6.4.3. A virágoskert.

6.4.4. A szérűskert.

6.4.5. A kút.

6.4.6. Az árnyékszék.

6.5. A szántóföld, veteményes- és gyümölcsöskert tisztítása.

6.5.1. Gaz- és tarlóégetés.

6.5.2. Gereblyezés, boronálás, leszántás, elásás.

6.5.3. Gally- és lombeltávolítás.

7. A gyűjtés, elvezetés, megsemmisítés módszerei

7.1. A trágya kihordása.

7.1.1. Villával, talicskával, kocsival stb.

7.1.2. A trágya elhelyezése. Az épületektől milyen távolságra és hová helyezték el? A telekrajzon jelöljük be a helyét.)

7.1.3. A trágya kezelése. (Szalmával, földdel eltakarás stb.)

7.2. Az árnyékszék gödrének tisztítása.

7.2.1. A gödör tartalmának elhelyezése.

7.2.1.1. Elásással.

7.2.1.2. Trágyaként földre kihordása és szétterítése.

7.3. A szemét gyűjtése és megsemmisítése.

7.3.1. A trágyadombon.

7.3.2. A szemétgödörben.

7.3.2.1. Nyitott tárolási módszerrel.

7.3.2.2. Zárt tárolási módszerrel.

7.3.3. A szemét végleges elhelyezése.

7.3.3.1. Elégetéssel.

7.3.3.2. Elásással.

7.3.3.3. Szemételepre hordással.

7.4. A trágyalé, csurgalék, csapadék és szennyvíz gyűjtése, elvezetése.

7.4.1. A nyitott és zárt csatornák tisztítása. (Csatornák jelölése a telekrajzon.)

7.4.2. A vizesgödör elhelyezése és szerepe. (Jelölni a telekrajzon.)

7.4.2.1. A kút csurgalékvizét tárolja.

7.4.2.2. A csapadékvizet ide vezetik.

7.4.2.3. A szennyvizet ide öntik.

7.4.2.4. A jószágok fürösztőhelye.

7.4.3.1. A szennyvizet trágya- vagy szemétdombra öntik.

7.4.3.2. Az udvaron, kertben rendszer nélkül szétöntik és felületi szikkasztással, illetve elnyelődéssel semmisítik meg.

7.4.3.3. Helyi (házi) vagy közös (köz-mű) csatornahálózatba, tárolóba vezetik.

8. *Hogyan végezték a rovar- és rágcsálóirtást, valamint a fertőtlenítést?*

8.1. Hogyan védekeztek a rovarok ellen?

8.1.1. Rovarháló-fölszerelés az ajtókra és az ablakokra.

8.1.2. Rovarháló elhelyezése a szabadban, eresz alatt lévő ágyon.

8.1.3. Letakarással és elfödéssel, zárttá tétellel. (Pl. az árnyékszék ülökéjének lyukát fedővel látták el.)

8.2. Füstöléssel.

8.3. Mechanikus és kémiai jellegű rovarcsapdákkal. (Pl. cukros víz szűk szájú üvegbe téve stb.)

8.4. Moly-, bolhariasztás szagos füvekkel. (Milyen füvekkel? Pl. mirhával, kakukkfűvel stb. és hogyan alkalmazták ezeket?)

8.5. Rágcsálóirtás házi készítésű eszközökkel, csapdákkal. (Hogyan végezték és milyen eszközökkel?)

8.6. Füstöléssel, szellőztetéssel, napra kirakással (pl. ágynemű esetében), kiégetéssel (pl. ólak esetében) vaslással, kifőzéssel (pl. beteg ruházatát, tárgyait), elásással (pl. dögök esetében).

8.7. Vegyszerekkel. (Csak a hagyományos védekezések leírása szükséges (Pl. patkánylyukban ként égettek stb.)

8.8. A nagymosás. (Módszerei, eszközei és időpontja.)

9. *Hogyan végezték a tapasztást és a meszelést?*

9.1. Hogyan készült és mit használtak

föl a sártapaszhoz? (Pl. anyag, víz, polyva, törek, vessződarabok stb.)

9.2. Milyen természetes színező anyagokat használtak a meszelésnél? (Pl. fekete faltöve elhúzótt korommal, égetett kukoricaszár összetört szénéből készítették.)

9.3. Milyen mintákat készítettek a szoba- és konyhafalra?

9.3.1. Minta nélküli, sima meszelést végeztek.

9.3.2. Seprűvel becsapkodták (Paráholták.)

9.3.3. Ronggyal, tollal, filcdarabbal, ecsettel foltnyomkodást, pöttyözést, csíkhúzást végeztek.

9.3.4. Kivágott papírmintákkal. (Mikor kezdték alkalmazni?)

9.3.5. Egyéb módszerekkel. (Pl. kézi festés, hengerelés stb.)

9.3.6. Milyen színeket használtak leg-

gyakrabban? (A különböző helyiségekben, külső falfelületeken. Pl. a szegényebb gazdacsaládok a Dél-Alföldön fehérre meszeltek, a középbirtokosok és főleg a nagygazdák sárgára. A sárgát „kastélyszínnek” is nevezték.)

10. Milyen eszközöket használtak föl a takarításhoz?

10.1. A lakóépületben.

10.2. Az állatszálláshelyeken.

10.3. A tárolóépítményekben.

10.4. Az udvaron.

10.5. A megművelt területeken: szántókon, veteményesekben, gyümölcsösökben.

10.6. Árnycsék, kút, csatornák, vizesgödör, trágya- és szeméttárolók tisztításánál.

Összeállította: *Szenti Tibor*

A zsámbéki templom (*Móser Zoltán* felvétele)